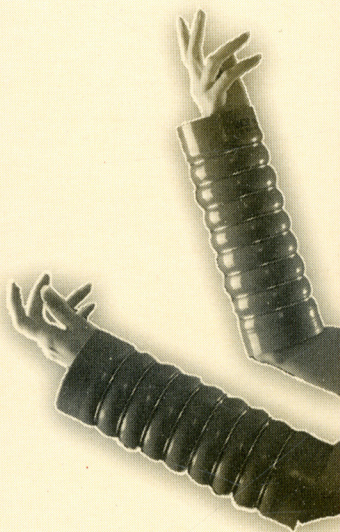

HÍD

irodalom

művészet

társadalomtudomány

2011. FEBRUÁR
2. SZÁM

Tartalom

HARKAI VASS Éva: Naplóversek	3
GÉCZI János: Nyárvégi kert ■ The end (versek)	10
VÉGEL László: Bűnhődés (Berlin-szövegek)	12
OLÁH Tamás: Felrobbantott óda ■ Fényszennyezés ■ Párizsi elégia (versek)	44
NAGYPÁL István: Néhány mondat fákról és rajzokról ■ Egy mesét ■ A víz története (versek)	49
BÁNYAI Éva: „Ott vannak, csak nem látszanak.” (Elhallgatásalakzatok Bodor Ádám prózájában – tanulmány)	52
MAJOR Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért – Az áprilisi Híd és a körülmények (esszé)	78
Jovica AĆIN: Kertek, avagy a továbbálmodott természet (II.) (esszé, BORBÉLY János fordítása)	93
KOVÁCS Krisztina: A <i>talán</i> tapasztalata (Bányai János: <i>Költő[k], könyv[ek], vers[ek]</i>)	109
PISZÁR Ágnes: A teljesség fragmentumai (Danyi Zoltán: <i>Hullámok után a tó sima tükré</i>)	115
BERÉNYI Emőke: Ég felé nyúló gyökerek (Virág Zoltán: <i>Szülőföldek, határok, dialógusok</i>)	119
SZIRMAI-DÍJ	
BÁNYAI János: Képzelt világ Jódal Kálmán prózájában (Jódal Kálmán: <i>Agressíva</i>)	123
JÓDAL Kálmán: Szirmai és én, a Kölyök, avagy <i>Az éjszakák motorosai: First blood</i>	127

Számunkban Marija Kerekeš fotóit közöljük

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2011. február. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2011-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Naplóversek

2010. november 25. csütörtök *csáth*

csáth írja korai naplói
egyikében hogy *anyika*
a 19. században
vette fel a poharat
s a 20. században tette le
1900. december 31-e
és újév között
új évszázadba fordult az idő
brenner józsef mint a modernség
hajnalának szemtanúja
körötte még a véletleneknek is
formátuma van
nem mindennapi formát adni
a létnek s nagyon gyorsan
a formátlanban süllyedni el
az égen a csáth nevű
üstökös suhan
romantikába illő magányban
egy pillanatba százezer
másik pillanat befér
a mi időnk és létünk sokkal kisszerűbb
bár száz évre rá ugyanoda
egy új évszázad küszöbére értünk
nem volt ki meglesse a pillanatot
s dokumentálja – a maga

kivételességét mindenki
maga érzi vagy nem érzi át
jobb híján csendben készülődik
egy elkövetkező új évtizedre

2010. november 30. kedd *ladik*

ezüstbiciklin kellett volna
a múzeumba menni
így nem lett volna gond a parkolás
az egész város a parkolás
poklában sistereg
bűdös környezetszennyező
gázokat termel
a sebesség a könnyű suhanás után
tenyérszíni lámpaernyő alatt nyüzsgő
gépkocsi-rovarok között
mily könnyedén libbenhetnél (f)el
ladik k. ezüstbiciklijén
hólánccal sem kell
(mert közben havazni kezdett)
se elsősegély-felszerelés
ha az aszfaltról az égbe röpít
bőrödöt nem sebzi fel
az időközben megváltozott közeg
még az sem szükséges
hogy a (volt forradalmi) múzeum előtt
kerékpárparkoló legyen
(tegnap volt a békebeli ex-yu
köztársaság napi ünnepe
ami már nem az se ex-yu se ünnep)
ezüstbicikli-parkoláshoz
nem kell semmi
a felfelé vezető lépcsőfokokat is
könnyedén veszed
testetlen ezüstkerékpáron
bekarikázol a semmibe
(így hangzana jól de mégsem
így van) bekarikázol egy képbe

2010. december 1. szerda *vagy szajkó*

vagy akkor inkább szajkó piros
biciklije (az igazi művészeknek
beszélő neve van
a nevük is költészet szajkó
weöres nemes nagy pap ladik)
a kép alsó sarkába festett
madár-vízjel jelzi hogy
az égből jött s az égbe visz
innen azután lehet
pedálozni a semmibe
mely a szintén szabadkai
születésű költő szerint
esti kornél útjainak
tág univerzuma – a minden
(és azúr és mindenség-titok
de j. a. beint: légy fegyelmzett)

2010. december 2. csütörtök *költői kérdések napja*

kedves d. december másodika van
a nap későn kel korán nyugszik
én nem nyugszom tudhatod
s ez egyszerre több mindent jelent
azt is hogy nem nyugszom el időben
szeretem figyelni az éjszaka hangjait
a titkokat rejtelmeket mindig is szerettem
a belső neszek ilyenkor mozdulnak bennem is
s valóban nem nyugszom más értelemben sem
szervezek elégedetlenkedek az életünket itt
s az életünk – ami a. m. általában minden –
miatt – s te ott?
minden nap kelsz és nyugszol a nappal
(a holddal?) vagy folyton virrasztva élsz?
mit látsz s a látottakról – jó lenne
tudni – mit gondolsz?
vagy másokban inkarnálódsz?

sokszor gondolok arra
hogy idegen jelmezekben
nem te sündörögsz-e itt
körülottem vagy bennem
mondhatnám – de nem
aki egyszer kiköltözött a házból
nehezen költözik oda vissza be
s a ház a ház életünk intim tere is
málladozóban roppan a lépcső
lépteim alatt és más utakra visz
tengerszint-magasságban az álmok
egyre alacsonyabban szállnak
a padlástér háromszöge alatt
de mégis mintha bent legbelül
nagy tágasság s lélegző szárnyak
az erkélyről beáramló kásás hidegben
minden újra és újra életre kel
télidő télvíz mindent elrejtő
köd szítál s az örök költői kérdés
hogy kell-e a versbéli ködhöz a valódi is
a könnyűség érzetéhez pihehó
s egyáltalán: érezni érzékelni
gondolni vagy lenni csak
délután négy óra van
a peugeot kijelzőjén +2 °celsius

2010. december 8. szerda
a hallgatás napja

a végén kezded az elejét
év végén naplóba fogni
fogyó hálóval halat
miközben a vízöntők
ontják fentről az égvizet
a kimondatlan szavak mondatok
egyre növekvő dossziéja
degeszre tömve
mennyit bír el a hallgatás
a fogyó naptár lapjait

lapozgatom
hány átlapozott év és benne
mennyi némaság
már elfeledtem mennyi ebből
az egy napra jutó adag
melyet mint tablettát a fogunk
közé szorítjuk s nyeljük el
ha mozdulok elnyelt szavak
és mondatok karcolnak
hét óra van szép estidő
a kertben semmi moccanás

2010. december 10. péntek –
december 11. szombat
navigare necesse est

a fáradtság lentről indul
a koponyáig a lábon
és a törzsön át halad
röntgenképen képernyőn látott
hajószerkezet a test
a bordák jelzik a érvonalat
a gyerekkor könnyű sajkája
majdnem súlytalanul lebeg
a víz s az ég között
a kettő szorosan egybeér
vagy egybesimul így pontosabb
van szorosság és simulás
ezt folyton érzed míg el nem válik
a fönt s a lent s a kettő közé
be nem úszik valamilyen
párás ködös üresség
amelynek nincs neve
holott innentől kezdve
e sávban élsz
hol elsúlyosodnak
és erejüket veszítik a tárgyak
mi tartotta magát a földre hull
a test is: a bordák

és a csontozat a váz néhány
roppanást kibír de fárad
a fáradtság letről indul
és felfelé halad
a sajka-lét mind távolabb
elnehezülnek a tárgyak
sorra dobálsz ki mind
hogyan felszínen maradj
navigáld ez naponta eszedbe jut
és ha már semmi sem marad
kiugrani lassan süllyedni el
vagy átúszni másik testbe
hajó megy el lebeg
a kérdés két karcsapás között

2010. december 11. szombat –
december 12. vasárnap
verset reggel

verset reggel kell írni
mikor még nem súlyos a nap
nem nehezülnek el a tárgyak
még tartja magát a test
a késő délután nem veti
mélyre súlyos horgonyát
vagy éjszaka amikor egyik
nap a másikba fordul át
könnyűség a bordákon a vállon
a költészet ideje ez is
mínusz 2 °C-on minden
megdermed odafagy
elérhető és fogható
a fény racionalitása helyett
az éj varázsa
érvényüket veszítik
a fizika törvényei
nincs minden vízbe mártott test
se gravitáció se szabadesés
a gyorsulás nem mérhető

nincs tér amibe newton
almája belezuhanna
és nemsokára újra reggel
mikor még nem súlyos a nap

2010. december 12. vasárnap
elmos mindent

közben se víz se felhő száraz
kopár fagy kedvetlen hideg
felelne meg a versnek holott
hó olvadás +8 °C-on
eső mely elmos mindent

Marija Kerekes fotója

Nyárvégi kert

Az udvar kis dobozát komló
s vadszőlő lombjával béleli.
Selyemsárgák a falak, bordó
szegélyű, lassú minden árnyék.
Nyárvégi kert. Ide képzelem,

volt alakot tákol a rózsa
bokra össze. Ez a piros száj.
Madárkaként a szív röppen el.
Leheletét virágok illata fogja közre,
ágvégről könnyed levéllel kezel.

A kőasztal mohfoltján átvetve,
a fény hosszú pálcája tíz percet hever.
Mígnem csak egy szírom földet ér,
a tág szemű est ragadja meg,
s a homály tokjába rejti el.

The end

Tengere mélyén vízgödröt
és a nő- és fiúrája,
jussék nekik történet is,
s románcuknak szép lakása

fölepüljék, mint a partnak
habtól csipkés kőszegélye,
fövenyjáró hullámlánynak
tarajos hullámlegénye.

A vízen szétfut, elterül
a naplemente olaja,
újra és újra felmerül
a szikla nedves homloka,

legyen térség, hova lépni
lehet s fogadni ott az éjt.
Az apály hozzátesz a
szigethez egy ölnyi szegélyt,

hol hallható s meglátható
friss holdfényben feredő
legényhullám és fakadó,
kislányka korú vízredő.

A suttogás, a vallomás,
a moccanás, a csobbanás,
szerelmük lázmagas egén
parázsló a csillagrakás.

Históriával kiegészül
a két rája. Omlik rájuk,
mint az áldás, újra épül,
s hol van, hol nincs jó lakásuk.

Így elél a fiú- és a
lányhullám történetünkkel
s leírja partjára a tenger
nap nap őket gyöngybetűkkel.

Utószó:

Elfogy a szó egyszer, vége.
Itt a lélek. S nehezéke.
Töpreng az Úr a víz felett.
Reggeledett. Esteledett.

Bűnhődés

Berlin-szövegek

3.

Huzamosabb berlini tartózkodás után repülővel utaztam vissza Szerbiába. A gépnek Budapesten kellett volna landolnia, de a tornádó fogságában négy és fél órát köröztünk a légtérben, miután az ítéletidő miatt lezárták Közép-Európa reptereit. Mivel a gép úti célja Budapest volt, főleg németek meg magyarok voltak a fedélzetén, meg elvétve néhány továbbutazó ázsiai.

A levegőben hánykolódó gépen a németek fegyelmezetten ültek a helyükön, a szájuk mozgott, valamit magukban motyogtak, de némák maradtak. Még vizet sem kértek a csinos stewardessektől, ám ha kértek volna, akkor sem kapnak, mert a hölgyek a személyzet részére fenntartott, az utasokkal szembeni ülőhelyeken lekötözve, fegyelmezetten mosolyogtak az utasokra. Annyira hasonlítottak egymásra! Mozdulataik is, félénken fürkésző tekintetük is hasonló volt, arra is gondolhattam volna, hogy ikerestvérek.

A német utasok a szemük sarkából figyelték őket, és időnként keresztet vetettek. A repülőgép ablakán keresztül a cikázó villámcsapásokat bámultam, míg újra meg újra a német ezredes halála nyomasztott. Hogyhogy pont most? A visszás, életveszélyes helyzetben kerestem az okát. Bizonyára ő is a szeme sarkából úgy méricskélte a Führert, mint szerencsétlen utastársaim a személyzet arcrezdülését. Döbbenten kémlelhette, amint kacsázva közelít felé. Önuralmat diktált magának, mert rezdületlen arccal nézte, és szóra sem nyitotta a száját. Egy úriember minden szituációban uralkodni képes önmagán és a helyzeten is. Nem veri ki a balhét. Ugyanúgy viselkedett, mint a német utasok a köröző, majd zuhanó gép fedélzetén. Fegyelmezetten ült a helyén csakúgy, mint azok az utasok, akik a halálközeli félelemnek adták át magukat. A boszniai ormok között aztán

meghozta a végítéletet. Ne csereberéljék őt el senkiért. Megalázó számára ez a kupeckodás. Egy úriember sokkal többet ér, mint egy náci vagy egy kommunista. Saját sorsa felett – amíg tart, és addig tart, amíg ésszerűnek tartja – ő fog uralkodni.

A németek egyszer sem ejtették ki a halál szót; mintha magától a szótól jobban féltek volna, mint a valóságtól. Ennek ellenére a magyar utasok egymással versengve ismételték: halál, halál, halál. Biztos halál! Egymást túlkiabálva civakodtak azon, hogyan kell kitörni a tornádóból, hol kellene landolnunk.

Magyar szavaktól volt hangos a gép fedélzete, mindenki jobban tudta, mint a pilóta, hogy hova, merre kell irányítani a gépet. Egyikük azt harsogta, hogy az Adriai-tenger felé kellene venni az irányt, a másik éppen ellenkezőleg, az északi irány mellett kardoskodott. Az előttünk levő ülés támláján szemmagasságban beépített monitoron keresztül követhettük, éppen melyik város fölött hánykolódik a gépünk. Párizs, Róma, Düsseldorf és Frankfurt, Varsó és Prága! Minden magyarnak volt megbízható tippje arról, hogyan kerüljük el a biztos halált. Az egyik azzal vádolta a másikat, hogy okoskodása a vesztünket okozza. Én sem tudtam türtőztetni magam, amint a képernyőn megpillantottam Pulát. Mire felüvöltöttem volna, Pula eltűnt a szemem elől. A következő percben már a Trieszti-öböl felett voltunk.

– Trieszt! – kiáltottam –, landoljunk Triesztben!

Ha netán Triesztben landolnánk, játszadotam a gondolattal, első utam a Ponto Rossóra vezetne, azután sorra látogatnám meg azokat a városrészeket, ahol valaha oly gyakran megfordultam, amikor még a könyvtáramban Európáról álmodoztam. Ég és föld között lebegve Európából érkezem, illendő lenne megköszönni mindazt, amit kaptam. De mit is kaptam Európától? Új illúziót, amely kárpótolt az elvesztett szocialista álmokért? Az utóbbi csak a lucid könyvek lapjain volt kívánatos, nem a valóságban. A szelleme vonzott, a valósága taszított. A nemzetben gondolkodó Németh László, illetőleg a polgárságban gondolkodó Márai Sándor is a szocializmusról álmodozott. Meg a plebejusi ihletésű Illyés Gyula is. Hogy a marxistákat ne is említsem. A fiatal Lukács valami vallásos révületben gondolt a proletariátusra, Ernst Bloch pedig az új Messiást vélte megtestesülni benne. A vírus a legnagyobbakat sem kímélte. Vírus, kérdem bizonytalanul? Nem akarom a halott szocializmust rugdosni, aki nem természetes halállal múlt ki, hanem a szakadékba vetette magát, ugyanúgy, mint az a német ezredes. Talán ugyanazon oknál fogva. Már mint becsületből! Öngyilkos lett a szocializmus. Nem döntötte meg azt senki, csak a hősök és az álhősök őrzöngtek a szakadék partján azzal a gögös

és bárgyú elképzeléssel, hogy éppen ők vetették a szakadékba. Még azt sem vettük tudomásul, hogy a szurdok szélén táncolunk. Szitkozódunk, zaftosakat káromkodunk, míg egymás torkát szorongatjuk. Így üljük meg európai örömnepünk. A holttest pedig a völgykatlan mélyén foszlik, bűze felcsap a magasságokba, azonban senkinek sincs bátorsága lemászni és elhantolni a hullát. Semmit és senkit sem tudunk végtisztelességgel eltemetni, legkevésbé saját halottainkat.

Esetleg a Ponto Rossón most divatos olasz inggel meg új farmernadrággal lepem meg magamat. Olyannal, amilyenben Titót gyászoltam, s két évtizeddel a halála után beláttam, hogy illendőbb módon nem is gyászolhattam. Így temetném el legszívesebben a szocializmust. Eltorzult arcát bámulva, arra gondolva, hogy életében sem hasonlított arra, amiről álmodoztunk. Mi rontottuk meg, mi kergettük öngyilkosságba, az apák és a fiúk meg az unokák, megrontottuk, majd megbosszultuk, mert nem hasonlított a megálmodottra.

Levetett régi holmimat bedobnám a konténerbe, hogy azután nejlón reklámszatyrok nélkül betérhessek a San Markóba. Az előttem táncoló pincérnek nem szerbül, hanem németül vagy angolul mondanám, hogy „bitte einen freie Tisch”, avagy „please a free table”, hiszen Európából érkezem, nem pedig Közép-Európa és a Balkán határvidékéről, mire a balkáni pincér mimelt előkelőséggel, de mégis alázatosan, az egyik félreeső, ablak melletti asztal felé vezetne, kihúzná alóla a széket, és helyet kínálna. Türelmesen ácsorog előttem, miközben némi töprengés után közlöm vele, hogy igazi olasz presszókávét szeretnék, természetesen tej nélkül, mert kedvelem az olasz presszó aromáját, amit a tej mindig elsikkaszt. A pincér kecsesen pördül egyet, majd kisvártatva megérkezik a gőzölgő kávéval. Kényelmesen elhelyezkedem az elegáns tonettszéken, ellazulok, és csak a szagló- meg ízlelőszerveimre koncentrálok. Átadom magam az élvezetnek. Várakozom. Kedves élmény lenne, ha Claudio Magris feltűnne a bejárat ajtóban, mert írta, hogy rendszeresen eljár ide, mert élvezni tudja ezt a hagyományosan elegáns közép-európai hangulatot.

S valóban, tényleg megjelenik. Helyes, bólintok elismerően. Úgy él, amint írja. Ezt tudom becsülni, mert az utóbbi években ráuntam azokra az olvasmányokra, amelyekben az írók nyakra-főre fantáziálnak, hogy minél cikornyásabb mondatokat kanyarítsanak. Megelégettem a szövegíró szektákat, szabad akarok lenni. Ráuntam a szépségre, amely kitalált hazugsággal kezdődik. Annál is inkább, mert vége a diktatúrának, nincs helye többé a homályos metaforáknak, az óvatos célzásoknak, a politika esztétizálásának. A világ megváltozott körülöttem, ravaszabb lett és átláthatatlanabb. A valóság eltüntetésének diktatúrájában élek, ezért nem ma-

radt más hátra, mint kétségbeesett erőfeszítéssel durván meg kell nevezni a maradó megnevezhetőt.

A pincér úgy üdvözlöi a belépő Magrist, mint régi ismerőst, ezt azonban csak én veszem észre, mert tudom, hogy a hagyományos közép-európai elegancia és etikett nem enged meg a pincér részéről semmiféle intimítást. Csak arról van szó, hogy rendelés közben Magrisnak nem kell külön hangsúlyoznia, hogy a presszókávét tejjel vagy tej nélkül parancsolja, illetőleg elmagyarázni, milyen süteményt kér hozzá. Ha felemeli a kezét, és udvariasan közli a pincérrel, hogy teát kér, akkor a pincér tudni fogja, hogy Magris megfázott vagy influenzás. Miután a pincér bólintott, majd meghajolva elvonult, Magris asztala elé lépek, és kellő tisztelettel bemutatkozom, majd emlékeztetem, hogy Újvidéken találkoztunk. Én tartottam a laudációt, amikor Újvidék városa rangos elismerésben részesítette.

Ő szórakozottan rám pillant, lehet, hogy felismert, lehet, hogy nem, mindenesetre Újvidék nevének hallatára helytel kínál. A pincér közben hozza neki a presszókávét, minek utána áthozza az enyémét is, ami nagyon figyelmes gesztus részéről, mert ha nekem kellene visszamennem a kávécsészéért, akkor megszakadna a társalgás, ami pedig mindenképpen a rövid trieszti barátkozás végét jelentené.

– Mi újság Újvidéken? – kérdezné Magris, ha netán Triesztben hajtana végre kényszerleszállást a gép. – Hogyan szolgál a szakállas polgármester egészsége? – folytatja.

Nyilván összeréztette a polgármestert valamelyik költővel, gondolnám, mert a polgármesterünk nem hord szakállt. Hosszú, nyúlánk alak, aki mindig simára borotválva szónokol a nyilvános rendezvényeken.

– Ó, a polgármester remekül érzi magát – válaszolom –, nemrég nyitotta meg azt az öt kilométeres sétányt, amit a Duna-part felújítása keretében tervezett. Létezik a vagy tíz kilométeres régi útszakasz, amit annak idején a szocializmusban építettünk, de jövőre azt is rendbe hozzuk, mert a szocializmusban mindent elfuseráltunk. Ha elkészülünk vele, akkor Újvidéknek lesz a legszebb és leghosszabb Duna-parti sétánya.

Magris elismerően bólogat. A Duna említésére felcsillan a szeme. Hogyne, hogyne. Elevenen emlékszik a folyópartunkra, járt ő ott, amikor a Duna-könyvét írta. – Nagyon kedves balkáni emberekkel találkoztam – mondja, és a szájához emeli a kávécsészét.

Nem szeretném elrontani ezt az ünnepélyes találkozást, leplezem magam, nem akadékoskodom azzal a megjegyzéssel, hogy talán túlságosan kedvesek voltak azok az emberek, mert az ő jugoszláviai Dunája túlságosan idillikusra sikeredett, hisz említett kötetében arról ír, hogy a különböző vajdasági nemzetek úgy élnek egymás mellett, mint a galambok.

Magrist is meghipnotizálta Tito marsall, akárcsak minket, és egész Európát. Igazi szocialista mágus volt az öreg Don Juan. A dél-bánáti asszony, aki elbeszélte neki az együttélés csodálatos legendáját, voltaképpen ugyanúgy viselkedett, mint a San Marco közép-európai előkelőségekkel parádézó pincére, aki már szinte művészi szintre emeli a szemfényvesztést. Úgy játssza meg a bécsi pincér szerepét, hogy egy született osztrák kávéházi pincér is megirigyelhetné. Mérget mernék venni rá, hogy Magris is meg van győződve róla, hogy a pincér kijárta a bécsi iskolát. Mint ahogy arról sincs sejtelve, hogy a Duna medre tömegsírral van tele. Voltak ott Horthy Miklós lelkén száradó „hideg napok”, aztán partizán „hideg napok”, s immár megszámlálni is lehetetlen, hány szerb, magyar, zsidó, német csontváz nyugszik a Duna-meder mélységeiben. De nemcsak folyóink hullámsírjaiban, hanem az egész vajdasági rónán korhadó csontok rejtekeznek a jó minőségű termőterület föld alatti árkaiban. Míg műveltük a mezőséget, Európáról ábrándoztunk. Vagy csak színleltük az egészséget, mert, amint látom, minél közelebb kerülünk hozzá, annál inkább ódzkodunk tőle. Mi lesz velünk, ha egyszer megvalósulnak az álmaink? Mi lesz az én Európa-illúzióm sorsa, amelyben bízam, míg az öngyilkosjelölt szocializmus a torkomat szorongatja. Magris előtt azonban nem feszegetném mindezt, mert nem kívánok a szokásos keleti ellenzéki sirámokkal, disszidens párosszal előhozakodni. Meg aztán maradjon Magrisnak is némi illúziója, higgye el, hogy az előkelő pincér veleszületett közép-európai kávéházkultúrával szolgálja ki őt.

– Teniszpályákat építünk a Duna-parti sétány mellé – bököm ki –, hogy szórakozzon, testedzett legyen a nép. Meg dzsoggingoljon. Munka után aktívan pihenje ki fáradalmait. Szóval, napról napra szebb lesz ez a Duna-parti város, tele van nyugati bankkal, szupermarkettel, az elegáns kávéházak tömve vannak fiatallal, ugyanúgy, mint a San Marco és a többi triezsti pizzéria meg kávézó. Kezdünk Bécsre és Triesztre hasonlítani...

Gyorsan beláttam, hogy mennyire suta a válaszom. Duna-part, sétány, dzsogging, teniszpályák, üvegpalták, elegáns kávéházak, de semmi abból, amit a könyvtáramban olvastam Európáról. Az ég és föld között lebegve, Európából hazafelé tartva egy képzelt beszélgetés közepette, felvetődött a gyanú bennem, hogy olyanok vagyunk, mint San Marco pincére, mímeljük a közép-európaiságot, európai manírokkal manipulálunk, miközben észre sem vesszük, hogy nincs többé mit mímelnünk. Nincs miről álmodoznunk. Mert időközben álunk valóra vált. Csak nem ilyen álmokat akartunk.

A váratlan találkozásból azonban nem lett semmi, mert az egyik utas erőlyesen leintett. – Miféle Trieszt, ha már Olaszország felett hánykoló-

dunk, akkor inkább a római reptéren landoljunk. Nyomban tiszteletünk tehetnénk a Vatikánban és a Szent Péter-bazilikában, túlélőként hálát adhatnánk az Istennek. Ha lenne szerencsénk, még a pápa áldását is megkapnánk.

Kimeresztettem a szemem. – Rómát nem látom a monitoron – feleseltem, és abban a pillanatban rádöbentem, hogy én is belezuhantam a magyar pakliba, bekapcsolódtam az általános magyar perpatvarba. Néhány utas pártomat fogta: miért ne végeznénk kényszerleszállást Triesztben, hiszen Trieszt valamikor a miénk, magyaroké volt. Erre kitört az általános licitálás. Fiume is a miénk volt, Pozsony is a miénk volt, Kolozsvár is a miénk volt, Újvidék is a miénk volt, minden a miénk volt! Most meg nem akad egy tenyérnyi hely sem, ahol landolhatnánk. Mindent elvettek tőlünk Trianonban. – De ki is az oka ennek?! – hangoskodtak néhányan. – A magyar urak, akik esztelen háborút folytattak – kiabáltak diadalmasan. – Nem igaz, mi csak az igazságért mentünk hadba, amiért kegyetlenül megbüntettek bennünket – tromfolt a másik tábor.

Abban a pillanatban Belgrád neve tűnt fel. Belgrád, kiáltottam bele a Trianonról szóló hangzavarba. – Belgrád nem volt a miénk, oda nem megyünk – torkolt le az előttem ülő hölgy – mi mindig Európát és a kereszténységet védjük a töröktől meg a Balkántól. Akkor inkább repülünk a vesztünkbe, pusztuljunk el Európában!

– Javaslom, ha egy mód van rá, forduljunk vissza Berlinbe. Berlinbe, magyarok! – kiáltotta el magát csúfondárosan egy fiatalember, mire a többség felhőrdülve leintette. Ezzel tetőzött az általános magyar perpatvar. Az volt az érzésem, hogy ez tartani fog mindaddig, míg a gép le nem zuhan, aztán következik a nagy magyar némaság.

Szerencsére a tornádó iszonyú erejével küszködő német pilótákat nem érdekelte mindez. A négy és fél órát tartó körforgás után felsejlett a remény. A pilóta a fülke ajtajáig támolyogva személyesen közölte velünk, hogy egy utolsó manőver következik, felesleges a riadalom, inkább mindenki összpontosítson, és erősítse meg a biztonsági övet. A bécsi torony jelezte, hogy húsz percre megnyitja légterét. Amit Isten ád!

– Akkor nincs semmi baj, feleslegesen vitatkoztunk – szakította meg valaki a feszült, síri csendet.

Landoltunk. Néhány utas sírva fakadt a megkönnyebbüléstől, a legtöbb azonban a sok hatása alatt káromkodtak, mint a bicskás. Vádaszkodtak, ki kezdte a pánikhangulat keltését. A cég képviselői mosolyogva közölték, hogy a bécsi Franz Josef Szállodában helyeznek el bennünket, és másnap autóbusszal folytatjuk utunkat Budapest felé. A tisztviselők úgy viselkedtek, mintha semmi sem történt volna; hamísítatlan nyugati mo-

sollyal hallgatták a megrémült utasok beszámolóit, akik azt ecsetelték, hogyan menekültek meg a halál torkából. Legyintettek, mintha csak azt akarták volna mondani, hogy semmiség az egész, ítéletidőben megszokott dolog.

A csomagokra várakozva magyar üzletemberek mobiltelefonon hangosan telefonáltak Budapestre, intézkedtek, a sofőr azonnal induljon Bécsbe, ne lopja a napot, az üzlet nem vár, reggel sürgős ügyekben kell dönteni. Aztán a családnak telefonáltak. – A gyerek alszik, jól van, drágám, a kiválasztott ékszert megvásároltam, persze, persze, ne izgulj – ordították a telefonba. – A gyerekeknek is hoztam ajándékot, hogyne, hogyne. Ne áruld el nekik, hogy az apjuk életveszélyben forgott, Bécsben vagyok, persze, persze, várom a sofőrt, milliós üzleteket kötöttem, euróban beszélek, persze, ki gondol a nyavalyás forintra, euró igen. – Az volt a baj – harsogták –, hogy az ostoba pilóta nekirontott a tornádónak. Már a németek se tudják, hogy mi fán terem a profizmus. Elkurvultak az Európai Unióban. Vagy a nürnbergi torony személyzete hülye, ugyanis ők engedélyezték a továbbrepülést. Nem lehet tudni. Na, ha a cégemben ilyenek teljesítenének szolgálatot, azonnal elcsapnám őket. Kiraknám a szűrüket az utcára. Rettenetes, hogy az ember nem bízhat már senkiben. Fontos, hogy földet értünk.

A cég alkalmazottai összetereltek bennünket, és a reptér épülete előtt várakozó autóbuszokba invitáltak. A busz ablakán keresztül bámultam a kidöntött fákat, az összeroncsolt autókat. A földön is ítéletidő tombolt. Nemsokára a Franz Josef Szálloda luxus apartmanjában élveztem a komfortot, miközben arra gondoltam, hogy valójában nem is történt semmi.

Miféle tornádó? Csupán csak az isten ostora incselkedett velem, csak a villámfényes mennybolt ragyogott, vagy az ördögfiókák játszadoztak. Túléltem ezt is, mint annyi mást – csillapítottam magam. Feleséggemmel az apartman felső emeletén, a hálószoarészben toporogtunk. Úgy festettünk, mint a gyerekek, hiszen soha még nem jártunk ilyen fényűző lakosztályban. Kiléptem a növényekkel teleültetett erkélyre. Beletelepedtem a fonott teraszgarnitúra ülőalkalmatosságába. Akár azt is gondolhattam volna, hogy valamelyik bécsi parkban, például a Schönburg parkjában üldögelek.

A balszerencsés légi út után feleségem nem hajlandó többé repülőgépre szállni, emiatt autóbusszal vágunk neki a tizenkilenc órás útnak, hogy a berlini Bleibtreu Szálloda meg a Literaturfestival vendégeiként, Berlinben töltsünk hat hetet. Soha jobbkor, örvendeztem, hiszen ez azt jelenti, hogy tanúja lehetek a nagy európai ünnepségnek, amit a berlini fal ledöntésének tizedik évfordulója alkalmából rendeznek.

A bőröndöt már lezártam, amikor az asztalon megpillantottam Lenka telefonszámát és a gondosan becsomagolt dobozt, amit a nagynénje adott,

azzal a kéréssel, hogy ha Berlinbe érkezem, okvetlenül keressem fel, és adjam át neki az apró családi ereklyéket. Gyorsan a kézitáskámba süllyesztettem a kis csomagot. Ma sem tudom megmagyarázni, hogyan fedkezhettem meg róla. Pedig szerettem volna találkozni vele, ám az is megtörténhet, hogy a tudatalattim mást gondolt. Talán azt, hogy hagyjuk a régi emlékeket. Harminc éve nem láttuk egymást. Nem azért utazom Berlinbe, hogy a múltat bolygassam.

A doboz Lenka megboldogult szüleinek jegygyűrűjét, Lenka apjának kitüntetéseit és több családi fotót tartalmazott. A nagynéni gondosan megmutogatta mind, majd minden egyes darabhoz magyarázatot fűzött. Lenka apja partizán egyenruhában. A héttérben sarló-kalapácsos zászló. Lenka szüleinek esküvői fotója. Lenka két nővérével. Aztán még néhány töredezett fénykép: Lenka egyedül, Lenka a fodrászszalonban, munka közben. Koromfekete haja, kreol bőrszíne igazi balkáni szépségről árulkodott.

Németországba távozott, ahol egy fodrászszalonban dolgozott – emlékeztetett a nagynéni –, ám szépségét a németek is csodálták. Nem csoda, hogy egy évre rá az egyik női magazin versenyén szépségkirálynőnek választották. Egy jól szituált német biztosítási ügynök halálosan belebolondult, térden állva kérte meg a kezét. A mi Lenkánk beadta a derekát. Az eljegyzés után vőlegényével hazajött látogatóba. Hogy bemutassa a férjjeöltet a szülőknek. – A többit tudja – fejezte be a nagynéni.

Hogyne tudtam volna. Délben érkeztek meg egy nagy Volvóval, de tíz percet sem tartózkodtak a szülői házban. Az apa partizán egyenruhában fogadta őket, amikor hirtelen rájuk szegezte a pisztolyát. Csak annyit mondott, hogy „takarodjatok”, majd néhányszor a levegőbe lőtt. A lövöldözés hallatára a járőrök is megjelent, azonban addigra már a fiatalok messze voltak. Mit is kezdhettek volna velük a rendőrök? A rendőrbiztos megveregette Lenka apjának a vállát, mondván, hogy rendbontás miatt jelentést kellene írnia, azonban ezúttal eltekint, hiszen együtt érez vele, mert azért a németek mégiscsak elrabolták a lányát.

Az autóbuszunk este nyolckor futott be az újvidéki pályaudvarra. Dél-Szerbiából, pontosabban Kuršumlijaból indult, itt csak annyit állt, hogy felvegye az új utasokat. A testes kalauz és a sofőr piszkos fehér ingben, előkelő kézmozdulatokkal fogadott bennünket, és többször is elismételte, hogy szálljunk be gyorsan, mert késésben vagyunk.

– Berlin via Dresden! Szálljanak be az urak és a hölgyek! – ismételtette harsányan.

Nem volt sok utas, de szokásunkhoz híven ezúttal is idegesen tolokodtunk az ajtó előtt, mintha nem lenne elég ülőhely. Nincs ebben semmi

meglepő, hiszen volt alkalmam megtanulni, hogy így kell élni, azzal a félelemmel, hogy lemaradhatunk, vagy valahonnan kitűrnak bennünket. A busz kényelmetlen volt és piszkos, orrfacsaró, savanykás csevapcsicsa-, pljeskavica- meg hagymaillat terjengett a levegőben. A szemeteskosarak között nagy nehezen elbotorkáltunk az első szabad ülésig.

Rémülten pillantottunk egymásra, mert a zene legalább ötször hangsabb volt, mint az újvidéki kávézóknak. A kalauz azonban a hangszórót túlharsogva bejelentette: – Hölgyeim és uraim, indulunk.

Miután a busz elhagyta Újvidéket, a jegykezelő felállt, kezébe vette a mikrofont, és széles mosoly kíséretében vázolta az útirányt. – Uraim és hölgyeim, Berlin via Dresden – ismételte. – Közlöm még önökkel, hogy Magyarországon nem állunk meg, de ha valakinek „nagyon muszáj”, csak szóljon. Nem tartunk hosszabb pihenőt, mert a magyar parkolóhelyeken az éj leple alatt, míg az utasok kávéznak, a tolvajok feltörik a csomagtartókat, és kirámolják bőröndjeinket. Értjük? Az első megállóhely Szlovákiában lesz, addig mindenki tartson ki, ott vacsorázhatnak az urak és a hölgyek. Egy töltőállomás kiváló éttermében tartunk hosszabb pihenőt, ott kényelmesen kávézhatnak, és kiváló szlovák söröket rendelhetnek – harsogta. Tudtunkra adta még, hogy később a dohányosok kedvéért négyóránként rövidebb pipaszünetet tartunk, azonban erről időben értesíteni fog bennünket.

Aztán rátért a legfontosabbra. – Ahogy látom – folytatta derűsen –, az állandó kuncsaftok nagy többségben vannak, ezért csak az újoncok miatt emlékeztetem utasainkat, hogy gyűjtésbe kezdünk. Arra kérem önöket, hogy öt euróval járuljonak hozzá az összeghez, amivel lekenyerezzük a magyar vámosokat. Ugyanis, mint tudják, Röszkénél lépjük át az EU-schengeni határt. Az EU előírásai szerint szigorúan tilos nagyobb mennyiségű italt, élelmet és cigarettát vinni. Köztudott, hogy mi – nyomta meg a mi szócskát, aztán jelentőségteljesen folytatta – különösen kedveljük az ízes hazai kosztot, a bőröndök tele vannak szalonnával, kolbásszal, báránysülttel, töpörtyűvel, kajmakkal, šljivovicával, na meg valószínűleg valamennyien bespájzoltunk olcsó hazai cigarettát. Emiatt kénytelenek leszünk megpuhítani a magyar vámosok szívét. Kérem a kedves utasokat, hogy fejenként öt euróval járuljonak hozzá a kifizetendő összeghez. Egyben felhívom a kedves hölgyek és a tisztelt urak figyelmét, hogy ha valaki drogot szállít, akkor időben szóljon, leparkolunk az első toalettnél, és a kofferekből menesztjük a csempészárut. A vámosok jó szimatú kutyái azonnal leleplezik a kábítószert. Aztán csak kellemetlenségünk lesz. Akinél ilyesmit találnak, azt kitiltják az EU-ból, és börtönbe vetik. Cégünk gentlemani megállapodást kötött az EU-val, házi kolbászt csempészhe-

tünk, de drogot semmiképp. Akkor tehát szabad az út. A kihágás súlyosan rontja cégünk tekintélyét a magyarok előtt. Amint gyanúsnak ítélnék meg bennünket, félreállítanak, s úgy átrázzák a buszt, hogy még egy falatka füstölt kolbász sem jut be az EU-ba. Értettük egymást?

Sholl-papucsos fiatal lányka műanyag pohárral a kezében utastól utasig csoszogva gyűjtötte a fémpénzt. Legtöbbjük időben előkészítette az aprót, azonban voltak, akik nemtetszésüket fejezték ki. Egy hónappal ezelőtt a magyar vámósok megelégedtek a fejenkénti három euróval. Miért lettek ilyen kapzsik? A kalauz erélyesen lehurrogta őket, mondván, hogy Magyarországon is pusztít a gazdasági válság, egyre drágább az élet. Minden vámós és határrendőr tudja, hogy a buszunk tele van füstölt kolbásszal, sült birkacombbal, kajmakkal és pálinkával, tehát nem lehet sutyiban átengedni a buszt. Azoknak a vámósoknak, akik átvizsgálják a buszt, osztozkodniuk kell a többiekkel a sápon. A főnökség zsebébe is dugni kell valamit, meg kell, hogy értsük őket. Nekik is élniük kell valamiből.

A morgolódnók csillapodtak, ám az egyik pörge kalapos férfi megmakacsolta magát. Ő biz nem hajlandó egy fityinget sem adni a közös kasszába. – Hogyhogy nem? – hördült fel a kalauz – hogyhogy nem, amikor az úr tizenhét bőröndöt és szatyrot rakott be a csomagterbe? A vámós a kék-fehér csíkos szatyrok láttán rögtön tudni fogja, hogy tele vannak füstölt dolgokkal, amit szigorúan tilos az EU-ba bevinni. Inkább legyünk boldogok, hogy a schengeni határokat kitolták, mert az osztrák vámósok még többet kértek volna, legalább tíz eurót fejenként. A magyarok, hozzájuk képest, szerény emberek.

A pörge kalapos azonban makacsodott. – Nem igaz, hogy füstölt kolbásszal van teli a lenti bunker, van abban más is, négy tábla elsőrangú szalonna, amit személyesen pácoltam meg füstöltem, de vegyék figyelembe, hogy a kolbásszal nem akarok kupeckodni, hanem a rokonságnak szántam, mivelhogy kiterjedt retyerutyám él Berlinben, és mindenkinek kell hogy jusson legalább egy falatka.

Erre a többi utas ráförmedt. Mit képzel, ők sem viszonteladók, nem azért szállítják a sült bányanycombokat, hogy az Alexanderplatzon árusítsák, hiszen a gazdag németek úgysem vásárolnának balkáni füstölt húst. Ők csupán a hermetikusan elzárt, finom falatokat fogyasztják, mert igen érzékeny a gyomruk, a balkáni baktériumoktól azonnal mérgezést kapnának. Ők is azért szállítják Berlinbe a füstölt kolbászt meg sonkát, hogy kedveskedjenek a családnak, a rokonoknak és az ismerősöknek. Egymást túlordítva győzőgették a pörge kalapost, aki végül is nagy kinnal előszedte az öteuróst, és dohogva a műanyag pohárba dobta.

Mi semmiből sem vittünk többet az engedélyezettnél, füstölt sonkát és kolbászt a legkevésbé, csak egy-egy liter hazai birsalmapálinkát, azonban kötelességtudóan a pohárba tettük az öteuróst, mert tartottunk a pörge kalapos esetében fellángoló szolidaritástól.

A szolidaritás azonban csak eddig terjedt ki, mert amint a Sholl-papucsos lányka begyűjtötte a pénzt, és átadta a kalauznak, a szomszéd padsorban az egyik utas, hallván, hogy a feleségemmel magyarul beszélgetek, gyanakodva megkérdezte, milyen nyelven beszélünk, és milyen nemzetiségűek vagyunk.

– Magyarok – válaszoltuk.

Az alak gyanakodva mért végig bennünket. – Magyarok nem utaznak ezzel a busszal – jelentette ki ellentmondást nem tűrő hangon. – Amióta besündörögtek az EU-ba, van pénzük dögvél. Személygépkocsival megrepülővel utaznak. A saját szememmel láttam a montenegrói tengerparton. Még az étterembe is taxival jártak, ha éppen iddoggálni volt kedvük. A magyarok húsz évvel ezelőtt utaztak busszal. Ez azonban nagyon régen volt, talán amikor még Rákosi meg Kádár verte a tamtamot. Most azonban felvitte az isten a dolgukat. Nagy szerencsájuk volt. Az osztrák határon ők vágták el a szögesdrótot, mire Berlinben az ossik szétverték a falat. Ezért a németek nagyon szeretik a magyarokat, azt mondják, ők egyesítették őket, nekik köszönhetően döntötték le a berlini falat. Ezt viszont sohasem bocsátom meg a magyaroknak. Mert amikor létezett a fal, én is kaptam Berlin-pótléket, nem jött a sok ossi, hogy kitúrjon bennünket a jobb munkahelyekről. Akkor Berlinben a török meg a szerb volt az úr, most meg a németek uralják a mezőnyt, akik hálából felvásárolták a tönkrement magyar gyárat. Belepottyantak a német mézesbödönbe, minket pedig a cseléd-szobába zavartak, ezért dőcögünk Berlinbe ezzel a vacak járgánnyal.

Védekezésképpen elmagyaráztuk, hogy magyarok vagyunk ugyan, de szerbiai magyarok. Vajdaságiak. Újvidéken élő, magyar kisebbségiek, nem pedig magyarországiak. Az alak továbbra is gyanakodva hunyorgatott, látszott rajta, hogy nem tudja, hova helyezzen bennünket. Semmi kedvem se volt magyarázkodni, hiszen az egész életem ezzel telt el, magyaráztam, hogy nem vagyok se ez, se az, hanem valami harmadik. Ezt még a németeknek sem tudtam kellőképpen előadni, hogy magyarázzam meg akkor a kuršumlijai származású vendégmunkásnak?

– Hát ezeknek elment az eszük – magyarázta a feleségének a kuršumlijai. – Szerbiában kötöttek ki, biztosan azért, mert fogalmuk sem volt arról, hogy Németországban sokkal jobb vendégmunkásnak lenni. Az ember felmarkol egy csomó eurót, aztán hazatér, tisztességes házat épít, parkettel meg fürdőszobával. Ha jól keresett, akkor még padlófűtést is be-

szereltesse a házba, ami öregségére melegítheti a talpát. Téli reggel felkel, és a meleg padlón meztőláb sétál. Igazi mennyország! Végre azonban – folytatta a férfi rövid töprengés után – az úr is felfogta, hogy jobban teszi, ha Berlinben keres munkát. Mondhatom, hogy elég későn kapcsolt.

– Hagyd őket békén – szólta rá a felesége –, az a fontos, hogy nem al-bánok.

A férfi a fejét csóválta, majd megjegyezte, hogy ő azt olvasta, hogy a magyarok is bombázták Ništ. – Ezek másfajta magyarok, újvidékiek, ők nem bombáztak, nem is vágták el a szögdrótot – bizonygatta az asszony. – Őket bombázták, és minden bizonnyal ők is be voltak szarva – nyugtatta a felesége.

– Ne beszélj hülyeségeket. Hogyan állíthatod ilyen ostobaságot, mi-szerint a magyarok bombázták a magyarokat? Hogyhogy a szerbek soha életükben nem bombázták a szerbeket?

Az asszony kérdően tekintett rám. Mivel nem válaszoltam azonnal, köntörfalazás nélkül nekem szegezte a kérdést: – Bombázták magukat a magyarok vagy sem?

– Nem bombáztak, nincs is bombázójuk, csak a bombázógépek repültek át Magyarországon légtérén – válaszoltam, hogy valamelyest csillapítsam a férjét. – Na, látod, fordult az asszony az urához, az úr is azt állítja, hogy nem bombáztak – jelentette ki diadalmasan. – Az úr meg a felesége magyar, ők nem bombáztak, a magyar a magyart nem bombázza, minket se bombáztak, mert nincs bombázójuk és slussz – tette hozzá határozottan.

– Látja, uram – kiabálta a fülembe a hátunk mögött levő szerb asszony – ilyenek a dél-szerbiaiak. – Fogalmuk sincs, kik vagyunk, mik vagyunk. Látszik rajtuk, hogy a nagypapjuk sem tudta, ki az a Ferenc Jóska. Ezért kell a Vajdaságnak elszakadnia Szerbiától! Mi, újvidékiek nagyon jól tudjuk, hogy miért. Az én nagypapám emlékezik Ferenc Jóskára. Könyörögtem is a német üzletvezetőmnek az Aldiban, tegyenek valamit a németek a Vajdaságért. Mire a főnök úr megveregette a vállam, és megígérte, hogy mindent megtesz értünk, mert a németek sohasem hagyják cserben a barátait. Ha mi vajdaságiak elszakadunk, akkor szabadon utazhatunk az egész világban – harsogta a fülembe a nő a hátsó ülésről.

A mellette ülő férfi mindezt nem hagyta szó nélkül, s magyarázni kezdte, hogy elege van a pöffeszkedő vajdaságiakból, akik mindig a vérszomjas Ferenc Jóskával meg az álnok Európával fenyegetőznek, és szidják a belgrádiakat. Most játsszák az európaiakat, de ne feledkezzenek meg arról sem, hogy belgrádi bocskorosok, mert így nevezik őket, szabadították ki őket a magyar járomból. Ha nem tetszik nekik, akkor szedjék a cókmojkukat, és menjenek Európába. Neki személyesen elege van ebből az Európából.

A vajdasági nő tiltakozott, kikérte magának. Mint mondta, ő is szerb, akár a többiek. Nincs neki semmi kifogása Belgrád ellen, menjen Belgrád a maga útján, neki a dél-szerbiaiak ellen van kifogása. Konkrétan a nišiekről beszélt.

– Nišiek vagy újvidékiek – zárta le a vitát a belgrádi férfi – egészen mindegy, mert mind Belgrádtól akar elszakadni.

A nő nem hagyta magát. – Szakadjanak is el, és a belgrádi pasák elégedjenek meg a belgrádi pasalikkal, mint a török időben, akkor legalább nem happolják el a pénzünket.

A férfi dühösen hadonászott. Még hogy ő happolja el a vajdaságiak pénzét? Már harminc éve útépitőként Németországban gürölgött, dolgozott Stuttgartban, Dortmundban, Ulmban, Korbachban, Hamburgban, Walldorfban, Hannoverben, és végül Berlinben kötött ki. Jobban ismeri Németországot, mint a németek. Ismeri őket, mint a rosszpénzt. Azt tudja róluk mondani, hogy mindig rosszban török a fejüket. Akkor is gyanúsak, ha hallgatnak, és az utóbbi időben elég nagy a csend. Alig várja, hogy elérje a nyugdíjkorhatárt, amikor iszkol vissza Šumadijába, mert torkig van a németekkel.

– És mit kezdesz egy rongyos šumadijai faluban, az isten háta mögött, ahol még autóbuszjárat meg valamirevaló szakorvos sincs? Talán a birkák büztét élvezed? – szólt közbe a mögötte ülő bajszos férfiú.

A hangoskodó férfi váratlanul elhallgatott. – Ami igaz, az igaz, sajnos ott sincs senkim – vallotta be. – A rokonság egy része Belgrádba költözött, a másik része pedig meghalt, vagy szétszéledt a nagyvilágban. Néhányan még Ausztráliába is eljutottak. Ha így haladunk, akkor Szerbiában kivesznek a szerbek.

– Na látod – nyugtatta meg a másik. – Nincs nekünk már senkink. Nem vagyunk se szerbek, se németek. Mindenhol kinéznek bennünket, ezért maradj ott, ahol vagy!

Az utasok többsége mintha csak erre várt volna, egymással arról társalogtak, hogy milyen nehéz sors vár a szerbekre. – Az egész világ ellenük fordult, még az oroszok sem sokat hederítenek ránk – bizonygatták egymással versengve.

– Csak a kínaiakra számíthatunk – röhögött fel csúfondárosan a hátsó padsorokból egy fiatalember, aki éppen egy szál ingben, gatyában torna gyakorlatokat végzett. – Fő az egészség – tette hozzá –, a kínaiak majd megváltják a világot.

Az utasok többsége felháborodott a tornázó fiú látványán. Miféle torna gyakorlatokat végez a száguldó autóbuszban? Hogy merészel egy szál gatyára vetközni? Miféle új szokás ez, hiszen tudjuk, hogy a szerb fér-

fi még a felesége előtt sem vetkőzik le. Hogy merészel egy tejfölösszájú gúnyt űzni a szerbekből? A hangzavar újra tetőzött.

A kalauz gondterhelten szemlélte a jelenetet, és a békesség kedvéért még jobban felhangosította a zenét. Recsegett-ropogott a hangszóró, de az utasok nem hagyták magukat, azt is túlharsogták. A rendszeresen ide-oda ingázók között akadtak szerbek, albánok, romák, macedónok, bosnyákok, hercegovacok. Mindenki a saját nyelvén mondta a magáét, dicsérte a saját szokásait, életformáját. Úgy van, a macedónok sem pucérkodnak. Az albán nők pedig csadorral takarják el az arcukat. Na, azért ez már túlzás. Képzeljétek el azt a jelenetet, hogy Belgrád szívében a szerb nők csadorral az arcukon flangálnak. No de, szólt közbe a következő szónok, az sem helyes, hogy olyan rövid szoknyában sétálnak, hogy kilátszik a fenekük. Az viszont nagyon helyes, hogy a muszlimok megkövezik a nőt, aki megcsalja a férjét, azt nálunk is be kéne vezetni. Bábeli zűrzavar keletkezett, miközben egyre többen egy-egy német szóval spékelték mondanivalójukat.

A széksorunk melletti ülésről felugró férfi vette át a szót. – Azt mondom – szónokolta –, mindenki térjen vissza saját gyökereihez. Szokásaihoz. Olvastam az újságokban, hogy a németek is meztelenül szeretkeznek. A spanyol nők meg olyan szemérmesek, hogy csak a sötétben szeretkeznek, de akkor is állig begombolkoznak. Mindenki megy a saját útján. Mi féle Európa? Húzódjunk be a mi kis odúnkba, ott vannak a mi gyökereink. Európában csak a milliomosoknak van eredetük, mert jól megfizetik a műgyökereket. Akinek Európában sok pénze van, azoknak telik műgyökerekre, pótgyökerekre. Kiszáll a repülőgépből, előveszi a mű-, illetve pótgyökerét, és gyökeret ereszt. Nos, ilyenek a tősgyökeres európaiak. Mi ágrólszakadtak pedig hódítsuk vissza Szerbiát. Hát nem látjátok, mi történik odahaza? Tele van az ország osztrák meg olasz bankokkal. Ami a miénk, az a miénk. Mindenki becsülje meg a sajátját. Csak azt nem értem, hogy az albánok meg a macedónok miért utaznak ezzel a kényelmes szerb busszal. Utazzon mindenki a saját buszával. Most jól jön nekik a szerb busz, a mi buszunkon kedvezményesen utazhatnak Berlinbe, de amikor elszakadtak tőlünk, akkor két kézzel szavaztak az elszakadás mellett. Most meg betelepítenek a buszunkba – mondta elégedetten. – Kelltek nekik független Macedónia, holott még rendes buszuk sincs?

Ezt egy vékonydongájú macedón nem hagyta szó nélkül. Felugrott az ülésről, és visszafeleselt. – Még hogy ti panaszkodtok? Akkor minek reklámozzátok ezt a járatot Szkopjében is? Azt hirdetik, hogy kényelmes busszal utazunk, úri módon, elegáns kiszolgálással. Távolsági busznak nevezitek, de még légkondi sincs benne, az ülések olyan smucigok, hogy ragadnak. Én hülye, elhittem, hogy úri módon fogok utazni. S mi lett

belőle? Egész idő alatt csak szerb turbófolk nótákat harsog az istentelenül recsegő hangszóró. Egyetlen macedón nótát se hallhatunk. Pedig ez is hozzátartozna az udvarias, elegáns kiszolgáláshoz. Egész idő alatt Ceco kornyikál, meg annak a Legijának a felesége vonaglik a monitoron. Annak a Legijának, aki, ha nem ölik meg a pajtásai, már régen Hágában csücsülne. Csak a pénzünk kell.

A kalauz a macedón ülése elé lépett. A vékonydongájú, mintha csak megérezte volna, hogy ebből baj lesz, visszahuppant.

– Én toleráns, felettébb türelmes embernek számítok – kezdte. Fegyelmezhettem magát, bár tokája rezgett a dühtől. – Jól véssé az eszébe, hogy szerb buszban csak szerb dalokat énekelnek. Így rendelkezett a főnökség. Aki ezt nem fogadja el, az tagadja Szerbia létezését, és az ilyeneket jogszerűen szállítom le a buszról. Ez ellen, kérem, én sem tehetek semmit. A parancs az parancs. Az olyasfajta utazzon olyan busszal, amelyikben csak macedón dalokat énekelnek. Ha én macedón buszban utaznék, akkor nem kifogásolnám, hogy macedón dalokat énekelnek. Az uraságnak, úgy látszik, fogalma sincs, mi fán terem a tolerancia. Nos, vallja be töredelmesen, mi kifogása van a szerb állam ellen?

A macedón megszeppent. – Semmi kifogásom – dadogta –, csak a Cecót kritizáltam, aki Legija ágyasa volt, a Legija pedig Zoran Đinđić gyilkosa. Vagy hát Đinđić nem szerb volt?

– Figyelmeztetem, hogy ismételten ostobaságokat állít – torkolta le a kalauz. – Ceca nem volt a Legija szeretője, hanem Arkan felesége. Nem Arkan gyilkolta meg Đinđićet, hanem Legija. Ennyit azért illik tudni Szerbia közeli történelméből, hogy ne beszéljen összevissza mindenféle hülyeséget az ember. Viszont felettébb gyanús, ha a szerb buszokat fitymáló, finnyás szkopjei úriembernek fogalma sincs róla. Véssé az eszébe, uram, hogy Ceco világszerte a szerb ügyért harcol. Ilyen sztárja még Hollywoodnak sincs. Csábították mindenfelé, még Hollywoodba is. Busás összegeket kínáltak neki, csak hogy írja alá a szerződést, de ő elvből nem hajlandó az amerikaiaknak énekelni. Elvű dáma a nemzet csalogánya. Egy macedón kussoljon és legyen boldog, hogy Cecót hallgathatja.

– De azért Arkan mégiscsak háborús bűnös volt – mentegetőzött a macedón.

– Hogy az volt-e vagy sem, azt nem mi fogjuk eldönteni, az a törvényszék dolga. Mivel a bíróság nem ítélte el, ártatlan. Ilyképp pedig megalapozatlan vádakkal illetni törvénytört. Nos, ami pedig Đinđićet illeti, ő is szerb volt. Ha a macedónoknak lett volna olyan kormányfője, mint ő nekünk, akkor lenne mivel büszkélkedniük. Mindezek után engem csak az érdekel, mi kifogásolnivalója van Szerbia ellen – kérdezte nyomatékosan a kalauz.

– Szépen mondom, hogy semmi – szabadkozott a macedón.

A kalauz megkönnyebbült. – Akkor vegyük úgy, hogy minden rendben – legyintett. – Szóval nem tagadja a szerb állam létezését? Kosovót is beleértve? Ha ez ügyben nincs gond, akkor nagylelkűen megbocsátom a többi sértést – fejezte be, és méltóságteljesen, mint aki jól végezte a dolgát, sarkon fordult, és felerősítette Ceco egyik népszerű dalát.

A kalauz határozott fellépésének köszönhetően az utasok egy időre elcsendesedtek. A hátsó üléseken egy gyerek felzokogott. Anyja ölébe vette, majd alig hallhatóan albánul egy gyermekdalt énekelt neki. Az utasok hátrafordultak, és gyanakodva méregették, mire az albán nő hirtelen elhallgatott. Egy ideig csak a gyereksírás meg Ceco hangja volt hallható. A monitoron a szerb díva széles szájjal mosolygott, egyik kezével folyton hosszú fekete haját igazgatta, és gusztustalanul riszálta magát. Kitekintettem az ablakon. A pannon tájat mustráltam, amelyről Babits Mihály azt írta, hogy örökké kék, mint a kék ég. De hova tűnt kéksége, töprengtem, hiszen nem tapasztalom. Inkább tudok Pannónia „csendjéről és poráról”, amit Kosztolányi Dezső emleget. Az őszi alkonyatban a távolban felsejlenek Bácskossuthfalva, Kishegyes, majd Topolya alig pislákoló fényei. Olyan érzetem támadt, mintha minden fényforrás kialudni készülne. Vagy már réges-régen kialudtak a vidéki lámpások, csak a szemem káprázik?

A szántásokra pillantva eszembe jutott Lenka meg a mezei lövészárkok, amelyeket 1948 után, amikor Tito összeveszett Sztálinnal, a bakák a termőföldeken keresztül-kasul ástak. A parasztok egymás között keseregtek, tönkremegy a termés. Azonban püsszenni sem mertek. A háborús veszély elmúltával a lövészárkok maradtak, mert a katonaság visszavonult, a parasztok meg önszántukból nem merték betemetni őket.

A fedezéknek szánt árkokat gyorsan benőtte a tarackfű, májusban meg már a pipacs virított belőle.

Gyerekkoromban Lenkával az árkokban futkároztunk, pipacsbimbókat kerestünk, és találósdit játszottunk. Letéptem a pipacs bimbóját, a hátam mögé rejtettem, és sör-e, bor-e, pálinka-e, kérdeztem Lenkát, akinek a szülei a közeli sváb házba költöztek be. Ha fehér volt a kibontott pipacsbimbó virága, akkor Lenka a pálinkát, ha rózsaszín, akkor a sört, ha pedig vörös, akkor a bort szereti. – Tudod-e, hogy miért ásták ezeket az árkokat? – kérdezte váratlanul. – Azért – folytatta, be sem várva a választ –, hogy ha le akarnak rohanni bennünket a magyarok, akkor ezekben az árkokban bevárjuk és kinyírjuk őket. Apám azt mondta, hogy ugyanúgy vágnánk el a torkukat, mint 1944-ben Boszniában a svábokét – mondta, miközben a szoknyácskáját kicsit feljebb rántva, kacagva hanyatlott le a futóárokba. Tizenöt éves voltam, ő egy évvel fiatalabb. Megkövülten néz-

tem, ahogy szép kis kezeckéjével szoknyáját igazgatja. Önkéntelenül is egy lépést tettem feléje, ő azonban fürgén felugrott, és határozottan kijelentette: várjunk még, majd amikor betölti a tizennyolcadikat, a legidősebb nővére is bevárta, és elmesélte neki, milyen volt, amikor először szeretkezett. – Persze az is előfordulhat, hogy én nem várom be nagykorúságá válásom napját, majd meglátom. Azt hallottam, hogy apád Újvidékre küld gimnáziumba. Ha majd gimnazista leszel, és hazajársz vakációzni, lehet, hogy éppen ezekben a futóárkokban próbáljuk ki, hogy milyen is az. A nővérem először egy traktoristával feküdt le, aztán egy asztalossegéddel, én azonban egy gimnazistával akarok szeretkezni. Ha pedig befejezted a tanulmányaidat, megkéred a kezem, és visszatérünk Boszniába, ahol nagyon becsülik az iskolázott embereket. Elegem van az itteni parasztokból, nem akarok a nővérem sorsára jutni, vinni akarom valamire.

Szabadka környékén a kézitáskámból elővettem a dossziét, amelyben összegyűjtöttem a berlini falról, a fal ledöntéséről szóló írásokat. A robogó buszban a civakodó utasok hangzavarában megilletődve olvastam, hogy ezen a jubiláris évfordulón Berlinben találkozik az európai értelmiség színe-java. Lenkára gondoltam, miközben az európai ember kultúrájáról, a görög, a római és a keresztény alapokról szóló szövegeket olvastam, melyek összekötnek bennünket. A patetikus textusok böngészését félbeszakította a kalauz rekedt hangja, aki vette a mikrofont, és fontoskodva bejelentette, hogy ettől a perctől kezdve cigizni szigorúan tilos, kiszállni az autóbusból meg lehetetlen, mert a magyar határrendőröket kihozza a sodrából az, ha valaki kilép a buszból. Lepakcsolta a rádiót, mivel az EU határállomásán még a rádió sem bömbölhet, Ceco sem vonaglott többé a monitoron. Végre nyugalom lett.

Feszülten várakoztunk. A nagy csendben csak az albán gyerek zokogása hallatszott. Fél óra várakozás után négy határrendőr érkezett, ketten a busz elején, ketten meg a busz végén végezték az útlelvizsgálatot, alaposan áttanulmányoztak minden egyes úti okmányt, kupacba gyűjtötték, aztán magukkal vitték őket. Az utánuk belépő vámosok közömbösen elsorolták, hogy mit nem szabad az EU-ba szállítani (a kalauz szolgálatkészen ugyanezt megismételte szerbül), végigpásztázták a busz belsejét, egyetlenegy csomagot sem bontattak fel, elköszöntek és távoztak. Az egyik határrendőr hirtelen megállt a busz lépcsőjén, és utasította a sofőrt, hogy álljon félre.

– Most aztán várakozhatunk órák hosszat – dühöngött a kalauz –, úgy látszik, egyesek hamis útlevéllal vagy vízummal utaznak. Nem veszik tudomásul, hogy az EU előtt nincs titok. Uraim, én összejártam az egész Európát, ezzel a busszal megfordultam Párizsban, Stockholmban, Madridban, én igazi nagyvilági ember vagyok, nem úgy, mint az urak, akik

behúzódnak a berlini lakásukba, és a munkaidő lejártával a szomszédos sörözőben iszogatnak. Amint látom, egyesek közülünk, tisztelet a kivételeknek, még utazni sem tudnak. Hányszor kéreltük tisztelt utasainkat, mellőzzék a hamisítványokat, de ennek ellenére inkább reszkíroznak. Azok is hamis útlevelet meg vízumot vásárolnak, akik gond nélkül kaphatnának Berlinből meghívólevelet, csak lusta a belgrádi német konzulátusra utazni. Oda jutottunk, hogy az egész Szerbia útleveleket meg vízumot gyárt.

– Toalettre kéne mennem – szakította meg a szónoklatot az egyik utas. Egy másik hozzátette. – Nekem is.

– Sajnálom, tartsanak ki, tudják jól, hogy az EU határán tilos randítani. – De hát hugyoznom kell, nem érti, uram? Miféle EU az, ahol még fiziológiai szükségét se végezheti az ember? – káromkodta el magát egy idősebb ember. – Tartson ki, uram! – csillapította a kalauz. – Nekem is kell – magyarázta a ritkán megszólaló sofőr –, de én betartom a szabályokat.

Egyórányi várakozás után megjelentek a határrendőrök, magyarázkodtak a kalauzzal meg a sofőrrel, mire két férfinévvel szólítottak, és tudtukra adták, hogy szálljanak le, és vigyék magukkal poggyászukat is. – Visszatoloncolják őket Szerbiába – morogta a közelben valaki. – Miattuk egyórányi késésben vagyunk – dörmögte az utaskísérő, miközben szétosztotta a passzusokat.

– A kurva életbe, azok a szélhámosságok miatt majdnem bevizeltünk – jegyezte meg a sofőr, majd megfordította a kontaktkulcsot, beindította a motort, felgyújtotta a busz lámpáit, miközben az utasok turkálni kezdtek a kényeztetőkben, ahonnan előkerültek a sütek, a pálinkásüvegek. Pillanatok alatt különböző illatok kavalkádjától szaglott a busz belseje. A kalauz felállt, és szónokolni kezdett. – Most az egyszer gyorsan megúsztuk, de arra kérem a tisztelt urakat és hölgyeket, hogy kerüljék a hamis papírokkal való kalandokat. Nemcsak cégünk jó hírnevét rontjuk ezzel, hanem Szerbiáét is. Annál is inkább, mert mint tudják, rövidesen vízum nélkül utazhatunk szerte Európában. Nincs szükség semmiféle hamisításra. Az ember besétál a rendőrségre, és kér egy útlevelet. Eljött az idő, amikor ugyanúgy utazhatunk, mint Tito marsall idejében. Ez sokkal kényelmesebb, mint a hamisítókval alkudozni. Na és nem mellékes, mennyivel biztonságosabb. Úriember sosem utazna hamis útlevéllal. Még csak annyit, hogy az első ingyenes toalettnél megállunk, de arra kérem önöket, hogy gyorsan végezzenek, mert ha ilyen tempóban folytatjuk, sohasem érünk Berlinbe.

Néhányan kuncogtak a hátsó üléseken.

– Öt-kettő a javunkra! Kettőnket kirúgtak, ötünket nem füleltek le – kiabálta be valaki a saroglyából. – Csődöt mondott az a sokféle csodaműszer; lám, az EU-sok nem járhatnak túl a balkániak eszén.

A kalauz felerősítette a hangszórókat, és újra harsogott a zene. Az utasok falták a sültketet, és kézzől kézre jártak a pálinkásüvegek.

– Örök életemben hamis útlevelemmel és hamis vízummal utaztam, még Tito idejében is, csakhogy abban az időben nem ellenőriztek annyira, mint most. Semmi kedvem beállni a hosszú tömött sorokba, és időtlen ideig várakozni a konzulátusokon meg a rendőrségen. Van egy megbízható emberem, aki csak azt kérdezi, hova és mikor, másnap már a zsebemben az útlevelemmel. Úri módon utazok Európába. A nagyapámtól hallottam, hogy valamikor az egész Európában útlevelem nélkül lehetett járni-kelni. Az ember csak gondolt egyet és felkerekedett. Ezek a bamba EU-sok meg teli szájjal hirdetik, hogy most szabadok vagyunk. Szabadok, a fészkes fenét. Fényképeznek, szkennelnek bennünket, ha olyan kedvük van, akkor meztelenre vetkőztetnek, még azt is ellenőrzik, hogy mi rejlik a tökeink mögött – vette át a szót egy, a szomszédos padosorban ülő.

– Semmit sem hallottam az egészből, nagyon kérem, egy szót se többet erről – ripakodott rá a kalauz. – Pár perc múlva megállunk, mindenki kihugyozhatja magát! Arról az útszéli toaletttről csak annyit, hogy a finnyások ne használják, mert ez még nem az igazi Európa. Odabenn elég nagy bűz terjeng, az erős klórszag facsarja az orrunkat. Igaz, akkora bűz azért még sincs mint Szerbiában, de sokkalta nagyobb, mint Németországban vagy Svédországban. Mert nem dicsekvésképpen mondom, csak megemlítem, mindent tudok az európai toalettekről. A dánok és a hollandok még a németeknél is jobbak, kiváló minőségűek a szagelszívóik, olyanokat szerelnek be, ami kellemessé teszi a levegőt. Mert nem ér semmit az illatfelhő, ha rossz a szagelszívó. A szagelszívó nagyon fontos, mert számítsuk csak ki, hogy mennyi időt töltünk a toaletten. Szerintem több évet. Csakhogy mi ebben is lemaradtunk. Ezt jól megfigyeltem, amikor a Belgrád–Ljubljana-vonalon dolgoztam. Nos, elég volt betérnem a toalettbe, és pontosan tudtam, melyik ország területén vagyok. Szerbiában az ember elszédült a bűztől, Horvátországban a belgrád–zágrábi autóúton, Zágráb felé haladva egyre higiénikusabbak a toaettek. Zágráb előtt már a kézszáritókat is használhatjuk, nem kell bajlódni a papír kéztörölővel. Szlovéniában makulátlanok a toaettek. Nos, kérdem én önöktől, hogyan lehetett volna összetartani egy országot, ahol ekkora különbség van WC és WC között? Az a baja az Európai Uniónak is, mint Titónak. Magyarországon klórszag terjeng a WC-kben, Berlinben viszont illatoznak és halk zene szól, miközben az ember szükségét végzi. Elismerem, Budapesten is akadnak jó szagú toaettek, ahol meleg levegővel szárítják az emberek a kezüket, vannak ilyenek Belgrádban is, tudtommal Újvidéken is, de ezek az új urak toalettjei, oda csak a politikusok meg a tájfunok járnak. Nagyon

illatosak, de rosszak a szagelszívók. Ezt még nem sikerült elsajátítania a tájkunjainknak. A magamfajta kalauznak jól meg kell gondolnia, mielőtt egy ilyen helyre belép. Nem is az árak miatt, hanem azért, mert az ember megérzi, ha nem oda való.

Az autóbusz befékezett. Nyílt az ajtó, és a sofőr elsőként rohant ki. Mivel csak két WC-csésze és három piszoár volt, a többség a bejárat előtt várakozott. – Ez a busz sem Európába való – jegyezte meg bizalmasan az egyik utas. A kalauz türelmetlenkedett, siessünk, mert késésben vagyunk. Foglaljuk el mielőbb a helyünket, mert indulnunk kell. A férfi lepöccintette a cigarettáról a hamut, körülnézett, hogy hova dobja a csikket, de látva, hogy csikkgyűjtő vagy hamuzó nincs, egy hirtelen mozdulattal a földre dobta, majd rátaposott a parázsra.

– Legközelebb Szlovákiában tartunk pihenőt, egy benzinkúti étteremben – vette kezébe a kalauz a mikrofont –, ahol a toalettért fizetni kell, de legalább az embernek nem fagy oda a fenéke az ülőkéhez. A szlovákok megkérlik ennek is az árát, mert takarékosak, tehát mindent megfizettettek. Megnyugodhatunk, az EU területén vagyunk, tehát az ülőke tiszta és meleg. A németeknél viszont nem kell a toalettért fizetni, holott ők még takarékosabbak, mint a tótok. Viszont a köménymagos szlovák káposztaleves, a juhtúrós galuska, a sztrapacska után megnyalják majd mind a tíz ujjukat. Én személy szerint az olcsó és ízletes kolbászos káposztát és a kiváló szlovák söröket ajánlom fogyasztásra az uraknak meg a hölgyeknek. Természetesen euróval kell fizetni, mert Szlovákia lekörözte Magyarországot, és náluk már az euró a hivatalos fizetőeszköz.

A kalauz fáradt mozdulattal bekapcsolta a videót, felerősítette a zenét. Most már mindenki mindenkivel veszekedett. A szerb az albánnal, az albán a szerbvel, a horvátok a bosnyákokkal, szóval mindenki mindenkivel. Hangjukat azonban túlharsogta egy szenvedélyes dohányos. – Mikor állunk meg pipaszünetre? Végső ideje! Ki gondolta volna, hogy Magyarország ilyen nagy ország?

A kalauz megkönyörült rajtunk. – Nem olyan nagy – oktatta ki a kalauz a követelőzőt. – Kis ország, egészen kicsi, akkora, mint Szerbia. Elvben ki lehetne bírni. Na, de nem bánom, tartsunk öt perc cigarettaszünetet.

Kiszálltam a buszból, és a cigisekhez csatlakoztam. Tényleg nagy, gondoltam két cigarettaszünet közben. Körülöttem vaksötétség, csak néhány személyautó suhant el az autóúton. Az alak, aki a bombázásokról érdeklődött, mellém szegődött. – Az úr azért mégis otthon érzi magát? – szegezte mellemmek a kérdést. – Otthon – bólogattam. – Otthon, átutazóban.

A homlokára csapott. – Értem, úgy mint én Berlinben. Legyintettem. – Nem egészen úgy – válaszoltam –, hanem úgy, mint az úr otthon.

– Hol otthon? – kérdezte megütközve. – Bizonyára Szerbiában – válaszoltam. – Az úr fejében minden összezagyválódott. Nem tudom, mit akar mondani – dörmögte utastársam.

Gyorsan elszívtam a cigarettát, és dideregve rohantam vissza a buszba. A hangzavarban elővettem az Európa-szövegeket, olvasni szándékoztam őket, de egyre kevésbé értettem, hogy miről is szólnak. A lehető legnagyobb lármában elpilledve arról révedeztem, hogy szép meséket olvasok a nem létező Európáról. Olyanokat, amilyeneket elalvás előtt álmosítóként szokott böngészni a nagyapám.

Álmomból a kalauz hangja riasztott fel.

– Uraim és hölgyeim, megérkeztünk!

A busz fékezett, mi pedig rohantunk az étterembe, a toalettre, rendelünk a juhtúrós galuskát, a sztrapacskát, vedeltük a szlovák sört. – Tényleg meleg az ülőke – mondta a vajdasági asszony –, igaza van a kalauznak, közeledünk Európába.

Az autóbuszba visszatérve a kalauz közölte, hogy villanyoltás következik.

Az egyik férfi felzúdult: – Korai még a takarodó. Ne csinálják ezt velünk. Olyanok leszünk, mint a németek. Ők nem tudnak mást, csak dolgozni meg aludni. Milyen élet ez!?

– Azonban mi mást csinálnánk? Mi is azt tesszük. Olyanok lettünk, mint ők – nyöszörögte a középső kijárat közelében ülő asszony. – És évente egyszer-kétszer hazamegyünk megpihenni.

Kihunytak a világítótestek.

– Hazamenni – sóhajtott fel valaki a nagy csendben. – Alig várom, hogy hazaérjek, aztán otthon meg azt várom, hogy visszatérjek Berlinbe. Olyan vagyok, mint az űzött vad.

– Én is épp így vagyok vele – hallatszott a sötétben egy női hang.

Aztán már csak különböző hangú, mélyülő, hosszabbodó sóhajokat hallottam. Talán a hazavágyódás sóhajait véltem felismerni. Honvágy, de mi után, töprengtem az Európába rohanó buszban szunyókálva.

Hajnalodott, amikor ismét a kalauz hangja hallatszott.

– Rendkívüli útlevel-ellenőrzés. Az anyjuk úristenit! Leállított bennünket a német rendőrség!

A következő pillanatban az autóbuszban termettek a zöld egyenruhás német rendőrbiztosok. Olyanok voltak, mint az űrhajósok, kezükben mobilszkennereket szorongattak, csillogó-villogó telefonok vagy telefonra emlékeztető eszközök lógtak a derékjukon, még a vállszíjukon is kutyuk villogtak. Komor arccal forgatták a passzusainkat, a gépeikbe helyezték, átvilágították őket, majd egy másik villogó kutyübe tették, az sem jelzett

semmit, mire erélyes mozdulattal visszaszolgáltatták az utasoknak az úti okmányait, majd kurtán annyit szóltak, hogy „danke”. Széles mosollyal távoztak.

A kalauz intett a sofőrnek, induljunk. – Ezt megúsztuk, de rajtaveszthettünk volna – mondta. – Könyörgöm, uraim, a jövőben csakis eredeti és hivatalos útlevéllel utazzanak az EU országaiba. Rossz hírbe keverik a cégünket, amely keservesen kiharcolt magának némi tekintélyt.

Az utasok közül néhányan felkacagtak. – Túljártunk az EU-sok eszén! Már a hányadik ellenőrzést úsztuk meg szárazon? Öten hamis útlevéllel utazunk, ők pedig a mindentudó szerkentyűikkel sem tudják leleplezni hamisítványainkat. Micsoda mestermunka! Nem szkanner kell ehhez, hanem ész!

Elértük Németországot. Az utasok viccelődtek, hahotáztak a naiv európaiakon, akik azt hiszik, hogy túljárnak a balkániak eszén.

– Aber ich bin Deutscher, nicht auf dem Balkan – felelt egy kisfiú.

– Nein! Du bist kein Deutscher, sondern serbische – szólt rá az anyja. – Nem tudom, mi ütött bele, állandóan német akar lenni. Nem mindig, csak néha jön rá a bolondóra. Ilyenkor nem is érti, ha szerbül szólunk hozzá.

– Kein Problem – nálunk is elfordul. – Leider – dűnnyögte a bajsza alatt a szomszédja.

– Also, az ember néha megkívánja, hogy német legyen. Besonders, wenn Sie sich wohl fühlen. Na, ja. Nem lenne rossz németnek lenni, de csak egy rövid időre. Csak azért, hogy kipróbáljuk. Én is sokszor németül szólok a feleségemhez – szólalt meg a hátsó ülésen egy mély baritonú utas.

A férfi, aki az éjszaka a gyökerekről szónokolt, haragosan közbeszólt: – So ist es, ha hazátlanul cseperedett fel a szegény gyerek. Domovina, domovina... – ismételte szerbül. Es ist, leider, verloren. Domovina és Heimat, ez a kettő nem egy és ugyanaz.

A gyerek újra felkiáltott. – Ich bin Deutscher, ich bin Deutscher.

– Gut, gut – nyugtatta meg az anyja. – Du bist ein Deutscher. – Mein Vater ist auch Deutscher, mein Mutter ist auch Deutscher.

– Gut, gut, dein Fater ist Deutscher, dein Mutter is Deutscher.

Kíváncsian pillantottam a gyerekekre. Úgy nőttem fel, mint a németek ellen harcoló kis partizán. De harcolni sem lehetett ellenük, mert a játszópajtások közül senki sem akart német lenni, csakis partizán. Végül a közeli roma tanya lakóit beszéltek rá, hogy legyenek svábok. Beleegyeztek, rendben van, svábok lesznek, egy porció fagyíért cserébe. Csak szóljatok, mi itt vagyunk, mondták. Így győztük le minden héten legalább egyszer a németeket, mivel az alkuban az is benne volt, hogy a romák engedik magukat legyőzni. A játék végén feltárt karokkal közeledtek felénk, mi

pedig diadalmasan ujjongtunk: győztünk. Legyőztük a svábokat! Összegyűjtöttük az aprópénzt, és kifizettük a fagyí árát. A roma lurkók rohantak a cukrászdába. Jóízűen nyalogatták a fagylaltot, és megelégedetten mondogatták: Nem is olyan rossz dolog svábnak lenni.

– Wir sind allen Deutschen – makacskodott tovább a kisfiú. Az anyja félénken körülnézett, aztán megismételte. – Gut, gut, wir sind allen Deutschen.

A buszban, csodák csodájára, nem tiltakozott senki. Békésen társalogtak egymással, mintha nem is hallották volna. – Okvetlenül be kell térnem a Sozialamtba. A gyerekek kell a Hilfe – mondta a szepegő csemetét ölében ringató albán asszony. A szomszédja, rögtön felismertem, hogy szerb, készségesen magyarázta neki, hogy mit kell mondania a Sozialamtban. – Nagyon ravaszok a német hivatalnokok – magyarázta –, de túljártam az eszükön. – Mein Vater Sozialhilfét kap, de hónapok óta Szerbiában él. Nagyon a fogukhoz verik a garast azok ott a Sozialamtban. Und wie viele Kindern haben Sie? – kérdezte az albán asszonyt. – Fünf – válaszolta az albán nő. – Und ihre Mann arbeiten? Az albán nő habozott. – Manchmal. – A szerb férfi gondterhelten megjegyezte: – Es wird schwierig, aber mann sollte es versuchen.

Kevert nyelven rossz németséggel cseverésztek egymással, de ez a Tarzan-német valamilyen csoda folytán feloldotta a feszültséget. Egészen családias hangulat alakult ki az autóbuszban. Barátkoztak egymással az albánok, a macedónok, a horvátok, a szerbek, a romák, és bármennyire hihetetlen, egészen jól megértették egymást. Egymásnak magyarázták, hogy ők bizony echte berliniek, bárki mondta, mindannyian egyetértően bólogattak. Az egyszerű emberek: felszolgálók, takarítók, WC-s nénik, pincérek, a diszkontáruházak pénztárosai, sofőrök, hordárok stb. egymást túllicitálva magasztalták Berlint.

Ettől felbátorodva hátrafordultam, és megkérdeztem az újvidéki asszonyt, hogy itt volt-e, amikor ledöntötték a berlini falat. – Hogyne – válaszolta –, már harminc éve Berlinben él és dolgozik.

– És hogyan történt?

– Nem is tudtam róla. Csak arra emlékszem, hogy egyszeriben hatalmas sorok keletkeztek az Aldiban. Keletberliniek. Volt, aki harminc kiló banánt vásárolt. De nem csak banánt, az ossik mindent felvásároltak az égvilágon, ami csak az üzletben volt. A raktár is kiürült, alig bírtam a munkát. A német üzletvezető a fejét fogta, állandóan telefonált. Megkérdeztem a másik pénztárnál dolgozó Milankát, hogy mi történt a németekkel. Milanka csodálkozva nézett rám. – Nem tudad? – kérdezte. – Az éjszaka ledöntötték a berliniek a falat. Nyomultak a keletnémetek, mert

a nyugatiak pénzt adtak nekik, willkommen-márkát. Mire kiürítették az egész Berlint. – Ledöntötték a falat? – kérdeztem álmélkodva Milankát. Hogy lehetséges ez? Milanka a vállát vonogatta. Ki tudja, mi lesz a vége, sóhajtott fel. Az is lehet, hogy háború lesz. Bizony, Krieg! Akkor pedig nem marad más, mint hogy szedjük a sátorfánkat. Otthon elújságotlam a férjemnek, hogy ledöntötték a falat. Ő is hallotta a gyárban. Most mi lesz velünk, kérdeztem tőle. Igaz, hogy háború lesz? Mert az Aldiban ezt mesélik. A férjem csak annyit mondott, hogy ha ledöntötték a falat, akkor valahol háború lesz, de nem biztos, hogy éppen Berlinben. Mert annyi vér csordogál az alapjaiban, hogy azt nem lehet csak úgy ledönteni. Valahol kitör a háború, az biztos. Addig is húzzuk össze magunkat.

– Háború, honnan lenne háború? – nevetgélt a vékonydongájú macedón. – A németek ünnepeltek, a saját szememmel láttam. Az egyik német nem tudott bánni a hegesztőpisztollyal, egyszerűen nem tudta begyűjtani. Es gibt keine Storm – mondtam neki. A német hunyorgott, ledobta a hegesztőpisztolyt, és azt kiabálta, hogy Freiheit, Freiheit. No, gondoltam, mit ér a Freiheit hegesztőpisztoly nélkül. De addigra néhányan hosszú kábeltekercecsekkel odavezették az áramot, én bekapcsoltam a hegesztőpisztolyt, magasba emeltem, és nekirontottam a falnak. Freiheit, Freiheit, ordítottam teli torokból. Majd én megmutatom a németeknek, hogy mi a Freiheit. A fal másik oldalán is őrzöngött a tömeg, ott is verték szét a falat, de azon a részen én törtem át elsőnek. A németek a vállukon cipeltek egészen a Brandenburgi Kapuig, ahol mustáros virslit osztogattak. Az örömmámorban úszó tömeg vállán faltam a mustáros virslit, és kiabáltam: Freiheit, Freiheit. Az ünneplésben annyira kimerültem, hogy alig tudtam hazavánszorogni. Otthon az asszony ordibált, miket beszélek összevissza, miért van tele a zakóm mustárflekkekkel? Még a nyakam töve is mustáros. Mondtam neki, hagyjuk a flekkeket, egy hegesztőpisztollyal ledöntöttem a berlini falat. Erre ő még hangosabban kezdett rikácsolni: leheljek rá, biztosan többet vedeltem a kellenél, nem csoda, hogy delíriumos fejjel azzal hozakodok elő, hogy ledöntöttem a berlini falat. Részeg disznó, üvöltözte. Ráleheltem. Persze, hogy nem volt bennem egy promil maligán sem. Az asszony idegesen hunyorgott, és bekapcsolta a televíziót. Tényleg, ámuldozott. Na, látod, lelkem – mutattam a népünnepeyre –, nincs többé fal, én döntöttem le, te meg a mustárflekkekkel hozakodsz elő.

– Ez semmi – kapcsolódott be a társalgásba a pörge kalapos. – A szemét volt a legnagyobb gond. A munkavezető ordított ránk, hogy reggelre ragyogjon a város. De hogy ragyogjon, ha szétverték a falat, és a törmelék halmokban állt. Charlottenburgban könnyebb volt, ott nem csináltak ra-

mazúrit. Engem nem oda osztottak be, hanem Kreuzbergbe. A törökök csodálkoztak, mi ütött a németekbe, hogy szerteszt dobálják a kartondobozokat, a műanyag zacskókat, és ordítanak az utcán, holott nincs hétvége. Hát persze ünnepeltek. Hetekig gyűjtöttük a szemetet. Néha úgy éreztem, hogy sose jutunk a végére, mintha mind több törmelék lett volna, hogy előnt bennünket a hulladék. Egyszer a nagy porszívóval, amilyen csak a németeknek van, szippantottam fel a port a szétvert fal körül, de előbb gondosan a konténerbe helyeztem a törmeléket, mire egy német rám ripakodott. Mit csinálsz, te őrült? Ez az európai történelem része. Így vigyáznak az idegenek a mi történelmünkre!? Azonnal rakd ki a konténerből! Mire én ijedten kipakoltam a konténerből, mert nem akartam bajba keveredni. Pár év múlva az egyik török boltban képeslapokat pillantottam meg, amelyeken egy átlátszó műanyag dobozkába a fal egy-egy darabkája volt. Azonnal küldtem egy ilyen képeslapot a sógornak Szerbiába. Látod, ez a híres német történelem, amit én megvagyáztam. Nem értett semmit az egészből. Azt válaszolta, miféle szilánkokat küldök én haza, van neki ebből Szerbiában épp elég. Küldjek inkább német márkát! Sasokat! Pedig milyen igaza volt annak a patrióta németnek, erre sokkal később jöttem rá. Történelem volt, csak miközben az utcákat tisztogattam, nem gondoltam rá, hogy mi történik körülöttem. Mert én olvasok német újságokat is. Minden szombaton megveszem a Tagespiegel. Bizony ám, mert a mozik műsorát rendszerint átböngésem a feleségemmel, mert Berlinben sok mozi van, és én szeretek moziba járni, úgy, mint gyerekkoromban. A Tagespiegelben írta, hogy csakugyan történelem volt, csak az a baj, hogy ti nem olvastok újságokat. Historisches Ereignis, így írta. Tudjátok-e, hogy mi az, hogy historisches Ereignis? Fogalmatok sincs róla, csak a füstölt, házi kolbászokon töritek a fejeteket. Meg a grillezett báránypecsenyén, a német márkán, aztán meg az eurón. Az én öt eurómon. A historisches Ereignis az, amikor lecsap a ménkű, és nem tudni, kit talál el.

Az autóbusz utasai ezennel megelégtéltek. Hogyne tudnák ők, mi az a historisches Ereignis! A vajdasági asszony türelmesen megmagyarázta a pörge kalaposnak, hogy ne becsülje le az egyszerű embereket, ő is tudja nagyon jól, hogy mi a historisches Ereignis. – Der Chef sagte – kezdte a mondókáját –, hogy az euró bevezetése is historisches Ereignis. Ezért téved az úr, amikor becsmérlí a közös valutát. És a Chef sagte noch, hogy az Európa ist ein historisches Ereignis. Megdicsért, hogy már harminc éve milyen szorgalmasan dolgozom a cégnél, ezért biztosan számíthatok egy nagy Geschenkre. Megkérdezte, hogy járok-e a Kirchébe. Hogyne járnék, vasárnap délelőttönként, ha nem vagyok ügyeletes, akkor megyek az evangelische Kirchébe. A chef bólintott, azt mondta, hogy rendben van,

ennek nagyon örül, mert minden európai jár templomba. Imádkozik, bűnhődik és bűnbocsánatot kér. Egy igazi európai mindig bűnhődik. Tudom-e, hogy mi az a bűnhődés? Hogyne tudnám, válaszoltam, a bűnhődés az, amikor a férjem pofon vág, én pedig zokogok. A főnök nagyot nevetett, azt mondta, hogy rendben van, a bűnhődés nem éppen ez, de valami hasonló. A mise után meg veszek igazi német Käseküchét a férjemnek, hogy neki is legyen ünnepe, mert ő nem akar szentmisére eljárni az evangelische Kirchebe, mert ő pravoszláv. Mondtam is neki, hogy ez egészen mindegy, én is pravoszláv vagyok, de egy Isten van. Az a fontos, hogy imádkozzunk, a békéért meg a szeretetért fohászkodjunk. Én imádkozok érte is meg Németországért is, hogy ne legyen vele baj, mert akkor jó nyugdíjat kapok meg szép Geschenket. A vallomás hallatán többen fanyalogtak. Mert az még sincs rendjén, hogy pravoszláv létére evangélikus templomba jár. A pörge kalapos sem hagyhatta szó nélkül, mert magyarázni kezdte, hogy a főnök tévedett, nem minden európai jár templomba, ő például be sem tenné a lábát, se az evangélikusba, se a pravoszlávba. Egyikbe se, azonban ennek ellenére európainak tartja magát.

A kalauz bejelentette, hogy rövidesen megérkezünk, minek öröme a cég minden egyes utast megvendégel egy-egy feketekávéval, hogy a berlini buszpályaudvaron frissen szálljunk ki. – Remélem, kellemesen érezték magukat, és a továbbiakban is igénybe veszik minden kényelmet biztosító járatainkat.

Egy tálcán egyenként kínálta a feketével az utasokat. Tejet kér hozzá? Cukor nélkül? Tudok adni édesítőt is. Az autóbusz néha zöttyent, egyik vagy a másik csészéből kilöttyent néhány csepp, azonban nem zavartatták magukat, valamennyien azt hajtogatták, hogy milyen boldogok, hogy végre megérkeztek.

– Így van, uraim és hölgyeim – vette a kezébe a kalauz a mikrofont –, rövidesen megérkezünk. – Én is rendkívül boldog vagyok, hogy Berlinben tölthetek önökkel legalább egy napot. Szundítok egyet, aztán az utcákon kóborgok, időnként felkapom a fejem, körülnézek, és azon tépelődöm, hogy melyik városban vagyok. Amszterdamban, Párizsban, Zürichben, Oslóban, Stockholmban? Mert az utcákon kószálva sokszor abban sem vagyok biztos, hogy hol vagyok. De csak lépkedek előre és nem félek attól, hogy eltévedek. Ezért választottam ezt a szakmát, és higgyék el, hölgyeim és uraim, nincs szebb dolog mint autóbuszsofőrnek, utaskísérőnek, illetőleg kalauznak lenni. Az ember hol itt hajtja le a fejét, hol ott. Már fiatalkoromban is arról álmodoztam, hogy kalauz leszek. És megvalósult az álmom. Igaz, kezdetben nem engedték, hogy külföldi járatokon dolgozzam, mert oda csak a párttagok mehettek. Ak-

kor én is betagosodtam. Mert ha ez a feltétel, ám legyen. Valamit valamiért! Bizony, bizony, én Európa miatt lettem kommunista. Amint kézhez kaptam a tagsági könyvecském, a főnökség rögvest engedélyezte, hogy a bécsi járatra kerüljek. Tisztelt uraim és hölgyeim, elárulom önöknek, hogy Bécsot úgy ismerem, mint a tenyeremet. Azóta sem pihenek. A feleségem rimánkodik, hogy hagyjam abba a csavargást, kérvényezzem, hogy tegyenek át a Kuršumlja–Niš-vonalra, azonban semmi pénzért sem cserélném fel a mostani hosszú távokat. Miféle Kuršumlja–Niš? Mindig Európában akartam csellengni. És így lesz ez addig, amíg bírom. Mert bizony gyakran megtörténik, hogy útközben elszunnyadok, ilyenkor rémálmok törnek rám, nem bírok felmászni az autóbusz lépcsőjén, hogy elfoglaljam a helyem. Szerencsére megzöttyen a busz, felriadok, kitekintek az ablakon, és elégedetten állapítom meg, hogy Európában vagyok. Hallgatom a motor zúgását, figyelem a sofórt, és boldog vagyok. Csak otthon kap el a nagy szomorúság. Odahaza jobban nyomaszt a gondolat, hogy elkap valami benga, és nem utazhatok többet. Fájnak az ízületeim, sajog a térdem, gerincemet éles fájdalom kínozza. Feltápáskodok az ágyból, és érzem, hogy mehetnékem van. A fiam sem ért semmit az egészségből. Hiába magyarázom neki, hogy az unokánk is legyen kalauz. Ő csak a fejét rázza, azt mondja, hogy márpedig a gyerekből banktisztviselő lesz, mert egyedül ott lehet megtollasodni. Nos, hát ez a baj, hogy ma mindenki meg akar tollasodni, de azt is lehetőleg azonnal. Csak a pénz a fontos. Magyarázom a fiamnak, hogy van valami, ami a pénznél is fontosabb, az, hogy az embernek legyen valami rögeszméje. Nekem Európa. Erre a fiam letorkol, hallgass, mondja, te a mániádért még a kommunista pártba is beiratkoztál. Most meg szégyellheted magad. Ezzel aztán felbőszít. Dühömben sokadszor ismétlem meg neki, amit már oly sokszor elmondtam a családban, én Európa miatt lettem kommunista. A fiam hahotázik, azt állítja, hogy soha életében nem hallott még ekkora marhaságot. A feleségem közbeszól, leinti a gyereket, és azt mondja: hagyd rá az apádra, mindig ilyen bolondos volt. Amikor megkérte a kezem, a tengerre akart nászútra vinni, mégpedig Tivatba, ahol kalauzként egyszer megfordult. Én meg tiltakoztam, megbolondultál tán, a tengeren akarod elszórni a pénzt? A fiam még ezen is csak röhög. Rájuk hagyom. Úgysem értenének meg. De a kedves utasok bizonyára jól értik, mit akartam ezzel mondani.

A kalauz szónoklata közben azokra a fiatalemberekre gondoltam, akikkel a nyelvórákon ismerkedtem meg. Biztosan arra várnak, hogy egy kalauz elkiáltsa magát: Berlin, via Dresden! A délelőtti órában megpillantják a berlini eget. A németórákon a fiatal orvostanhallgatók németül

tanultak, hogy alkalomadtán a németeket gyógyítsák. Olyannak tűntek, mint a roma gyerekek, akik a fagyaltot nyalogatták. Magoltuk a német szavakat, és válaszoltunk tanárnő kérdéseire. Milyen családi ünnepségre készül Herr Schmidt és Frau Barbara december 24-én? Weihnacht, válaszoltunk kórusban, és boldogok voltunk, hogy megtaláltuk a megfelelő német kifejezést.

A szocializmus idején főleg a proletárok ízlelgették a német szavakat, hogy az Aldiban be tudjanak vásárolni. Azonban nincs szükség többé proletárookra. Azok az értelmiségiek távoznak, akik beleszülettek a vad keleti kapitalizmusba. Hallgattam őket, és azon törtem a fejem, hogy vajon milyen emlékeket ébresztenek bennük a német szavak. Emlékeznek-e a szüleikre, gyerekkori játszótársaikra, az első szerelemre, emlékeznek-e a németekre, akikről az iskolában tanultak, emlékeznek-e a régi filmekre? Nem, nem hiszem. A legjobb, ha nem emlékeznek semmire.

Az egyetemisták sem emlékeztek semmire. Magolták a német szavakat, az igeidőket, a ragozást, miközben arra panaszkodtak, hogy a német nyelv sokkal nehezebb, mint az angol. Erre szóba hoztam nekik, hogy valamikor a Vajdaságban többszázsezer német élt. Újvidék polgárai közül minden negyedik német anyanyelvű volt. A városban minden valamire való ember iparos, ügyvéd és orvos, aki adott magára, három nyelven beszélt. Tágra meresztették a szemüket. Csodálkoztak, mint a pörge kalapos sógora, aki nem értette, miért küldi a sógor a berlini szuvenírt, a fal törmelékét tartalmazó képeslapot.

– És hová tűntek a németek? – érdeklődtek.

– Elzavartuk vagy főbe lőttük őket – válaszoltam.

Felkapták a fejüket. Gyanakodva szemléltek, biztosan azt gondolták, hogy kitaláltam a történetet. Ők sem emlékeztek semmire. Az értelmiségiek se, Tito proletárai se, az utastársaim se, akik lassan nyugdíjba vonulnak. Újabban már nem kellettek. A proletárokkal betelt a német ház, az ipar automatizálódott, a szoftverek dolgoznak, a fehér galléros szakember a gombokat nyomogatja, nincs többé szükség rájuk, egyébként is a proletárok rövidesen kihalnak. Utcaseprők még kellenek ugyan, de lassan felváltják őket a gépek. Különben is az utcaseprők, a szobalányok, a pincérek, a mosogatólegények nem igazi prolik. A portásokból pedig úriemberek lettek, a kamerákkal összekötött monitorokat figyelik, és ha valami gyanúsat észlelnek, megnyomják a riasztócsengőt. A gépek kiütdték a ringből a proletárokat. Nem lobognak többé a vörös zászlók, Marxot csak az egyetemeken tanulmányozzák, kimúlt a kapitalizmus ellenfele. Véglegesen megnyerte a csatát. Vége az egyenlőségről szóló badarságnak.

Akinek ez nem tetszik, essen depresszióba, legyen boldogtalan, bontsa fel a házasságát, vagy nyerjen a lottón.

Gyakoroltuk a német konverzációt. Am Sonntag geht sie mit Dieter spazieren. Am Nachmittag geht sie ins Kafé. Én is a könyv után nyúltam. Ich habe eine Geschichte für Zeitung. Also... im Rhein schwimmt ein Krokodil. A rajnai krokodilusok jó kedvre derítettek. Jobb lenne, ha én is felejténék, és elképzelném, amint a németek a Rajna partján a krokodilusokkal incelegnek. Egész Németország turistairodái kirándulásokat szerveznének a Rajnára, hogy a honpolgárok megbámulják a rajnai krokodilusokat.

Mindenki jól járna. A polgárok végre nemcsak a televízióban látnának krokodilt, sőt, a Nílushoz sem kell elzarándokolni, hanem itthon, a saját hazájukban, a Rajna folyóban csodálkozhatnak rá a hullőre. A turista-irodák pedig zsebre vágják a nyereséget. Minden élményt meg kell szervezni, aminek ára van. Úgy van, gondolom, és folytatom a német nyelvleckét. Ja, das Tier ist sehr gross, 1 meter 50 lang... Sie sind interessiert? Hogyne, persze, a krokodilusok különlegesen foglalkoztatnak, a legjobb lenne, ha a krokodilusokon törném a fejem, és nem arról a német ezredestől morfondíroznék, aki a szakadékba vetette magát, vagy pedig Vladimírról, aki tönkretette az életét, elitta az eszét, mert nem célozta meg időben a német ezredes bokáját. Vagy Lenka apjáról, aki pisztolyt emelt a lányára meg annak jövőbelijére.

A berlini nemzetközi buszmegállóban rokonaik, ismerőseik várták utastársaimat, és nyomban az otthoni hírekről vallatták őket. Ők meg a felől puhatólódznak, hogy mi újság itthon, mármint Berlinben. Hol lesz nagy kiárulás, milyen kedve van a német főnöknek. Keveréknyelven: félig német és szerb, illetve albán vagy macedón nyelven társalogtak. A pályaudvar kis Bábelre emlékeztetett. Az utasok a táská mélyéről előkötötték az eldugott karton dohányárut, elégedetten rágyújtottak a peronon. Mélyen letüdözték a szén-dioxidot, midőn elégedetten vizsgálták a város panorámáját. Árulkodó tekintetük sugallta, hogy ők biz hazazértek. Az égő cigarettacsikket nem tapossák el az aszfalton, mint odahaza, hanem gondosan, az arra kijelölt cigarettavég-tartóban nyomják el.

Gyalog eredtem útnak. A Kurfüstendammon hullatták leveleiket a plátánok, az utcatisztítók buzgón takarították az avart. A berliniek az utolsó őszi napsugarat élvezve plédbe takarózva üldögéltek a kis kávézó teraszain, és biztos voltam benne, hogy a mediterránról álmodoztak. Hiányzik nekik a tenger, habár az utolsó bágyadt napsugár a tenger emlékét idézi meg, még annak is, aki sohasem látta a tengert. A mediterránról álmodozó németeket figyeltem, és arra gondoltam, mire emlékeznek ők. Talán nekik

is jobb, ha nem emlékeznek semmire. Ha beszédbe elegyedtem velük, kiderült, hogy ők is a távoli tenger és a távoli mennyboltozat között bolyongnak. Egyetlen szóval sem utaltak azokra a németekre, akikről az iskolában tanultam. Azokra sem, akiket az olvasmányélményből megismertem.

A nyitott Berlin némán bűnhődött, amíg Berlin rajongói is bűnhődtek. Mindenki barátságos volt, mindenki kedves, még az utca embere is szívélyesen válaszolt, ha számomra ismeretlen utca vagy a metróállomás felől érdeklődtem. Már-már túlságosan barátságosak voltak, túlságosan nyitottak, mintha csak ezzel is saját titkukat kívánták volna leplezni. Kezdem gyanítani, hogy a németek a titok népe, titkot hordanak magukban, amelyeket nem mernek senki előtt sem feltárni. Még maguk előtt is ügyesen palástolják. Mi lesz velük, ha egyszer feltörnek belőlük?

Mohón lapozgattam az újságokat, amelyek mindent megírtak, amit a civilizált országokban megírnak. A német újságok szókimondóbbak, mint a szerb vagy a magyar sajtómunkások irományai, mintha minden erejükkel azt akarnák bizonyítani, hogy náluk nincs rejtély. A német politikusok mértéktartóak, igazi profik, kerülik a szenvedélyeket, mint az ördög a keresztet. Banktisztviselőkre emlékeztetnek, akik figyelnek, mindent tudnak, de semmit sem akarnak elárulni. Németország olyan, mint egy európai periszkóp, mindent figyel, és többet tud a világról, mint az amerikai, az angol, a francia, a svéd, az orosz, a magyar vagy a szerb állam, de mindenről mélységes udvariassággal hallgat, mintha vendég lenne Európában.

Berlin szívében óriási holokauszt-emlékművet emeltek, amelyek között japán turisták fotografálnak. Az emlékműre nyíló kávézó teraszán egy férfi megtörlí a szemüvegét, a Die Zeitot olvassa, aztán az asztalra teszi az újságot, és hosszan figyeli az emlékmű labirintusszerű síremlékei között játszadozó gyermekeket. Vajon mire gondol? A gyerekcsoportból kiválik egy kislány, és a férfi felé tart. – Milyen fagyit kérsz? – kérdi az apa. – Málnásat – kiabálja a gyerek. Rövid idő múlva a kislány az apa mellé ül, együtt nyalogatják a fagyaltot a holokauszt-emlékmű tövében, én pedig lassan kortyolgom a presszókávét. A fagyizás után a gyerek csalogatja az apát, hogy bújócskázzanak a nagy kiterjedésű labirintusban. Az apa engedelmeskedik, elnézem, milyen önfeledten játszanak. Igazuk van, Európa – legalább látszólag – megváltozott.

Amiről nem tudok, arra nem is merek gondolni.

A bújócskázó apa és fia látványa után szinte sokkolt, hogy nem találkoztam német titokkal. Jártam Berlin utcáit, az Oranienburger Strasse környékén nézegettem a zsidó emlékműveket, a masszív bejárati ajtókat, és azon tételődtem, hogyan törtek be a félelmetes SS-legények ezekbe a

házakba. Szétverték őket? Vagy pedig a német kultúrában nevelkedett fegyelmezett zsidók az első csengetésre kiléptek, és követték hóhéraikat, arra gondolva, talán van még némi remény? Legfeljebb kisebbik részük rejtezkedett egyik-másik berlini szoba fallal elzárt szekrénye mögött, azzal az aggodalommal, hogy abból a dohos sarokból sohasem szabadul.

Néhány nap múlva szemerkélő esőben, a Brandenburgi Kapu közelében, esernyő alatt néztem végig a nagy európai ünnepséget. Politikusok, értelmiségiek szónokoltak, a tömeg pedig figyelmesen hallgatta őket. Arra emlékeztetettek, hogy milyen nagy esemény volt a berlini fal ledöntése, és mindenki Európa egységét dicsérte. Óriási esernyők alatt szónokoltak Európa élpolitikusai. Mindenki itt volt, aki számít. Egy asszony felemelte kislányát, hogy jobban lássa őket. – Csodára vártunk, és lám, megtörtént – mondta neki. – Menjünk haza, nagyon fázok, s a televízióban jobban látom, mi történik itt – kérlelte a kislány. Az asszony arca elkomorodott. Bizonyára valami fontosat akart mondani, azonban letett róla. Kézen fogta a gyereket, és kivezette a tömegből. Ázva-fázva végignéztem az ünnepélyt, kitarottam, hogy lássam, miként dőlnek össze a berlini fal ledöntését jelképező sztiroporlapok. Dominóeffektus. A fal ledőlt, de a körülöttem ácsorgó emberek kitartóan ácsorogtak. Valamire vártak még, akárcsak én. Hitetlenkedve bámultam a földre zuhant sztiroporlapokat, a szemetesekre gondoltam, mennyi munkájukba kerül, hogy másnap eltakarítsák a szemetet. Tapasztalatból tudom, hogy a habkönnyű sztiroport nehezebb összegyűjteni, mint a kőtörmeléket. De jönnek majd a hatalmas német porszívók. Elképzelttem a pörge kalapost, amint zaftos káromkodások közepette rohangál a sztiroporszemcsék után. Aztán azt gondolja majd, hogy a németek csúfot üttek belőle. Óvatosan, hogy a lassan és tanácstalanul szétszéledő tömegből senki se vegye észre, letörök egy darabkát az egyik sztiroporlapból. Elteszem emlékébe. Ez maradt, csak ez.

Másnap találkoztam Lenkával.

Alig ismertem fel. Ő sem ismert volna fel engem, vallotta be, ha nincs nálam a megbeszélt jel: az asztalra helyezett kis doboz. Tétován állt előttem. Bár csak egy másodpercig tartott ez a bizonytalanság, a következő pillanatban megőrültünk egymásnak. Az ő haja is őszbe fordult, akárcsak az enyém. Először is átadtam neki a dobozt. A nagynénid küldi. Az arca elkomorult.

– Azóta soha többé nem voltam otthon – mondta.

Hogy valahogy felvidítsam, a sztiroporlapokról meséltem neki. – Ne aggódj emiatt, nincs ennek semmi jelentősége, a múlt úgy dől össze, mint a kártyavár. Mint a kártyalapok, amelyekből gyerekkorunkban kastélyokat építettünk.

Zavartan pillantott rám. Újra elhibáztam, gondoltam, és rákérdeztem, hogy milyen volt akkor, amikor az igazi betonfalat rombolták.

– Nicht besonderes – válaszolta. – Azon az éjszakán nagy volt a mozgólódás. Mein Mann Helmut, azt mondta, lehet, hogy megnyílik a határ. Következik a Freiheit. Megígérte, hogy ha ez a hír valóra válik, akkor elvezet Kelet-Berlinbe, hogy megmutassa a házat, amelyben a Grossvatter lakott. A nagyapját egyébként Szibériába toloncolták az oroszok, mert Hitler Soldat volt. In Sibir hat er gestorben. Pár nap múlva éjfél után arra ébredtem, hogy Helmut a szalonban a tévét nézi, és szeméből patakszanak a könnyek. Lecsendesítettem a televíziót, nehogy az Enkelék, akik éppen vendégségben voltak, aufwachen.

– Wir haben gesühnen – mondta Helmut.

– Mi az, hogy gesühnen – kérdeztem. Helmuttól sohasem hallottam ezt a szót. Hosszasan maga elé nézett. Tanácstalan tekintetéből azt olvastam ki, mintha ő sem tudná, hogy mit jelent ez pontosan.

– Sühne, gesühnen – motyogta maga elé. – Te ezt sohasem érted meg – mondta –, és váratlan mozdulattal kikapcsolta a televíziót. A nagyapja házához sem vezetett el soha.

Aztán kibontotta a dobozt, gondosan az asztalra helyezte a fotókat, és sokáig bámulta apja partizán kitüntetéseit.

– Er hatte Recht, als ein Revolver in der Hand kizavart bennünket – mondta maga elé.

Úgy találtam, hogy nem nekem szánta a mondatot. Hallgattam

– Er hatte Recht – folytatta, aztán zavarában a fejéhez kapott. – Ne haragudj, vagy harminc éve nem jártam Heimat, egy kicsit elfelejtettem szerbül. A gyerekeim sem tudnak. Az unokák se. Igaza volt az öregnek, de én nagyon boldog voltam. Nem ismerek külön és jobb embert a férjemnél – tette hozzá. – Ha újra kellene kezdenem, akkor is ugyanígy cselekednék, akkor is, ha az apám lelőne bennünket, mint egy kutyát.

Szeme haragosan villant, holott könnycseppekre számítottam. Sühne, Sühne, motyogtam magam elé, az addig számomra is ismeretlen német szót.

A szótárban keresgélve ismertem fel a német titkot. Meg az enyémet is. A miénket is. Azt jelenti, hogy bűnhődés. Ennyi az egész.

felrobbantott óda

válasz É-nek
„The blue bus is callin’ us
Driver, where you taken’ us”

az óceánnak az éjszaka
lomha színei adattak meg
nem lüktetnek a felhők
precízen kifeszített lepedő-sorai
az utat lassan hömpölygő
fák szegélyezik a csend
léggökereibe kapaszkodunk
soha ennél távolabb
ezen a helyen az idő ezen
gőzölgő pontjában ideális
meleg örömök szelencéjében
parányi szakralitásunk
a fények közösülése arany
kisülések halmaza
áldozat a gyíkok ginsberg-szakállú
szellemeinek
magasabbra is repülhetnénk
álmodozás-buborékjainkban
gyűjtsd meg a tüzet
a póre ismeretlen
lángra kap és hamuvá bomlik
magunkhoz vehetjük áldozatul
üdvözülhetünk
markod barázdái elvezetik
tenyerem bizonytalanságait
csatornák valami magasabb

rendű felé
vackoljunk a másik húsába
fulladjunk egymásba
egy paralel avar-valóság
szirupszerű repülőgépén
lágy karnevál
lágy pillantások
lágy belső tér-képletek
egy korty bor
bacchus ragadozói
isteni nedvük palackjainkban
(az élet egy genetikai költemény)
ezek vagyunk
kék verejtékbe öltöztünk
bolond szolgálói a mának

fényszennyezés

hónom alá bújssz megint
fejed mellemen libikókázik
felettünk parányi légy járja
taigetosz-táncait
pucér villanykörte körül
elharapott nyelvű hallgatás
a hőmérséklet emelkedik a levegő
szökik kifelé az ablakon
finita com
csak bemeneti nyílás kimeneti seb
nincs az előbb még bagóztál ömlött a
füst az ajkadon száraz tavaszi esőzés
összehangolatlan szuszogásunk
hasad gerincemhez nyomódik
körmeiden kopott piros lakk
hüvelykujjad alkaromat simogatja
az enyém duzzadt bimbód körül
forog

túl sok az akarat
a felesleges alkatrész
a romlásnak iránya van és irányítása
mikor reggelente az arcodat nézem
erre sem tudok gondolni
nincs feloldozás
vágy van a többi
elhanyagolható

kimennék a kertbe és órákon át
szedegetném a kavicsokat a horizontról
szétrobbant felhők eső előtt
kényszerképzeteim formalinban elaltatva
mint kétféjű csecsemők
magamban visszafelé játszok egy bach-
fűgát a címére nem emlékszem pontosan
pedig összetéveszthetetlen a helyes irányban

képlékeny termeimben kék virágokat bont a fény

párizsi elégia

*„Utazni annyi, mint egy kicsit meghalni.”
(Ady)*

most minden rendben
a következő villanásig
elloptuk ezt a nyarat is
mint bűzlő koldus a kenyeret
neki ennie kell
nekünk aludnunk még
néhány napot
az a tömött fényű
zsírosra duzzadt nyár
ott mállik a gyomrunkban

a montmartre forró
malomlapátjai
pipacsmezeje hegedűszóból
vespa-avantgarde a sovány
utcák kikövezett gerincére szórva
bor és sajt a sacré coeur előtt a fűben
itt eszedbe jutnának a godard-
filmek ha láttál volna egyet is
valaha

a tömeg teste a fehér lépcsőkön
mint rovarok ösztön-hadserege
nem törődsz velük és így
vannak rád a legnagyobb hatással
mikor semmire sem gondolsz
akkor tudsz csak igazán gondolkodni
mondjuk amikor az esőt az óceán felől
hozza a szél
te a nyitott ablakból nézed
megérezed a sót a bőrödön
hiába oldódott fel a sűrű cseppekben

a francia nők olyanok mint a vásznon
csontos vállukkal kitámasztják a diadalívet
füstölnek egész nap mint a zene amit
utolsóként karistol el a távozó zenekar
kitámasztják az eget szürkületkor
hogyan kiszökthessen alóla fény
fémálmokat helyeznek a lábukhoz
hogyan azokba csorogjon a napsugár

a père lachaise-ben ott a halál
nem hagyja nyugodni a holtakat
benne van minden kőben
vésetben és falevélben
a marihuána illatát spagettivel
keverik össze fiatal nyelvek és fogak
úgy szögelték össze ezt az órát
mint az eiffel-tornyot
biztos és korcs lett
idővel berozsdásodik majd

úgy nézlek téged mintha soha
azelőtt nem láttalak volna
mintha soha nem tapasztaltalak
volna meg mintha semmi sem
lett volna közöttünk és semminek
ne lenne vége egyszer mint az
összeszögelt berozsdállt
kilométereknek
végül úgyis meg kell érkezni
sunt certi denique fines

Marija Kerekes fotója

Néhány mondat fákról és rajzokról

hátrafordult. fák. gondolta magában.
ilyenkor ideges lesz az ember. háttal
a partnak nézi a fákat. oly sokszor
mondták, hogy a fák között szörnyek
vannak. ilyen formákat mindenhol
lát az ember. falevelek, ágak. állatok.
és mégis. ekkor jut eszünkbe, hogy
a levél szem, fül, orr lehet, amiképp
összefirkált papírunkon. a sziklára
visszapillantva tudja: a rajzok itt mit
sem érnek, azok ostoba, tévelygő
ásolók fantáziái. nyári éjjel, sima
tenger. elhajítja mind, újat rajzol
magának, belép a fák közé, oda.
ahol a tegnap bujkál. és a szörnyek
lesnek, testüket az erdő formálja,
nézi, nézi, *ne fordulj meg*, lassan
menj beljebb. hidd azt, hogy ők
félnek. tőled. a kitaposott ösvény
mégis megriasztja. itt ember járt.
forgolódni nem mer. mindenhol
fák, fák, fák, fák állják körbe.

Egy mesét

legszívesebben a bajokról beszélek mostanában.
tudod, az úgy van, hogy néha azt érzem, most jó.
a kórházba járkálok, fóbiáim lettek, betegnek
képzem magam, azt mondják, nevet rajtam
az orvos, hogy megint, már megint mit
keresek itt. a műtéti heg a kismedencémnél
már szép, bár piros a színe a vágásnak,
dolgoznak a vérlemezkék. néha, mint egy
filmben, pislantások közben fel-fel-
villan egy emlék, ahogy a műtőasztalon
fekszem, fekszem, a lábam nem mozdul és
ahogy félek, azt a félelmet nem felejttem
el, ahogy a gerincembe megkapom
az injekciót, ahogy sírok az orvosok
előtt és egy mesét kérek tőlük, érted,
egy mesét, ahogy a tyúkketreci sorozat-
gyilkos a kivégzésekor karácsonyi
dalt énekel, beteg vagyok, tényleg
nem tudom, hogy beismerem-e
egyszer, vagy mindig csak
mosolygok rajta, azt se tudom,
mosolygok-e egyáltalán ilyenkor

A víz története

az ablakban pipiskedve állok, amikor van egy szabad percem, amikor itthon vagyok, amikor kedvem van virágokat nézni, nézni. azt olvastam, hogy ha a virágokat boroshordók mellé rakjuk, a párlat átveszi az ízét. nagyon ritkán iszom vörösbort vagy fehéret – mostanában balatoni főzőbort használok, ilyenkor a gőz megcsapja az orromat, és szívesen innék belőle, pedig tudom: pocsék, a főzőbor mindig az, de mégis. most, ahogy kinézek az ablakon, virágok jutnak az eszembe, ahogy színük átjárja az erjedt bort, ahogy végig, a pohár szélén lötyögtetem, jobbra, balra és elgondolkodom azon, hogyha az egyik hordót bor helyett vízzel töltötték meg, mert van úgy, hogy tréfát űznek belőled, a borból, a virágból, a színből, a vízből. és ha tudnád, hogy az utolsó vizet ittad meg, amit bornak hittél. hiszed most is.

„Ott vannak, csak nem látszanak.”¹

Elhallgatásalakzatok Bodor Ádám prózájában

„[...] amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell [...]: ezt kizárólag a filozófus vallhatja, az író, az irodalom, a művészet soha. [...] A költészet és az irodalom pontosan ezen a határon kezd működni. [...] Egy igazi írónak nem az a témája, amiről beszélni lehet, hanem amiről nem lehet.”

(Mészöly Miklós: Párbeszédkísérlet²)

Bodor Ádám prózauniverzumának egyik szövegformáló komponense az elhallgatás alakzatának következetes megjelenése. A ki nem mondás, az elhallgatás helyén „megszólaló” szövegdarabok réseiben a rejtély, az elrejtettség, a titokzatosság, a megmutathatatlanság vagy az elutasítás „láthatóvá” válása lehet az olvasói keresés tétje. Az elhallgatás is csak a kimondás révén válik érzékelhetővé a megmutatkozás mögöttiségének tartományaiban.

A kihagyott, elrejtett, elhallgatott dolgok „ott vannak, csak nem látszanak”. Ezt az elrejtettséget próbálja felszínre hozni, érzékelhetővé, láthatóvá tenni az értelmező, a benne foglalt kudarc lehetőségével is. A keresés a túlzott szándékoltságú kutatás kudarcát is magában foglalja: „Amit túlzott szándékoltsággal keresünk, azt nem érzük el, a felismerések és értékek ezzel szemben megjutalmazták azt, aki elmélkedő életében képes volt feltárni azok spontaneitását.”³

Maurice Merleau-Ponty *A közvetett nyelv és a csend hangjai* című tanulmánya alapján (is) elmondható, hogy a nyelv és a jelentés nem esik egybe,

¹ Bodor Ádám: *Tanyai lány*. In: *Plusz-mínusz egy nap. Novellák, karcolatok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 38.

² Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Kérdező: Szigeti László. Kalligram, Pozsony, 1999. 182.

³ Maurice Merleau-Ponty: *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. Ford. Szávai Dorottya. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, fenomen, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 177.

mivel a nyelvben teremtődő jelentés a nyelv antropomorfizált arca, rétege. „Létezik a nyelv homálya: sehol nem ér véget, hogy tiszta jelentésnek hagyjon helyet, semmi nyelven kívüli nem korlátozhatja, a jelentés pedig csupán a szavakba kódolva jelenik meg benne.”⁴ Vagyis a jelentéssel bíró nyelv nem fedi le a nyelv egészét. „A jel hiánya adott esetben jellé válhat, a kifejezőerő pedig nem a diskurzus egy elemének hozzáigazítása a jelentés minden egyes eleméhez, hanem a nyelv olyan művelete a nyelven, amely hirtelen elmozdul saját jelentése felé. [...] *A nyelv kérlelhetetlenül szól, amikor lemond magának a dolognak a megnevezéséről.*”⁵ (Kiemelés B. É.) Amikor elhallgatást érzékelünk, a jel hiányát, akkor szól a nyelv a maga megfoghatatlan konkretizálhatatlanságában, s amint jelentést tulajdonítunk az elhallgatásban megszólaló nyelvnek, antropomorfizáljuk. Ugyanakkor ezt – éppen azért, mert a nyelv szól – sohasem lehet teljes mértékben jelentéssé stabilizálni, konkretizálni. A Bodor-próza nyelve értelmezhetőségének nehézsége éppen ebből fakad, a nyomokat érzékeljük – Merleau-Pontyval szólva: – a csend hangjait, és ezeknek egyértelmű jelentésekbe való átfordításának kudarcát. „Márpedig ha kiverjük a fejünkől az *eredeti szöveg* gondolatát, melynek nyelvünk a fordítása, avagy kódolt változata volna, beláthatjuk, hogy a *teljes* kifejezhetőség gondolata nonszensz, hogy minden nyelv közvetett vagy utalásszerű, vagy ha úgy tetszik, néma csend.”⁶ (Kiemelés az eredetiben.)

Egy-egy általunk a szövegnek tulajdonított jelentés nem a szavakban, hanem „a szavak között van, az általuk körülhatárolt térben, időben és jelentés-összefüggésben, ahogy a moziban a mozgás az egymást követő mozdulatlan képek között jön létre.”⁷ – mondja Merleau-Ponty. Az elhallgatás a filmkockák közötti szünetekhez, résekhez, hézagokhoz hasonlítható. Bodor Ádám prózaanyaga is ehhez hasonló: a filmkockák közötti szünetekben képződött elhallgatáshoz, csendhez. Hasonló a szobrász által megformázott, minuciózisan csiszolt darabhoz, a próza képszerűsége a festmény vagy a fénykép képiségét idézi, a filmszerű vágások pontossága pedig a végső letisztítást eredményezi. A társművészetekhez (is) közelálló bodori prózában következetesen megjelenő elhallgatások viszont a nyelv médiumában történő teremtődés problematikusságát jelzik.

Ahogyon valami a megnevezés, névadás által válik létezővé, valaminek a következetes elhallgatása annak elutasítását, „nem-létezőnek” nyilvání-

⁴ I. m. 144.

⁵ I. m. 145–146.

⁶ I. m. 145.

⁷ I. m. 172.

tását jelenti. Másfelől az elhallgatás a nyelvben nyomszerűen működik, ott *van* a ki nem mondottak nyoma. Ezt a ki-nem-mondottságot érzékeljük az olvasásban, ezért az elhallgatás nem csupán megszüntetés, hanem teremtés, tételezés is. A moralitás-síkok elcsúszása azt vonja maga után, hogy nem lehet „ugyanúgy” megszólalni, az etika ellehetetlenítődött, mindennek elutasítása a róla való beszéd negációját és negligálását eredményezi. Az elhallgatás a hazugság elutasítása is, az élet- és rendszerhazugságok, álságok, színjátékok módszeres és következetes kerülése. Bodor Ádám prózája azt jelzi, hogy abban a világban, ahol az emberek közötti összeszétcsúszott viszonyok ellehetetlenültek, kikezdetlenül eltávolodik a moralitás kérdése, következésképp a tematizálása is megkérdőjeleződik. „A hallgatás korántsem azt jelenti, hogy néma valaki, hanem hogy nem hajlandó beszélni, tehát mégiscsak beszél.”⁸

Ezért az elbeszélés lehetetlensége az *el*-beszélés, kikerülés által mutatkozik meg, a kimondás el-különböződése, a verbalitás hiteltelensége prezentálódik a Bodor-prózában. A hamis, hazug rétegek elutasítása, ezekről való „nem-beszélés” csak a hallgatás révén valósul meg, ugyanakkor az elhallgatás érzékelteti, hogy léteznek ezek a rétegek.

„A csend az, amikor semmi nem hangzik (vagy még nem hangzik) – a hallgatás az, amikor senki nem beszél (vagy valaki – személy – nem beszél). Hallgatás csak az emberi világban (és csak ember számára) lehetséges.”⁹ – írja Mihail Bahtyin. A csend a nyelv csendje, ami kívül marad az emberin. A csend megfoghatatlan, dezanropomorf, tőlünk független entitás, antropomorfizálásával válik megfoghatóvá, hallgatássá, elhallgatássá.

„Hajthatatlan szigora: a csend beiktatásával írni.”¹⁰ Pozsvai Györgyi Bodor-monográfiájának könyvborítójára is kiemelt mondata a Bodor által teremtett „szöveg univerzum” értelmezésének alaptételévé vált: a csend, a magány az író létérzékelése is. A Bodor-epika feszültségének egyik forrása a csend ürességének megmutatása. Az elhallgatást követő szünetben, a megszakítás után közös gondolati síkra terelődhet a megszólaló és a hallgató. A valakivel való együtt-hallgatás olykor kifejezőbb, mélyebb megértést hozhat létre, mint a nyílt diskurzus.

⁸ Jean Paul Sartre: *Mi az irodalom?* Ford. Vigh Árpád. Gondolat, Budapest, 1969. 44.

⁹ Mihail Bahtyin: *Beszédelméleti jegyzetek*. In: uő: *A beszéd és a valóság*. Ford. Orosz István. Madách, Bratislava, 1986. 519.

¹⁰ Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia*. Kalligram, Pozsony, 1998. 12.

A szavak, mondatok közötti csendben történik valami, a hézagban¹¹, a résben van az, ami elmondhatatlansága révén megjelenik, megmutatkozik, a csend hallhatóvá válik.¹² A megszakítás nem hátráltatja a kommunikációt, hanem éppen az, ami lehetővé teszi a diskurzust, a dialógust, „a diszkontinuitás biztosítja az egyetértés kontinuitását”¹³ – írja Maurice Blanchot a megszakítás szerepéről. A beszéd a csendzóna nélkül nem létezhetne, nincs megszólalás megszakítás nélkül. A diskurzus létrehozásának feltétele a szekvenciális tagolás. A pauza, a szünet teszi lehetővé a beszélgetést¹⁴, a megszakítás a váltást. „Megszakad, hogy meghallgattassék, meghallgattatik, hogy szóljon.”¹⁵ – mondja Maurice Blanchot. Az – idegenségre, a végtelenséget jelölő hiátusra felelő – megszakítás bevezeti a várakozást, amely a két beszélő távolságát méri fel: a csökkenthető vagy csökkenthetetlen távolságot. A megszakítás révén a dis(z)kurzus dialógussá, azaz disz-kurzussá válik, amely által létrejöhet a kommunikáció. „A beszéd hatalma megszakad, és a megszakítás oly szerepet játszik, amely alárendeltnek tűnik, pontosabban az alárendelt váltakozás szerepének, ám ez a szerep oly rejtélyes, hogy magának a nyelv titkának a hordozójaként jelenhet meg: a mondatok közötti szünetként, az egyik beszélő szüneteként a másikkal szemben, és figyelmes szünetként, az egyetértés szüneteként, amely megkétszerezi a kifejezés hatalmát.”¹⁶

Az elhallgat(tat)ottak megszólalása

A hallgatás helyén az elhallgatott/elhallgattatott szólal meg, válik jelenlevővé.

Valami megmagyarázhatatlan, kiismerhetetlen, de rendszert alkotó *elhallgatott rend* működik a szövegvilágokban, a Bodor-prózát benépesítő emberek paradox módon otthonosan érzik magukat a körzeti rendben, a túlélésre rendezkedtek be, bizonyos kódok mentén igyekeznek kiismerni a világ

¹¹ Vö.: Csiki László: *Két mondat között a hézag. (Bodor Ádám hatvan)*. Élet és Irodalom, 1996/8. 9.

¹² Vö.: Wolfgang Iser üres helyekről írott recepcióesztétikai szempontú elméletében írja, hogy egy szöveg üres helyei az értelmezésben jelentéshordozókká változhatnak. Lásd: Wolfgang Iser: *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*. In: Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes Könyv* I. Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 241–264.

¹³ Maurice Blanchot: *A megszakítás*. In: Atheneum. Más(ik) – lét(e). 1995. 4. füzet. II. kötet. 134.

¹⁴ Vö.: „Ha valaki megállás nélkül beszél, a végén kényszerzubbonyba kerül.” I. m. 133.

¹⁵ I. m. 135.

¹⁶ I. m. 133.

rendjét. Elmondással és ellentmondással küzdő, töredékes a megszólalásuk, mert a térvilág is, amiben mozognak, és amivel kölcsönösen meghatározzák egymást, ellentmondásokkal, törésekkel/töredékességgel terhelt.

A Bodor-prózában megjelenő emberek közötti kommunikáció minimális, redukált, az információ – amelynek emberek fölötti/mögötti áramlása behatárolhatatlan – viszont határtalan, terjedése leszűkíthetetlen, ezért uralkodhat a „mindenki mindent tud” elve.

A Bodor-prózában megszólalók, az érzékelhető hierarchia különböző fokain elhelyezkedő egyének, csoportok közötti diskurzus a hatalom által diktált feltételek között zajlik: a hatalom által meghatározott emberek a rend részeseivé, s ezáltal a rendszer nyelvének használóivá váltak. „A hatalom ugyanezen a nyelven szólal meg, megszólíthatósága éppen ebből fakad: nem kisajátítja a kódot, hanem használja. A hatalom nyelvbe férkőzése ezáltal lesz teljes: ha valaki megszólal, kénytelen lesz úgy beszélni, mint az erőszak képviselője.”¹⁷ – írja Szilágyi Márton.¹⁸ A nyelv nélküli, nyelvtelen, marginalizált, periférikus, de mégis a centrumhoz tartozó emberek csak a hatalom által uralt és diktált szikár, bürokratikus, álságos, formalizált, közhelyekkel tűzdelt nyelven képesek megszólalni. Am ez a nyelvhasználat olykor átcsap ironikus megszólalásba, vagy a megszólalás megtagadásába, ami jelzi, hogy a hatalmi diskurzus sem képes teljes ellenőrzöttség alatt tartani a körzeti világot. Van valamiféle kölcsönös egymásrautaltság a hatalmi rendszer és kiszolgálói között, hiszen a hatalmi diskurzus nem lenne érvényes a neki kiszolgáltatott (és az őt kiszolgáló) réteg léte nélkül. A sinistrai világban élő emberek részesei a hatalom által diktált rendnek, az elnyomottságban és kiszolgáltatottságban teljesen és öntudatlanul alávetik magukat, a beilleszkedésük együttműködést feltételez, részét képezik a rendszernek. Ők is generálják a leképződött világot, amely nélkülük nem jöhetett volna létre. Ez a kölcsönösségi reláció nem egy adott, rögzíthető időpontban, hanem képlékeny és hosszas, szivárgásos, az emberekbe való „beleivódás” révén jött létre.

¹⁷ Szilágyi Márton: *A tárnicsgyökér fanyar illata. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Tiszatáj, 1993/2. 82–86.

¹⁸ (A hierarchia nyelvhasználata szempontjából érdemes összehasonlítani a *Sinistra körzet* román nyelvű fordítását az eredeti magyar nyelvű szöveggel. Marius Tabacu fordításában precízen érzékelt a magázódás-tegeződés viszonyának ebbéli megnyilvánulását, ugyanis a román nyelvben a többféle magázó-nyelvforma léteből adódóan nyilvánvalóvá válik a diskurzusban a társadalmi hierarchia különböző szintjein álló személyek közötti viszony. Lásd: Ádám Bodor: *Zona Sinistra. Capitolele unui roman*. Traducere din maghiară de Marius Tabacu. Koinónia, Cluj-Napoca, 2005., illetve Humanitas, București, 2010.)

A beszédre, a megszólalásra való képtelenség általában az alá-fölérendelt viszonyok létét feltételezi. Az alárendelt egyén – perifériára való kiszorultsága révén is – nem képes a megszólalásra, önmaga irányítására, bármiféle ellenállás kinyilvánítására, alárendeltjévé válik a Másiknak. A megszólalás elhárítását választók időélménye, időérzékelése, a szövegekben megjelenő atemporalitás, az állandó, meg nem szűnő, a múlt törlését is célul kitűző konstans jelen a felejtés stratégiáját mozgósítja: „a felejtésről mint menekülésről van szó és az őszintétlenség kifejeződéséről, elhárító stratégiáról”.¹⁹ Erre utalhat Andrej Bodor Sinistra körzetbe érkezése utáni idővesztés élménye: „attól fogva sokáig nem tudtam, hétfő van-e, szerda avagy szombat. Az idő múlását a Dobrin oldalában a hófoltok alakváltozásai jelezték.” (Sinistra 21.)²⁰, valamint Nikifor Tescovina utasítása a korábbi, körzeten kívüli élet elfelejtésére: „– Érted a dürgést, azt látom. És máris felejtset el a nevedet. Annyira, hogy ha véletlenségből meghallod a közeledben sziszegni, meg se rezzenj. Mindenhez fapofád legyen.” (Sinistra 22.)

Az elmondhatóságban rejlő kétely

Bodor Ádám írásaiban a szövegcsend a megismeréshez, az elmondhatósághoz, a megnyilatkozás hitelességéhez való hozzáférés kételyét tematizálja.

A szöveg elhallgatásai nemcsak valaminek az elutasítását, negációját jelzik, hanem a nyelv problematikusságát, a kifejezhetőségbe vetett kételyét is. „Az elhallgatás mint a verbális közlés szélső értéke az irodalmi nyelv korlátozott képességeit hangsúlyozza. A nyelvi kompetencia hiányára utaló metanarratív eljárások a nyelv »töréseinek« tekinthetők, melyben metafizikai világképünk, logocentrikus nyelvi kultúránk határai válnak láthatóvá.”²¹ – írja Zsadányi Edit *A csend retorikája* című, kihagyásalakzatokat vizsgáló könyvében.

Az elhallgatás is határon van: a megszólalás és a némaság között. Az elhallgatás viszonyrendszerét fejez ki: „Az elhallgatás az irodalmi nyelv olyan határeset, amely érzékelteti a nyelven túli jelenséget, ugyanakkor ehhez a hozzáférhetőséget csakis a hallgatás képes biztosítani, amely a többi szószerű nyelvi elemhez viszonyítva jön létre.”²² Az elhallgatás a

¹⁹ Paul Ricoeur: *Emlékezet – felejtés – történelem*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 64.

²⁰ Bodor Ádám: *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*. Magvető, Budapest, 1992. 21. (A gyakori idézések miatt a továbbiakban a főszövegben zárójelben jelzem a regény-cím rövidítését és az oldalszámot.)

²¹ Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben. Kalligram, Pozsony, 2002. 7.

²² I. m. 98.

nyelv és a nyelv csendjének (Merleau-Ponty) a határán képződik. Ahogyan Zsadányi írja: „Az irodalmi elhallgatás csak nyelvben értelmezhető mint a nyelvhez tartozó hiánykategória, a kihagyás jelensége kizárólag a többi nyelv jelenlétében, azokhoz viszonyítva jöhet létre.”²³

A recepcióban számos értelmező foglalkozik Bodor elhallgatásos, kihagyásos retorikai alakzatával, többek között Balassa Péter, aki szerint „Bodor Ádám novellisztikájában van valami, ami a napnál is világosabb rejtélyre hasonlít: minden együtt van, nyilvánvaló, csak nem tudunk nevet adni neki, anélkül, hogy az untig csépelte „elhallgatásos” technikával élne. *Nála nincs mögöttes; ami látható, az a mögöttes.* Nem az a rejtélyes, amit nem mond ki, illetve ilyen nincs, hanem az, ahogyan ez a világ él, működik, egyben van, holott valójában elemeire széthullott.”²⁴ (Kiemelés B. É.) Fontos kiemelni a Balassa-idézetből, hogy a Bodor-szövegek esetében nem mögöttes, kikövetkeztető, „elhallgatott” szöveghelyek vannak. Az ilyen típusú elhallgatásnak számos példáját megtalálhatjuk többek között a diktatórikus rendszerekben az úgynevezett „sorok közötti olvasásmód” áthallásaiban, ahol éppen ezért az elhallgatás egyszerűen kihagyás volt, hiszen a kollektív befogadóközösség tagjai egyértelműen dekódolhatták a kihagyott, el nem mondott elemeket (például így működtek a Sütő-drámák korábban népszerű, parabolyszerű befogadásai, és éppen ezért veszítettek népszerűségükből a referenciaként működő rendszer megszűnése után²⁵).

Elhallgatás a szövegterekben

A Bodor-próza összességét alkotó novellák és regények történeteinek, cselekményeinek pontos, rögzíthető meghatározása az elliptikusság miatt szinte a lehetetlenség határát súrolja. S mivel a megnevezés egyben birtokbavétel is, Bodor (talán) a saját szövegeit is távol tartja magától. Azért esz-közöl rajtuk kisebb-nagyobb, olykor elenyésző, olykor nagyon is releváns változtatásokat, mert az utólagos, szövegbe való beavatkozás viszonylagos-sá teszi a benne foglaltakat is.

²³ Uo.

²⁴ Balassa Péter: *Bodor Ádám novelláiról. Az Eufrátesz Babilonnál.* Életünk, 1986/8. 757. In: uő: *A látvány és a szavak (Esszék, tanulmányok 1981–1986).* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 175–181.

²⁵ Vö.: Boka László: *Dráma és történelem. Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja.* In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 672–688.

A novelláknak, elbeszéléseknek legfőként a vége „hiányzik” (ha ezt a különböző, átírt változatokban a szerző utólagosan pótolta²⁶, akkor az – véleményem szerint – az írás „kárára” vált a túlmagyarázás, feszültségcsökkenés révén). A feltételezések, a különböző értelmezési variánsok az interpretációk nyitottságát biztosítják, s így folyamatos feszültségben tartják az olvasás folyamatát. Eldönthetetlen, hogy mi lett az öngyilkosjelölttel a *Vonat*²⁷ című novellában. Az elbeszélés folyamából kimarad mind az előzmény, mind a végkifejlet, s úgy van szó valamiről (vagyis az öngyilkosságról), hogy nincs is szó róla. A Bodor-prózában tipikusan előforduló „valaki” névtelen, akárki öngyilkosságának megjelenítéséből hiányzik az oda vezető út bemutatása. Sőt, maga az öngyilkosság bemutatása is hiányzik, a szöveg nem ad megnyugtató választ arra, hogy valóban bekövetkezett-e az esemény. A mozdonyvezető és a fűtő látszólag semmitmondó, elterelő – a novella felütésében bevezetett témához képest elmozdított szinten zajló – párbeszéde csak fokozza az olvasóban maradt feszültséget: „– Mi az? / – Kiskutyá – mondta a mozdonyvezető. / Egy férfi odajött és felnyúlt a kosár után. Mosolygott. / – Köszönöm – mondta. / – Viszlát. – A mozdonyvezető is mosolygott. A fűtő mellette állt. – A szobrász volt – magyarázta neki. Álltak az ajtóban, várták, hogy lekapcsolják őket. / – Jól jöttetek? – kérdezte letről a vasutas. / – Jól hát. Simán. / – Akkor viszlát. / – Viszlát.”²⁸

*A réten*²⁹ című novellában Göb és a narrátor úgy temetnek el, büntetésből, egy élő macskát, hogy arról közben szó sem esik. *A tanú*³⁰ című elbeszélésben szintén a „legfontosabb” marad ki: mi vagy ki ellen, mi okból tanúskodik „félre” Jakab. (A példákat hosszasan lehetne sorolni.) De legtöbbször a cselekmény színhelye és az esemény(ek) ideje van elrejtve, ami teret engedhet az általánosításnak, többértelműsítésnek.

A szöveg szűkszavúsága kölcsönös viszonyban van a megszólaló szereplők szűkszavúságával: „A dolinai *nem valami bőbeszédű népség,*

²⁶ Lásd: *A Zangezur hegység, Imola asszony kísértése, A krétaszag eredete* novellákban stb. Erről bővebben lásd: Bányai Éva: *Egy „határátlépés” következményei. Bodor-szövegvariációk vizsgálata*. In: Bányai Éva – Szonda Szabolcs (szerk.): *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára*. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008. 163–164.

²⁷ Bodor Ádám: *A vonat*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 58–61.

²⁸ I. m. 60–61.

²⁹ Bodor Ádám: *A réten*. In: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 27–30.

³⁰ Bodor Ádám: *A tanú*. In: I. m. 46–57.

így mindössze annyit lehetett megtudni, hogy a szökevények, mivel-hogy valószínűleg egyenesen a hulladék mélyéről érkeztek, még a kettrecből is rettenetes büzt árasztottak.”³¹ (Kiemelés B. É.) – áll *Az érsek látogatása* első oldalain, mintegy szövegbeli utasításként is, hogy ne legyenek túlzott elvárásaink a Senkowitz nővérek szökési történetének kinyomozása tisztázásában. *Az érsek látogatása* és a *Sinistra körzet* szövegterei egyaránt jellemző az elhallgatások, ki nem mondások, szűkszavú utalások alkotta rendszer. Az esetleges „bennfentes” megszólalásra, véleményformálás közlésére azonnali leállítás a válasz. A hallgatás az egyedüli módja az elleplezésnek, a tények elrejtésének: „Akkor talán jobb is, ha most elhallgatunk. Az üvegnek is füle van.” (Sinistra 147.) – mondja Gábel Dunka Elvira Spiridonnak, miután összeszedi ázottan és meztelenül az út széléről, és házába szállítja. Az állandó ellenőrzöttség tudata a konstans félelmet generálja, a regényvilág szereplőit „a mindenki mindent tud” elv ismeretében a rettegés, kiszolgáltatottság árnyékában a hallgatás, elhallgatás viszonymeghatározó jellege dominálja.

A nem-hallás, meg-nem-hallás színlelt háritásként funkcionál, Andrej Bodor – mint a szövegösszefüggésekből kiderül – igencsak jól hallja Mustafa Mukkerman „hívó” szavát, mert később az ő segítségével szökik meg a körzetből. Ennek ellenére mondja, hogy „Fogalmam sincs, miről beszélsz. Nem hallottam abszolúte semmit.” (Sinistra 52–53.) – de ezt csak a későbbi szöveginformációkból következtetheti ki az olvasó, az adott párbeszédhelyzetben két ellentétes állítás ugyanolyan érvénnyel kerül egymással szembe.

A vállalt elnémulás mint tudatos tiltakozás a szituációval való szembenállásként nyilvánul meg az elfogott Senkowitz nővérek reakciójában: „Ez molesztál minket. Azért sem mondunk neki semmit. Még egy szót sem. Képzeld, Eronim atya, megnémultunk. Meg sem bírunk mukkanni. // És valóban ez volt az utolsó szavuk.” (Érsek 12.)

Az elnémulás, a csend körzetbeli térspecifikum is – a zavaró, nyivákoló sirályok (Bogdanski Dolina) gágogó, vijjgató vadludak (Sinistra körzet) riasztó, félelemkeltő hangjai ellen. *Az érsek látogatásában* a mindent elborító szemét és az általa képzett büz, szag némítja el a teret, elnyomván az elmondhatóság lehetőségét. „Amióta Bogdanski Dolinán szemetet tárolnak, és a hulladék halmai akkorára nőttek, hogy elállják az északi szelek útját, a város fölött már déltájban elhomályosul a levegő, csak a büz kocsonyás harangja remeg a háztetők fölött, *elnémulnak* benne

még a legvadabb sirályok is. A falak közé *zsibbasztó csend* ereszkedik, csak a legyeket lehet hallani, amint koppannak az ablakokon. Áthatolnak még az üvegen is, mint fekete ostorcsapások végigsuhintanak a homályos szobákon. Az embert ilyenkor elhagyja minden ereje, és ha nincs éppen halaszthatatlan dolga, elnyúlik a ház legeldugottabb sarkában szundítani.” (Érsek 13–14.) (Kiemelés B. É.)

A körzetekben uralkodó félre-beszélés, a sinistrai „Majd mindenkinek mást mondok”³² elv miatt hiteltelenné válik a lehetséges igazmondás is, *Az érsek látogatásában* elhangzó „Legjobb mindig az igazat mondani”³³ inautentikusan hangzik, a szöveggörnyezet nem biztosítja az igazmondás lehetőségének feltételét. A körzetbeli rend szintjén viszont mindkét állítás elfogadható „igaz” vagy „hamis” megszólalásként egyaránt.

A korábbi, az elbeszélő által megtörtént eseményekként elmondott „tények” relatívvá, viszonylagossá válnak a narrátorok saját – többnyire párbeszédekben elhangzó – állításaikkal szemben, a (le)tagadás által hiteltelenítik korábbi állításukat, az állítást követő mondat visszavonja a megtörtént esemény tényszerűségét. Az Andrej Bodor köpési jelenetéhez³⁴ hasonlóan, ahol a két, különböző személyek által reagált, a tény letagadására vonatkozó állítás – mivel ugyanazon a körzeti beszédszinten helyezkednek el – autentikussá is teheti a tagadást, ezek a szöveghelyek az igaz/hamis dichotómia eliminálására tesznek javaslatot, *Az érsek látogatásában* is megtörténik (nem) egy korábbi történet letagadása: „– Hm, érdekes – hümmögött Gábrriel Ventuza –, de azt hiszem, engem most

³² Andrej Bodor kijelentése, miszerint „Majd mindenkinek mást mondok” (Sinistra 22.) megkérdőjelezi ugyan az elbeszélő szólami autentikusságát, egy narrátortól jogos lenne az az olvasói elvárás, hogy hitelesen közvetítse, beszélje el azt a világot, amelyről közvetít, de – az önreflexív alakzaton kívül – moralitás-síkok felé is vezetheti az interpretációt. A hazugság, hazudozás autenticitását mutatja ez a szövegrész, de a körzet belső, szövegszintű rendjét „ismerve”, az egzisztenciális mutatókat figyelembe véve ez a bennfoglaltságot, a túlélésre való berendezkedést is indukálja. Azonban a moralitás léte – a szilárd, követhető értékrend hiánya miatt – megkérdőjeleződik: a körzeti, állandó mozgásban, elmozdulásban lévő „világrend” miatt viszonylagossá válik az igazság/hazugság meghatározása is. Ez nem azt jelenti, hogy antimorális világ teremődne, hanem, hogy a biztos viszonyítási alap hiányzik, ami lehetővé tenné, hogy egy cselekedet morális értékítéletet kapjon.

³³ „És ha találkozik valakivel? – kérdezte Colentina Dunka. / – Megtörténhet. Majd azt mondom, csak egy kis vizet viszek a szomszédokhoz. Legjobb mindig az igazat mondani.” (Érsek 115.)

³⁴ Lásd Sinistra 35.

összetéveszt valakivel. Én nem tudok semmiféle utazókosárról.” (Érsek 88.) – állítja Gábel Ventuza, miután egy korábbi szöveghelyen arról értesülünk, hogy ő hozta le a remetéktől a robbanóanyagot tartalmazó utazókosarat.

Az érsek látogatásának a címe is a regénybeli elliptikusságot reprodukálja: az érsek meg-nem-érkezése, a látogatás folyamatos elhalasztódása, de a mondott történet a köré való formálódása is a kimondhatatlanságot, elmondhatatlanságot jelzi. Miközben „mindent” megtudunk Gábel Ventuzáról és -tól³⁵, az eredeti történet, az „eredettörténet” diszkvalifikálódik.

A hatalom által gerjesztett félelem, rettegés sem szövegszerűen mutatkozik meg, ahogyan a mindent elborító bűz, a levegőben is benne van. A szöveg elhallgatja az erre vonatkozó konkrét utalásokat, de a szituációk (Burduf doktor vizitjei, Coca Mavrodin látogatásai stb.), a minimális leírások (a világító szemű hiúzok, szeszélyes időjárás-váltakozások), a képiség révén nyer teret.

A kimondás mögötti elrejtés, a dolog lényegi vonatkozásának elhallgatása jelenik meg Andrej Bodor és Aron Wargotzki többbélben is, amelyben nem hangzik el konkrét utalás arra vonatkozóan, hogy gyilkosság készülődik. „Dögrováson vagy. / – Én? / – Abbiza. Beteg vagy sajnos, nagyon. / – Én? Azt mondd? Nincs nekem semmi bajom. Csak teleettem magam földdel, és most nyomtatékul egy kis tejet kívánok. / – Ejnye, Aron Wargotzki, ne bolondozz. Engedd meg, hogy biztos forrásból tudjam, mi is a bajod. Már csak azért is, kérve kérlek, saját érdekedben maradj nyugton.” (Sinistra 118.) „Akkor utoljára Aron Wargotzki megszólított: / – Azt hiszed, nem tudom, mire készülsz? Azért is, most már tudni szeretném a neved. Mondd meg végre, ki az ördög vagy? / – Aron Wargotzki, úgy érzem, nem ez a megfelelő időpont a bemutatkozásra. Annyit azért elárulhatok, Andrej Bodor álnéven éltem a körzetben. Kérlek, egy ilyen nevű embernek nézd el ezt az egészet.” (Sinistra 120.) „A kimondott szavak a hallgatás által nyerik el súlyukat: a dolgok lényegi

³⁵ Az én-elbeszélő Gábel Ventuza tetteire is vonatkozó „mindentudása” ez utóbbinak a hegyeken túli, szökésük utáni elbeszéléseinek köszönhető: „Évekkel később Gábel Ventuzával Ivano Frankovszkban éltünk száműzetésben, és gyakran kijártunk kagylózni a Fekete Prut holtágaira; ott, ahol senki sem hallott minket, mesélni kezdett emlékeiről. Azokról, amelyek közelebb vinnék élete nagy rejtélyéhez. Százszor és százszor elmesélte majdnem szóról szóra ugyanazt, ami igazából valószínűleg akkor kezdődött, amikor Hamza váratlanul életjelt adott magáról, és üzent neki – nem valamelyik bukovinai helyőrségből, hanem a komarniki börtönből.” (Érsek 49.)

vonatkozásait nem fejezik ki, csak jelölik azt” – fejt ki Szilágyi Márton ugyanerre a részletre vonatkozóan.³⁶

A szövegbeli elhallgatást erősíti a sinistrai medvék³⁷ szerepe: különleges státusukat senki nem vitatja, s „hallgatólagosan” elfogadják a „kormányzati medvék”³⁸ körzetmeghatározó szerepét. Úgy uralják a körzetet, hogy közben – a róluk való néhány szövegbeli utaláson kívül – nincs konkrét, „látható”, „tapasztható” képük, csak a „nyomuk” létezik. Az elhagyott bányajáratokban és a bontásra ítélt kápolnában tenyésztett medvék szemrevételezése – mint már a regény első bekezdéseiből kiderül – ezredesi hatáskörbe tartozott, az egyetlen körzetbeli fényképész fotózási tevékenysége is csak a medvék „rögzítésére” redukálódott³⁹, amely rögzíthetőség – pontos számuk meghatározatlanságából adódóan⁴⁰ – erősen megkérdő-

³⁶ Vö.: Szilágyi Márton: I. m. 84.

³⁷ Nem kívánok „igazságot osztani” a Pozsvai Györgyi-féle mitizáló medveértelmezés és az arra reflektáló, a magyarországi és erdélyi olvasók (és olvasatok) közötti éles cezúrát húzó Orbán Kinga-féle, erős referencialitású műértelmezés között. Pozsvai Györgyi értelmezésében a medvék Sinistra-beli szerepe mitikus megközelítésben nyer szerepet: „Egy elhagyott kápolnában és bányák mélyén, vagyis a lélek felső, illetőleg alsó régiókba vezető útjának archetipikus pontjain, a megtisztulás, illetve az ismeretlenbe történő alászállás jelképes helyein – a benső megújulás és az (ön)megismerés groteszk-profán ellentételezéseként medvékről gondoskodnak. A mitikus hagyományok a medvét mint szent és/vagy áldozati állatot tisztelik; az ember állati alteregója, a lélek megtestesülése. A soha meg nem mutatkozó állatok rezervátumáról mint a titokzatos sötétségben lakozó ismeretlenről, mint a »valami«-ről gondoskodnak/gondolkodnak az ittlakók.” Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám. Monográfia.* 155–156. Orbán Kinga ezzel ellentétben „az erdélyi olvasó emlékezhorizontját” (Orbán Kinga kifejezése) emeli ki, utalva „a nagy despota” medveszaporító és nekik különleges státust biztosító szerepére. Orbán Kinga: „*A dolog a medvéktől is függ...*” *Helikon* (Kolozsvár), 2000/4. 11–12. Úgy vélem, a szövegbeli „belső” információk is elég támpontot nyújtanak a medvék különleges szerepének hangsúlyozására, ennek alátámasztására nincs szükség ilyen „erős” mimetikus olvasatra. Csiki László Bodor regényírói ambícióiról írva említi, hogy: „Azt a regényt máig nem írta meg. Írt egy egy másikat, egy pártfőtitkári medvevadászatról, de annak kihúzta a nagyját. Ebből lett a *Sinistra körzet*. Néhány medvét azért meghagyott benne.” Csiki László: I. m. 9.

³⁸ „a természetvédelmi terület burkus medvéit [fényképezték] a kormányzati nyilvántartások számára.” (Sinistra 44.) „– Ha nem tudnád, ez határövezet. Azonkívül a közelben kormányzati medvéket tartanak.” – mondja Andrej Bodor a liga emberének. (Sinistra 125.)

³⁹ „Abban az időben, amikor fogadott fiam nyomait keresve Dobrinban éltem, az egész erdőkerületben egyetlen fényképész működött. Ez az egy is kizárólag a hegyivadászoknak dolgozott. És még csak nem is terepszínű hegymászó katonákat fényképezett, vagy a pirosított szájú irodistákat, hanem a természetvédelmi terület burkus medvéit – tartottak belőlük az erdön vagy százharminc-száznegyvenet – a kormányzati nyilvántartások számára.” (Sinistra 44.)

⁴⁰ A „legpontosabb” meghatározás a „párszáz” (Sinistra 10.), de előfordul „száz-százötven” (21.), „százharminc-száznegyven” (44.), „hatvan-hetven, de lehet, százhatvan-százhetven” (82.).

jeleződik. A láthatatlan, körülírhatatlan hatalmat jelképezik, kívánságaik kielégítésére rendelődik alá a körzet: „És az igazat megvallva, a dolog a medvéktől is függ, mit kívánnak majd.” (Sinistra 21.)

A medvék is „odafönn”, a rezervátumban vannak, ahova Andrej Bodor is tart fogadott fia kiszabadítása érdekében, s ő maga is beletanulna a „medvészség” rejtelmébe, ha esélyt kapna rá a medveszagába burkolózó Oleinek dokitól. Ez utóbbi vélhetően a minden nyelven beszélő tehetsége miatt nyerte el a különleges státusú állatok igazgatásának jogát, a főmedvészséget.

A genette-i explicit ellipszisek⁴¹ mindkét regény alapvető alakzatai. A pontos időmeghatározást eltérítő elhallgatások meghatározzák a regények időstruktúráját: a Sinistra körzetbeli időutalások (a „nem sokkal ezután”, „sok évvel később”, „egy tavaszi napon”) a temporalitás meghatározhatatlanságát növelik, a legfőbb, legpontosabb időviszonyítási elem Mustafa Mukkerman csütörtöki határátlépése, de soha senki nem tudja, mikor van csütörtök. Illetve Mustafa Mukkerman érkezése és Sinistrán való áthaladása révén határozódik meg a csütörtöki nap, nem egy külső, biztos viszonyítási pontként. Mustafa Mukkerman végleges távozásával pedig megszűnik ez az egyetlen belső viszonyítási pont is.

Az érsek látogatásában ez a szerep Medárd napjára hárul, ahhoz viszonyítva („Medárd előtt egy héttel”, „Medárd szombatján”, „Medárd előtt való nap”, „Medárd előestéjén” stb.) történik a cselekmény, csak senki által nem világos, mikor van Medárd, s noha valamilyen kronológiát sejtetnek az utalások, ez is az elbizonytalanító technikát erősíti.

Szerkezeti elhallgatás

Nemcsak szavakkal, szövegrészekkel, hanem a szerkezettel is bizonyítani lehet az elhallgatást, a Bodor-szövegek fragmentalizáltsága, az eseményekben, történetrészekben való bemutatás, a folytonosság hiánya is a töredékességet, az elhallgatást implikálják.

A *Sinistra körzet* szerkezete is utal az elbeszélhetetlenség, az elmondhatóság problémáira. A recepcióban bőségesen tárgyalt novellafüzér versus regény szempontjából a *Sinistra körzet* szerkezete is a kihagyásos, elhallgatásos elbeszélői technikát generalja, amely kihatással van a szövegvilág egészére is. (Az alcím biztosítja ezt a lehetőséget: *Egy regény fejezeteiből* akár el is maradhat egy-két rész, vagy pótolható, továbbírható.)

⁴¹ Vö.: Gérard Genette: *Az elbeszélő diszkurzus*. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*. I. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 93–94.

„Végső soron egy szöveg műfaji helyzetének meghatározása nem magának a szövegnek a dolga, hanem az olvasóé, a kritikusé, a közönségé, akik igenis elutasíthatják a paratextuálisan követelt státuszt. A műfaj ismerete nagy mértékben meghatározza és irányítja az olvasó »elvárási horizontját«, s így a mű fogadtatását.”⁴² – írja Genette, s a recepció erre vonatkozó széles körű hozzászólásait tekintve egyetérthetünk a kijelentéssel.

„A mindig, mindenütt és bárhol visszatérő témák és nyelvi szerkezetek mindegyik könyv szerkezetének egyaránt szerkezeti elemeit alkotják, amelyeket maga az átfogó és folytonosan ismétlődő szerkezet szinte eltüntet magában.”⁴³ – írja Somlyó György Edmond Jabès „Könyvei”-ben fellelhető ismétlésekről, ez fokozottan érvényes a *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatásának* repetált elemeire is. Bengi László a *Szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*⁴⁴ című tanulmányában meggyőzően bizonyítja, hogy az ismétlésekben megjelenő elkülönböződések dekonstruálják a történeteket. Az iteratív, repetitív szerkesztésmód az elhallgatást indukálja, valaminek a (módosult) ismétlése másnak az elhallgatására, eltüntetésére irányul. Az ismétlések viszont – mivel nem önazonos formák repetálásáról van szó – viszonylagosak és elmozdulnak.⁴⁵ „A mű fő poétikai jellemzőjévé – a mitikus szöveggént való interpretáció korlátainak felismertével – a nemidentikus iteráció válik; episztemológiai-nyelvszemléleti szinten pedig a jelentések rögzíthetatlensége, a nyelv uralhatatlansága.”⁴⁶ Kovács Béla Lóránt a műfaji meghatározhatatlanságot a *Sinistra körzet*ben szereplő „hibák”⁴⁷, a különböző szöveghelyeken másképp bemutatott, leírt események, személyek, tárgyak stb. felsorolásával bizonyítja a regény töredezettségét. „Akkor pedig, amikor az eltérő módon elrendezett történetelemek egy-

⁴² Gérard Genette: *Transztextualitás*. Ford. Burján Mónika. In: Helikon, 1996/1. 82–90.

⁴³ Somlyó György: *Kommentár a (Kereszt- és hossz-)metszetek Edmond Jabès „Könyvei”-ből című műhöz*. In: Atheneum. *Más(ik) – lét(e)*. 1995. 4. füzet. 2. kötet. 4.

⁴⁴ Bengi László: *A szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*. Szépliteratúra ajándék, 1997/1–2. 113–129.

⁴⁵ Vö.: I. m. 121.

⁴⁶ I. m. 122. Ugyancsak Bengi írja: „Az ismétlések egyszerre teszik lehetővé a fejezetek nagy részének (relatív) önállóságát, biztosítják az egyes darabok nagyobb kompozíciókba szervezhetőségét, és válnak szükségessé a regényforma – ennek kompozicionális elveit, koherenciáját részint meg is őrző – fragmentalizálásakor.” 116.

⁴⁷ „Hibák” nemcsak a regényszövegben, hanem a kritikákban is bőséggel előfordulhatnak, pl. a Kovács Béla Lóránt tanulmányában is: állításával ellentétben a szövegben sehol nem szerepel, hogy Andrej Bodor öt évet töltött a körzetben, csak az, hogy öt éve nem volt nővel, vagy négy-öt, illetve öt évet várt a Béla Bundasiannal való találkozásra.

mással kizáró viszonyban álló elbeszéléseket hoznak létre, azt mutatják meg, hogy a regény integritását biztosító nagy egész hiányzik.⁴⁸ Úgy vélem, a *Sinistra körzet* ezekkel a nyilvánvaló „hibákkal” utal a történet elmesélhetetlenségére, vagy az elbeszélhetetlen „történet” elmesélhetőségének egyedüli és lehetséges módjára.

Az elbeszélők elhallgatásai

A regények (és általában a novellák) narrátorai gyakran élnek az elhallgatás alakzatával, ami implikálja a művek olvasó által rekonstruálható történetek elbizonytalanítását. Az elbeszélők pozicionáltsága, pontosabban a pozicionáltság hiánya is az elbeszélés problematizálására hívja fel a figyelmet. Margócsy István szerint Bodor nem elhallgatja mindazt, amiről nem akar beszélni, a mögöttes összetevőket, hanem nem is érinti őket, ezek számára nem is léteznek. „Bodor e téren ritka impozáns radikalitással járt el: novelláinak szikár, kopár fensége ennek az aszketikus önkorlátozásnak köszönhető. Mindebből azonban probléma is fakad: ha az elbeszélés egyes szám első személybe csúszik át, meginog hitelessége. Ha ugyanis az elbeszélő (fiktív) önmagáról ír, nem tehet úgy, mintha ugyanúgy nem tudna mozgókról és összetevőkről, mint harmadik személy esetében. [...] Ilyen esetekben a rejtélyes világ elhallgatások halmazává válik csupán, s a titok átmegy titkolózásba: nem a világról, hanem az elbeszélő személyéről kell feltételeznünk valamit, amihez nincs meg egyébként a novellán belül a fogódzónk.”⁴⁹ Margócsy ugyancsak a novellák elbeszélőiről beszél, de – mint a Margináliákban⁵⁰ megszólaló kommentárok is jelzik –, novella-értelmezéseiben latensen jelen van a *Sinistra körzettel* való folyamatos összehasonlítás, következképp a fenti megjegyzése Andrej Bodorra is érvényes. Az elbeszélők elhallgatásai mögötti „tudás” korlátozott, főleg azért, mert – a hatalmi rendszerbe való belekeveredésük, a „közjük tartozás”⁵¹ révén – nekik is érdekük az általuk elbeszélte világ fenntartása, működtetése. A nembeszélés, az elhallgatás mögött a vélhető rendszer-azonosulási szándék is rejlik. Az ismeri negáció-fogalom nem érvényes a bodori elhallgatásokra,

⁴⁸ Kovács Béla Lóránt: *Etika és poétika között. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. In: Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 154.

⁴⁹ Margócsy István: *Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz*. In: 2000, 1994/2. 60.

⁵⁰ „Az az érzésem, hogy Margócsy nem egészen erről a kötetről ír. Jellemzése inkább Bodor eddigi legkiemelkedőbb művére, a *Sinistra körzet* című regényre illik, a regényt vetíti vissza a novellákra.” B[ojtár] E[ndre] In: I. m. 57.

⁵¹ „Hiszen most már maga is közjük tartozik. Másként nem lehetne itt.” – mondja Béla Bundasian Andrej Bodornak. (*Sinistra* 77.)

vagyis az elbeszélő nem utasítja el az elbeszélte történetben foglaltakat (legfennebb az implicit szerző tehetné ezt az elbeszélte világ elutasításával, de erre a szövegvilág semmilyen értékelhető utasítást nem ad).

A térvilágot megszólaltató hangok, imperszonális, identitásvesztett vagy határidentitással rendelkező megszólalók jelzik, hogy ezek csak kívülről elmesélhető történetek lehetnek, a narrátorok – még ha problematikus is az elbeszélő képességük – egy külső, eltávozott pozícióból, külső, de mégis behelyezkedő, visszatekintő, de reflektálatlan, semleges, a körzeti renddel azonosuló nézőpontból közvetítik a története(i)ket. Ahhoz, hogy elmesélhetővé váljék, ki kell lépni a rendszerből. A körzetek ilyen szempontból nyitottak: meg lehet szökni, ha mégoly problematikus is, de ez csak a hatalom tudtával és (ki nem mondott, de elfogadott) beleegyezésével, olykor latens támogatásával történhet. A körzetből való szökés a körzeti rend elutasítása, tagadása, negációja, az állandó visszatérés viszont a körzeti rendből való végérvényes elszakadás lehetetlenségét példázza.

A nyelv határán levő *valami*

Bodor prózájának legelső értékelője, K. Jakab Antal is a kimondatlanra, a megnevezetlenre utalt, amikor az első novelláskötet, *A tanú* előszavát jegyezve „nyelvtani és azon túli feszültség”⁵²-ről beszélt. A sokat idézett „Megeszünk valamit, megiszunk valamit” frázist kifejtette: „A jövő idejű értelemben használt jelen idejű igealak a cselekvés feltétel nélküliségét, bizonyosságát sugallja, kizár minden – a *fog*-gal vagy *majd*-dal kifejezett jövő időben benne rejlő – feltételes árnyalatot, bizonytalanságot, s a *meg* igealkotó révén a cselekvés befejezettségére, telítettségére utal. Annak rendje és módja szerinti cselekvésre tehát, olyan cselekvésre, amely nem tűnékeny, esetleges eszköze valami egyébnek, hanem telítettségében, töménységében maga is cél. Az ily módon meghatározott cselekvésre aztán különös mondatnyi ironiával rímelt rá tárgya, ez a határozatlan, elmosódó, érzeteink és fogalmaink diktatúrája ellen fellázadó tárgy: a *valamit*.”⁵³

A *valami*, a ki nem fejtett tárgy, dolog, entitás az elhallgatás része. A meghatározatlanságot, ismeretlent jelzi, etimológiájában⁵⁴, a „való”⁵⁵ szó-

⁵² K. Jakab Antal: *Előszó*. In: Bodor Ádám: *A tanú. Novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 5.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Vö.: *valami*: 'meg nem határozott tárgy, akármilyen', határozatlanságot, bizonytalanságot fejez ki. Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 1076.

⁵⁵ Vö.: „A *való* eredeti jelentése a létezés, valahol előfordulás kifejezése.” Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1081.

val azonos gyökerű szóból való származása révén, attól való elhatárolódása következtében jött létre, határozatlanságot, bizonytalanságot fejezve ki. A szövegek elbeszélői a valami szóval a kimondható határát jelzik, arra készítve az olvasót, hogy „mozgósítsa ismereteit a vonzódások kifürkészhetetlen összefüggéseiről. A *valami* azzal mutat rá a nyelv határaitra, hogy az olvasó nyelviileg nem kifejezhető sejtéseit, megérzéseit behívja a regényvilágba”.⁵⁶ Zsadányi érvelését követve: a kimondhatatlan és a megismerhetetlen nem azonos értelmezési tartományt fed le: „a kimondhatatlanon túl létezik a megismerés valamiféle módja. A megismerhetetlen már határtartomány – a kimondhatatlan és az ismeretlenje határolja. Az elhallgatás a megismerhetetlen felé tett utolsó lépés: oda, ahonnan már az ismeretlen is látszik, de mindössze annyit tételeztünk fel róla, hogy van”.⁵⁷

A *valami* utal a megismerhetetlenre, de implicit benne van az ismeretlen is. A Bodor-prózában megjelenő valaminek a többfunkciósága az elhallgatás, az ellipszis alakzatával írható le, a következőkben ezek részletes bemutatására teszünk kísérletet.

Belekeveredés valamibe mint körzetkörülírás

Mindkét regény alaptörténetéhez hozzátartozik a *valamibe való belekeveredés* és annak kikerülhetetlenségének, elodázhatatlanságának élménye. Andrej Bodor azért indul útnak fogadott fia megkeresésére, mert annak eltűnése (majd naplójába való belekutakodás és a szürke ruhás idegen látogatása után) rájön, hogy „Béla Bundasian belekeveredett *valamibe*.”⁵⁸ (Sinistra 97.) „Eltűnése után pár napig, mondjuk egy vagy két hétig még azt lehetett hinni, megint a vérmes Cornelia Illafeldnél mulatja az időt – kedvese a Kárpátok kellős közepén lakott valahol, egy alagút közelében –, de miután hetek múltán sem került elő, és életjelt sem adott magáról, biztosra lehetett venni, belekeveredett *valamibe*. // Csakugyan az történt, belekeveredett.” (Sinistra 27.) Az ’az’ deixis megerősíti a belekeveredés tényét, a szöveg „csupán” azt hallgatja el, hogy mibe is keveredett bele. A körzetbe érkezésekor Andrejt is azonnal figyelmeztetik, hogy „Andrej, Andrej, bele ne keveredjék *valamibe*.” (Sinistra 12.) – amikor nem tulajdonít kellő figyelmet a vörös kakas őt közvetítőként felhasználni akaró szándékának. *Az érsek látogatásának* főszereplői sem mentesülnek a valamibe való belekeveredéstől: Gábrriel Ventuza mondja ki expliciten, de érvényessége kiter-

⁵⁶ Zsadányi Edit: i. m. 70.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Az idézett szövegbeli kiemelések, amelyek a következő oldalakon is előfordulnak, a saját (B. É.) kiemeléseim. Ettől eltérő esetben jelzem.

jeszhető a narrátorra (és Bogdanski Dolina lakóira) is: „Attól tartok, belekeveredtem *valamibe*.” (Érsek 89.) Ez utóbbit megerősíti a dialógusban elhangzó válasz: „Valóban, atyám, bele.” Béla Bundasian körzetből való szökéslehetőségének elutasításában benne van, hogy azért nem tart Andrej Bodorral, mert – ott lévén – részesült és azonosult a rendszer praktikáival, ő „is közéjük tartozik. Másként nem lehetne itt.” (Sinistra 77.)

A „belekeveredni valamibe” frázis a Bodor-próza egyik leglényegesebb szöveg(világ)szervező komponensévé lép elő: a *mibe* kérdésre adható válasz elmaradása értelmezhető elhallgatásként. A „belekeveredés” a körzet egyik legfontosabb nyelvi megfogalmazásaként tételeződik fel: ez a kifejezés a maga meghatározatlanságával teremt meg a Bodor-szövegvilágot, magában foglalva mindazt a képlékenységet, kiszámíthatatlanságot, ambivalenciát és nyelvi uralhatatlanságot, ami jellemző a Sinistra körzet világára. Mint korábban már jeleztem, ez a körzet nem osztható fel, éles határral nem különíthető el hatalmi és ellenálló, elnyomók és elnyomottak, belső és külső rendre: a közöttük levő viszony a magában foglalást, közéjük-tartozást, összetartozást jelzi.

A negatív előjelű, negatív előérzetű szókapcsolat bizonytalanságot, hátróztatatlanságot feltételez, az „attól tartok” pedig az „én” elbizonytalanodására, döntésképtelenségére utal. Nem az „én” irányítja az eseményeket, azok megtörténnek (vele). Az „én” perspektíva és valami rajta kívül álló nézőpont, az „ők” nyoma rejlik e kijelentésben. A megszólaló nem tudja kiszámítani cselekedeteinek következményét, hogy belekeveredés lesz-e tetteinek következménye, azt egy kívülálló, felsőbb „rendszer” fogja eldönteni. A kiszámíthatatlanság szöveghelyévé válik ezáltal, hiszen a megszólaló ennek a külső rendnek az alávetettje, amitől függetlenül nem tud saját tetteiről ítélni. Ez a kettős nézőpont, valamint ezek összefonódása és elválaszthatatlansága, egymás feltételezettsége határozza meg a sinistrai látásmódot.⁵⁹ A belekeveredésben benne van annak kikerülhetetlensége is, a keverés szó a ciklikusságra, körkörösségre is vonatkozik, a kilépés lehetetlenségére, egy magába záruló tartományra: a benne-létre, a körön – rendszeren – belüliségre, az odatartozásra. A belekeveredés irányíthatatlan és kiszámíthatatlan.

„– Kezdetben hányini fogsz tőle, de aztán megszokod. / – Biztos.” (Sinistra 23.) – mondja körzetbe érkezése után (a denaturált szesz „ihatat-

⁵⁹ (Ez a kívül álló, felsőbb „rendszer” nem ellentmondás a korábban jelzett tétellel, miszerint a körzeti rendben nincs külső-belső dichotómia, mindenki ugyanazon rendszert alkotja: egy – az egyéntől független – olyan entitást feltételezek, amely erős függőségi viszonyban tartja az egyént.)

lan” ihatóságára) vonatkozóan Nikifor Tescovina Andrej Bodornak, utalva ezzel a körzeti rendbe való belekeveredés elkerülhetetlen voltára.

Az előbbiekhöz hasonlóan írható körül a regényekben többször előforduló „valaki”-jei is, amikor egy általános, meghatározatlan, de ugyanakkor félelemérzetet keltő valaki(k)nek a létre történik utalás, elhallgatva az esetleges konkrét irányultságát. „Nyitott ajtó mellett, a padlóra terített kockás ingen tologatták az otromba kicsi faragványokat; az egészet egyetlen mozdulattal össze lehetett szedni, ha netán közelednék *valaki*.” (Sinistra 69.) „Nem maga mellé ültette a vezetőfülkébe – a raktérre, az ablaküveg szállítására szolgáló léckeretek közé fektette, nehogy *valaki* meglássa.” (Sinistra 142.) „De én szeretem hallani, ha *valaki* az udvaron át közeledik.” (Sinistra 145.) „Az utolsó pillanatig beszéltek hozzá: nem kell fecsegni, nehogy még a végén *valaki* azt higgye, itt protekciósan hozzá lehet jutni földi maradványokhoz.” (Érsek 17.) „És ha találkozik *valaki-vel?* – kérdezte Colentina Dunka. / – Megtörténhet. Majd azt mondom, csak egy kis vizet viszek a szomszédokhoz. Legjobb mindig az igazat mondani.” (Érsek 115.) A valaki ezúttal egy „felügyelő”, „felettes” én jelenlétét, a belső cenzúra létét feltételezi, melynek következtében állandó, félelemérzettel vegyes készenlét uralkodik el az emberen. Ez nemcsak a hatalmi rendszer által dominált körzetekben érvényes, hanem mindennapi életünket is befolyásolja, különböző kulturális rendszerekben más-más válik a belső cenzúra, öncenzúra kiváltó eszközévé.⁶⁰

Az általánosítás keltette nyugtalanság, a meghatározatlan, körülírhatatlan, paranoiikus félelem a szereplők előzetes tudásának következménye,

⁶⁰ Bodor Ádám „megszólalásának”, megmutatkozásának, vagyis első írásainak megjelenési ideje 1965-re esett, amely időszak egybeesik a romániai politikai (ál)liberalizációs folyamat kezdetével. Bár Bodor Ádámnak – mint több interjújában jelzi –, nem volt kimondott összetűzése a külső cenzúrával, a prózájában alkalmazott elhallgatásos, kihagyásos technika uralma a belső cenzúrának, az agyban észrevétlenül is működő öncenzúrának is tulajdonítható. A kezdeti megnyilvánulási forma Bodor számára a rövidpróza (karcolat, novella, elbeszélés) volt mint kedvelt műfaja a diktatúra időszakának.

Az öncenzúra akkor is működik, ha „elszenvedője” nem mindig vesz róla tudomást. Bodor – szűkszávúságát, visszafogottságát ismerve – alkatilag is predesztinálva volt arra, hogy prózájában előnybe helyezze az elhallgatásos, kihagyásos technikát. A korszakról, elődeiről és kortársairól való véleménye, a „kisebbségi irodalomban” való „kötelező” részvétel, a küldetéstudat és „nemzetmentés” elutasítása is erősítette e retorikai alakzat alkalmazását: úgy utasítani el az általános korszellel megnyilvánulásait és annak életőit, hogy nem is vesz róla tudomást, nem nevezi meg. És – mint már jeleztem írásom elején – ahogy valami azáltal válik létezővé, hogy megnevezük, valaminek a nemléte, a következetes elhallgatása annak elutasítását, „nem-létezőnek” nyilvánítását jelenti.

noha tisztában vannak a körzetvilágok szabályaival („mindenki mindent tud”), leplezni akarják szuverén megnyilvánulásait. A *valaki* lehet egy szomszéd, arra járó idegen, szürke gúnár vagy tiraszpoli kutyás, ezredes vagy szeminarista, archimandrita stb.: mind ugyanannak a világnak, a hatalmi rendszernek a komponensei, akik információval látják el egymást és a hatalmi rendszert, ezért mindentudásuk határozza meg az ott élők létét.

A Bodor-féle valamibe való belekeveredésre nem érvényes Reinhart Koselleck tétele, miszerint „[a]z ember felelős azokért a történetekért, amelyekbe belekeveredik, akár tehet a tetteiből fakadó következményekről, akár nem.”⁶¹ A *valamibe* belekeveredett személyek nem uralják a maguk alkotta tetteket, cselekvéseket, nem lévén individuális szabadságuk saját történeteik fölött, nem tevődik fel a felelősség morális kérdése sem.

„Valami utalások”

Ironikusan is olvasható a valamibe való belekeveredés, és Andrej Bodor körzeti ténykedéseit ismerve a regény elején elhangzott, Sinistrára érkezése után elhangzott reménykeltő megnyilatkozása: „Szeretném vinni *valamire*. És nekem valami azt súgja, itt fog kikerekedni az életem.” (Sinistra 21.) A 12. fejezetben kerül sor Andrej Bodor és Géza Hutira közötti, szintén ironikus párbeszédre: „Most veszem észre – szólt közbe Andrej Bodor, és meglóbálta kezében Géza Hutira dögcéduláját –, egyidősek vagyunk. Mindketten harminchatosak. [...] Igen, harminchatos, az egy nagyon jó évjárat volt – morogta Géza Hutira. – Mind vittük *valamire*.” (Sinistra 139.) A regényből természetesen kikövetkeztethető, hogy *mire* vitte Andrej Bodor: a rendszerrel való azonosulás után gyilkossá is válik.

A genette-i implicit ellipsis⁶² nyilvánul meg a narrációs közlések azon helyeiből, ahol a *valami*, *valaki* kikövetkeztethető: analepszises vagy prolepszises utalások révén teremtik meg a kapcsolatot a ki nem mondott és ráutalt között. Béla Bundasian gyilkosságáról csak tőle hallunk explicit utalást, de gyilkossága „tárgyának” kiléte csak az olvasói megfeleltetésből adódik. „Maga is tudja, megöltem valakit. Nem távozhatok innen.” (Sinistra 140.), mondja Coca Mavrodin ezredesnek, aki a nyilvántartásból való törlése által távozásra ítéli. A körzetbeli egyének közül talán ő az egyedüli, aki személyi integritását igyekszik megőrizni, gyilkosságának bűnét felvállalva nem akar a szabadságával élni. „Elvégre megöltem valakit.” (Sinistra 152.) – bizonygatja később Jean Tomoioaga ezredes-örnek is, aki szintén nem fo-

⁶¹ Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2003. 318.

⁶² Gérard Genette: *Az elbeszélő diszkurzus*. 93–94.

gadja el a gyilkosságra vonatkozó vallomást („Ölt, nem ölt, nem a maga dolga”), kirekesztve őt bűnhődésének lehetőségéből, a bűn magáravállalásából.

Az elhallgatott *valaki*, a gyilkosság ki nem mondott tárgya a szöveg többi helyén *valamiként*, a hatóság révén animalizálódásra kényszerített Connie Illafeldként azonosítódik: „*valami* bundás”-ként (Sinistra 99.) ismeri meg a narrátor, akinek rá vonatkozó előzetes tudása (Béla Bundasian naplója alapján buja tündér volt) eltér a Dobrinba került elállatiasodott lénytől. Connie Illafeldet már a halottaskamrában veszi szemügyre a narrátor „a szürke kőasztalon kiterítve. A nyakán, ahonnan *valaki* képzelem, nem kis haraggal – névjegyét letépte, sötétkék volt a vér, mint az alvadt áfonyalé, vagy mondjuk mint a ruszin bojároké, az Illarionoké.” (Sinistra 101–102.) Csak halála révén változhat vissza emberré, a hatósági kezelés révén keletkezett szőr leperereg róla. A körzeti rendszerből való szabadulása csak a halál révén valósítható meg (erre utalhat több szereplő öngyilkossága is). A *valaki* vélhetően azonos a bűnét (a körzetben egyedülként) beismerő Béla Bundasiannal, de a szövegből erre vonatkozó konkrét utalás hiányzik.

Gábrriel Dunka első szeretkezése elől menekülve inkább feljeleníteni készül a nála rejtőző Elvira Spiridont, az analepszis révén megfeythető, mire utal a valami: „Tudod, jelenteni kellene *valamit*. / – Bennfentes vagy, magad is megteheted... / – Most azonnal Sinistrára kellene utazni a hírrrel, márpedig én a furgont napszállta után nem használhatom. A dolog sürgős: határátlépési ügy.” (Sinistra 149.)

A Sinistrán készülődő rendbontásra, és annak várható következményeire, interpretálására utalnak a következő *valamik*: „– Még sosem járt erre fele – mondta Géza Hutira Coca Mavrodinnak. – *Valami* történetett. / – Csak a várható időjárás felől érdeklődnék. Mit mutatnak a műszerek?” (Sinistra 139.) „– Hogy merre? Reggelre Sinistrán kell lennem, a piacon. Lesz ott *valami*.” (Sinistra 125.) „Mondtam, holnap lesz ott *valami*.” (Sinistra 127.) Későbbi szöveghely utal arra, hogy Sinistrán rendbontás volt, valamint elkezdődött valami lázadásféleség, ezzel a valamivel kapcsolatos hírekre, információkra lenne kíváncsi Elvira Spiridon is: „Van elem a rádiójában? – kérdezte váratlanul Elvira Spiridon. – Talán bemondanak majd *valamit*.” (Sinistra 145.)

A *valami*, amit *Az érsek látogatásában* a halott tűzszerészek zsebéből kivágot egy, a „semmiből előkerült atya” a korábbi utalások alapján a kiváltandó poggyászszege lehetett. „*Valamit* kereshetett nagyon: valamennyi öltönynek és nadrágnak a zsebe volt kivágva. [...] Az ismeretlen atyának kellett *valami*, amiről tudta, hogy a tűzijátékosok zsebében kell keresni.” (Érsek 86–87.)

A konkrétan meg nem nevezett, az ellipszist erősítő elemekből is több van a szövegekben: nem derül ki konkrétan, hogy mi az a *valami*, amit

Mustafa Mukkermannál kerestek („kaptam a lengyel elvtársaktól egy fülest. Hogy ez a személy a hája közé dugva készül hazánk területén átcsempészni *valamit*. Hogy mit, azt sajnos nem mondták meg.” Sinistra 51.), azt se tudjuk, hogy Coca Mavrodin mire készül a fenti akcióban ceruzájával, („Coca Mavrodin [...] a ceruzát, amivel pedig bizonyára készült *valami*-re, egy roppantással kettébe törte, darabjait a hóba hullatta. Ezzel, mint aki a maga részéről kiküldetését befejezte, a várakozó kétéltű felé indult”, Sinistra 52.). „Nyírásról egyszer már volt szó, még a borbély Vili Dunka idején. De akkor elmaradt *valamiért*.” (Sinistra 130.)

A körülírhatatlanságra, megnevezhetetlenségre, a megnevezés bizonytalanságára, viszonylagosságára, esetlegességére utalnak a szövegben előforduló egyéb valamik: „Úgy látom – szólt halk, olajos hangon –, szállást keresel. / – *Valami* olyasmit.” (Sinistra 18.), „*valami* Zoltán Marmorstein nevű” (Sinistra 58.). Időbeli bizonytalanságra, s ezzel a temporalitás meghatározatlanságára utaló jelek: „Tavasza volt akkor is, virágvasárnap, *valami* ilyesmi” (Sinistra 95.), „Bogdanski Dolinán *valamikor* a régmúlt időkben a vasútállomás és a Zenobia-templom között villamos is járt.” (Érsek 33.), „*Valamivel* később” (Sinistra 91.), „Milyen nap van ma? – kérdezte, amint a fülke elé érkezett. / Hétfő, kedd, *valami* ilyesmi.” (Sinistra 152.)

Az előérzetek, hangulatok megfoghatatlanságára, körülírhatatlanságára utalnak a következő idézetek: „bennem, úgy látszik, *valami* előérzet motoszkált” (Sinistra 52.), „Ha egyszer megült *valami* furcsa hangulat, és nem kívántam beszélni, velem nem volt mit kezdeni. Holott itt lett volna az alkalom a dokit kifagatni, kérdezősködni, hogy és mint állanak a dolgok odafönn a rezervátumban; talán tud *valami* olyasmit Béla Bundasianról, a fogadott fiamról, amit másként sosem deríték ki. De még jobb érzés volt hallgatni.” (Sinistra 83.) Ez utóbbi idézet felfogható egy szerzői, a hallgatásra vonatkozó önreflexió megnyilatkozásaként is: nem biztos, hogy akkor derül ki valami, amikor pontosan rákérdezőnk, fagatjuk, vallatjuk, a hallgatás, a furcsa hangulatban levő megérzés több ráérzést biztosíthat a dolgok megismerésére.

A lehetőség felvillantásaként, de ugyanakkor az egykedvűség, a „minden-mindegy hogy alakul” érzését közvetíti a következő rész, a fatalizmus-hoz is közel álló „majd megoldódik valahogy”-mentalitását: „hátha válhatnak még egy-két szót Hamza Petrikával. Hogy mit, arról persze fogalmam sem volt. Gondoltam, majd csak adódik *valami*.” (Sinistra 91.) „Nem utasítottam el nevelőanyámat, de én is üzentem neki a galambbal – fekete volt, mint egy holló –, hogy részletes tájékoztatást kérek; ha megígéri, nem ér bántódás, sőt, hónom alá nyúl, és egy ideig egyengeti útjaimat, fontolóra veszem, hazatérjek-e. De arról gondoskodják, hogy volt kenyéradóim ne

piszkálódjanak velem, és *valamiből* majd meg is kell élnem. Nem szerettem volna időnap előtt a Midia rét valamelyik barakkjában vagy a gombkésztők műhelyében véget nem érő köhögések közepette kimúlni.” (Érsek 39.) A bodori szövegvilágra jellemző ez a túlélésre beállított létérzékelés, a jövőre vonatkozó biztos tudás lehetőségének lebegtetése, a bizonyosságra törekvés reflexszerű és öntudatlan elodázása: majd csak lesz valahogy, megoldódik „magától”.

Kimondhatatlan, körülírhatatlan valamiként érzékeli Andrej Bodor a rá telepedő, szorongó érzést, mielőtt megpillantaná az elállatiasodott Connie Illafeldet: „Meglátod, így lesz ez rendjén – ezt mondta Titus Tomoioaga ezredes. / – Akkor is – válaszoltam volna neki *valamit*, de tanácstalanul abbahagytam a mondókámat. / – Mi van, mi a bajod? – Titus Tomoioaga ezredes most már gyanakvóan méregetett. / – *Semmi*.” (Sinistra 99.) „Látom, hogy izgulsz – mondta Titus Tomoioaga ezredes –, izgulsz *valamiért*, de teljesen feleslegesen. Jó kezekbe kerül az illető. / – Az ördögbe is – fakadtam ki, újra óvatlanul. / – No, mi van? / – Becsszóra *semmi*.” (Sinistra 100.) A valami megfoghatatlan, elmondhatatlan érzést legkönnyebb letagadni, hártítani, noha a dialógus mindkét résztvevője ismeri (vagy feltételezi) a körülírhatatlan érzést kiváltó okot.

Fokozó, erősítő szerepe van a *valaminek* a következő szövegrészekben: „Hogy *valami* rettenetes dolog történt, azt az az átható bűz is jelezte, ami a sok kimosott árnyékszék miatt a táj fölött lebegett. Bogdanski Dolina a koromsötét éjszaka néhány órája alatt, amíg lakosai úgyszólván aludtak, egyszerűen átkerült a túlsó partra. Egy másik országba.” (Érsek 19.) Bogdanski Dolina terét, határát és azáltal a jövőbeni „sorsát” is meghatározó „rettenetes” esemény fontosságát fokozza a valami szövegbeli használata. „*Valami* komoly dolog történt, hogy nem vitted ki őket. Vagy rosszul lett kiterelve az egész.” (Érsek 22.) – mondja a narrátor Gábrriel Dunkának, amikor őt megfosztják tábori lelkészi funkciójától, mert nem sikerült a tervek szerint végrehajtani a Senkowitz nővérek megszöktetését. A valami fokozza a sikertelen tett mögött rejlő kudarcok okát.

A valami viszonylagosító, más lehetőséget ígérő szerepe kerül előtérbe Hamza és Gábrriel Ventuza börtönbeli beszélgetésekor: az utóbbi azt reméli, hogy végre megtudja, miért és hogy került bátyja a börtönbe („azt hittem, *valami* egészen más ügyben hívatsz” Érsek 54.), Hamza viszont röhögve utasítja el a valamit, amit öccse felajánl neki („Mert ha beleuntál volna az egészbe, és meg akarnál kérni, hogy tegyek az érdekedben *valamit*, szóljál. Gondolkozni fogok, hogyan lehetne innen kiváltani.” Uo.), nem kívánczik el a láthatatlanságot biztosító álszerepéből.

„Hamza bizonyára *valaki* más helyett ült, akinek nem volt kedve hosz-zú éveken át raboskodni. Fölvette *egy illető* nevét, rabruháját, a szokásait, és vagy komoly pénzért, vagy bölcs számításból, vagy pedig egyszerűen hősködésből *valaki másnak* a börtönbüntetését töltötte, még hozzá nem is akárhol, hanem a komarniki börtönben, amelyről jobb körökben nem is hallottak. Vagy ki tudja, csak ezt a módot választotta arra, hogy egy időre nyomtalanul eltűnjék a világ szeme elől.” (Érsek 50.) A szövegbeli információk homályban hagyják a *valaki más, egy illető* pozícióját, viszonylagosítva a relevanciáját.

Hamza a jövőbeli, de általa előrelátott történetek elbeszélésére szólítja fel Gábiel Ventuzát: „Hogy aztán el bírd nekem mesélni, hogyan szakadt ezer darabra Butin érsek a vasútállomás előtt. És látszott-e, amint elszáll szürke lelke, mint egy fátyl a Pop Sabin erdeje fölött. / – Ha jól értem, meg akarod öletni. / – Élt eleget. Adja át a helyét *valaki másnak*.” (Érsek 56.) A *valaki más* ebben az esetben lehetne épp Hamza is, aki valóban megérkezik a regényben elbeszélte idő végén Bogdanski Dolinára, viszont nem érsekként, és úgy tűnik, nem látogatóba.

A *valakinek* elhatároló, megsemmisítő, dezantropomorfizáló szerepe a szövegek azon részeiben jönnek elő, ahol a szövegösszefüggés kérdőjelezi meg annak lehetséges megjelenését. A Paltin-berekbeli villamoskocsit az idő folyamán teljesen belepte az avar, „mintha csak kedvtelésből csinálta volna *valaki* száraz levelekből” (Érsek 33.), ezúttal a *valakivel* vélhetően a természetet azonosíthatjuk.

A *valaki* bárkiként való lehetséges szerepeltetése az általánosítás irányába mutat, akárki betöltheti az épp aktuális szöveghelyben az *illető* szerepet: „Ugyan, most már ne törődj vele. És ha *valakin* mégis meglátod, mondjuk a nadrágod, meg ne bánts azzal, hogy szóvá teszed. Ha már nagyon ragaszkodnál hozzá, próbáld meg inkább visszavásárolni. Ha sikerül rábeszélned, az más. De lehet nadrágot az utcán is venni, még telve emberi meleggel.” (Érsek 60.), vagy: „Sokan vidékről is bejöttek, a sor a Helynökség kapujától a térig ért, és már megkerülte az Ismeretlen vándor sírját. Ha *valaki* kilépett a sorból, tudhatta, kárba vezett megannyi álmatlan éjszakája, mert mindjárt *valaki* más lépett a helyébe. Kisebb és nagyobb dolgukat is ott helyben végezték, és ha nem volt, aki elemózsiát hozzon nekik, hulló faleveleket ettek, vagy azt, amit a rabló sirályok hullattak csőrükből a térre. Miután az eső naponta többször is végigsepert rajtuk, utána pedig gőzölögve száradtak a hirtelen perzselő napon, már kezdett olyan szaga lenni a helynek, mint a juhkarámnak.” (Érsek 107.) „Elvira Spiridon lábát a kezemben szorongattam, és ha *valaki* akkor megpillant, azt hiszi, éppen bemutatkoztam neki.” (Sinistra 11.), „*Valaki* még sárral alája mázolta a fal-

ra: City. Tavasszal, estefele érkeztem meg Dobrin Citybe.” (Sinistra 17.)
„– És ha nem vetted volna észre, itt senki nem jár kerékpáron. Neked sem lesz rá szükséged többé. Hagyd itt, majd elviszi *valaki*.” (Sinistra 18.)

A rendszerképző valami

„Hazafelé készülődtem, amikor két tiraszpoli kutyás keresett. Egyenesen felém tartottak, én pedig csak azt hittem, nevelőanyámnak akarnak üzenni *valamit*. De nem, pont engem kerestek. Egy ideig csak méregettek két oldalról csípőre tett kézzel, és rosszállóan csóválták a fejüket. Bámultak azzal az álszerzetesi vigyori képükkel, félig nyitott szájukból villogott a foguk.

– Tászás a szemed – mondták. – Megnőtt az orrod, át lehet látni a fülcimpádon is. Komoly bajod lehet, hallod-e, hogy ilyen pocskul nézel ki.

Nem fogtam fel azonnal, mit akarhatnak, csak vonogattam a vállam, már-már készültem otthagyni őket. De nem volt tanácsos ezekkel kikezdeni, Tizman archimandrita mindenesei voltak, mindenüvé elért a kezük.

– Ejnye, nem hallod? Baromi szarul nézel ki. Mit gondolsz, nem volna ideje orvoshoz menni? Na figyelj, de jól. Addig ne is gyere többet dolgozni, amíg meg nem nézted magad Burduf állatorvossal. Már így ránézésből is közönséges bacilusgazda vagy.

Ezzel elmentek, otthagytak. *Valami* történhetett, hogy pont nekem, helynökségi intézőnek ilyesmiket mondanak. Besiettem a földszinti mosdóba, és egy törött tükörben bámultam magam, csakugyan átlátni-e a fülcimpámon, ahogy a kutyások állítják. Ott talált rám Mugyil atya. Arca színtelen volt, szemét részre, olyan hunyorgósra húzta, még az orrát is ráncolni próbálta, mint a haragos kutya szokta, hogy szemfogai kilátszódjának.

– Megsúghatom – kezdte –, Tizman archimandritának nem tetszett a vicce. Egyáltalán nem nevetett. Még véletlenségből sem tetszett neki a dolog. Úgyhogy legjobb, ha most késedelem nélkül eltűnik innen. A leghasznosabb, amit tanácsolhatok, az, hogy haladéktalanul hagyja el a várost.

– Én? De hát mégis, miféle viccre gondol?

– Hát a viccre a kagylókkal meg a kövekkel. Rossz tréfa volt.

– De hiszen az egészet, atyám, maga találta ki.

– Tényleg? Nem emlékszem. Ha így is lenne, Tizman archimandrita nem így tudja. Nem biza. Egyébként is az a szóbeszéd járja, hogy mostanában betegeskedik. Ha nem tűnik el azonnal a városról, még ma este internálják az Izoldába, a tüdőbetegek negyedébe.” (Érsek 34–36.)

A narrátor-közlésbeli *valami* komplex összefüggésrendszert feltételez: egy olyan rendszert mutat meg, amely jellemzi *Az érsek látogatásának* teljes szövegvilágát.

Az idézett szövegrészbeli első *valami*, amiről azt feltételezi a narrátor, hogy nevelőanyjának akarják üzeni, itt vélhetően bármi lehet, egy (jól bejáratott) szokásra utal, amely jellemzi a hatalom (pópák, archimandriták stb.) – Colentina Dunka (köztes világ, kiszolgálója a hatalomnak) – narrátor (helynökségi intéző, közvetítő, informátor stb.) hármásának a rendszerét. Az emberek közötti információk – nem lévén semmiféle (mai technológiát idéző) közvetítő rendszer – postagalambok, tűszűrős levelek, palackposta révén közlekedtek, a hatalmi ágazat viszont a hierarchia alsóbb fokán állókat használta a közvetítésre, s a felfelé történő informáló besúgás is közvetett módot nyer.

A következő részben az *álszerzetesi* vigyorú szeminaristák provokatív betegségtünetek leírása, a bacilusgazdaság megemlézése előrevetíti a helyzet súlyosságát (de egyben banalitását is): a Bogdanski Dolina-i világban „mindenki” tudja, hogy a betegség valakire való rábizonyítása a tudóbetegek „szanatóriumába”, az Izoldába való toloncolást jelenti. Ezt követi a narrátor önszemlélő vizsgálata, amikor tükörbe nézve kezdi keresni magán a tüneteket – noha a fentiek értelmében, ismerve a rendszerszokásokat (vagyis nem szükséges a betegség megléte az elkülönítéshez, ezt erősíti Sebastian Vidra esete is, aki nem került sorra Burduf doktor vizsgálatakor, ennek ellenére az elkülönítő negyedbe, az Izoldába került, Érsek 72–73.), az önvizsgálatra nincs szükség. Múgyil atya közlése megerősíti ezt az egymást viszonylagosító párbeszéd során⁶³: a korábban tőle származó, vices ötletnek szánt tett (kagyló helyett kövekkel tömni meg a Tizman archimandrita vacsoravendégeinek szánt kosarakat) elkövetésének ódiuma a narrátorra transzponálódik. Noha mindenki tudja ennek „igazságtalan” voltát, erre senki nem kíváncsi, az emlékezet törlődik, a vélt tudás válik mindenhatóvá, s a vélhető igazság, a szövegvilágban koherensnek tartott „valósága” bizonyítására esély se adódik. Látszólag egy banális, mások által elkövetett cselekedet miatt kell a narrátornak elhagynia Bogdanski Dolinát. A *valami* tartalmazza a kifejtetlen, elhallgatott, de a szöveggörnyezet által odaértett tartalmakat: az erős, központosított hatalom – amelyet a regényvilágban az óhitű(ekké vált) archimandriták és az őket kiszolgáló, alsóbb rendű papok és szeminaristák képviselnek – ellenőrzése alatt bármikor bekövetkezhet egy előre nem látható, kiszámíthatatlan, állandó félelmet, bizonytalanságot generáló, megnevezhetetlen *valami*, ami menekülésre, addigi élete, léte feladására készítheti az ott élő, rendszerfüggő alattvalókat.

⁶³ Lásd a fentebb idézett szövegben: „– De hiszen az egészet, atyám, maga találta ki. / – Tényleg? Nem emlékszem.” (Érsek 73.)

Kényszerhelyzetben árnyalatokért

Az áprilisi *Híd* és a körülmények

6.

Herceg János, miként utóbb kiderült, tüstént hozzálátott a B. Szabó György által igényelt irodalmi találkozó megszervezéséhez, s azt majd 1951. szeptember 4-én és 5-én Zomborban – s nem Kupuszinán – meg is tartják. *Irodalmi helyzetünkről* című cikkében azonban, a *Magyar Szóban*, június 22-én, nyilván a tanácskozást előkészítendő, olyan kérdéseket vetett fel, amelyek tüstént újabb, az előbbitől elkülönülő vitát provokáltak. Létezik-e egyáltalán vajdasági magyar irodalom, s akár igen, akár nem, vajon a *Kalangyán*nak vagy a *Hídnak* a hagyományait kell-e napjainkban követnünk – ez lett az újabb vita tétje. Mintha nem lehetett volna ezt is, azt is, más hagyományokat is párhuzamosan ápolni.

Herceg azzal kezdte, hogy az utóbbi időben gyakran olvashatjuk, miszerint a vajdasági magyar irodalom ma már „kiállja a versenyt a többi magyar nyelvterület irodalmával”. Ez azonban Herceg szerint csak boszszantó reklám. „Mert az a körülmény, hogy nálunk az írók szabadságban élhetnek és írhatnak – amire a cikkírók hivatkoznak, – még nem okvetlenül bizonyíték amellett, hogy e szabadabb légkörben erős, komoly irodalmi vagy szellemi élet ki is alakult. Ahhoz, hogy valahol önálló irodalom legyen, nemcsak szabadságra, hanem mindenekelőtt írókra van szükség.”

Bizony, írók nélkül nincs irodalom. Eszerint Sinkó vagy megfélemezte a lényegről, vagy nem tudta, kikkel van dolga, amikor a szabadság okán magasztos feladat elé állította az itteni – óvatosan fogalmazok! – tollforgatókat. Ami pedig a versenyképességet illeti: akkor sem, azóta sem olvastam senki tollából, hogy a vajdasági magyar irodalom bármely magyar nyelvterület irodalmával versenyezhetett volna, hát még azt, hogy ki is állta volna vele a versenyt. Az irodalmat senki sem fogta fel verseny-

diszciplínának. Hacsak nem gondolt Herceg Borinak arra a vehemens kijelentésére, amelyet az ő *Bors és fabéj* című elbeszéléskötetéről szóló, az *Ifjúságban* 1951. március 11-én megjelent kritikájában találhatunk: „A vajdasági magyar író könyvét mindig úgy veszem a kezembe, hogy íme a könyv, amellyel majd átvehetjük Erdély szerepét. Majtényi Mihály elbeszélés-kötetének az olvasásakor ennek a felfedezésnek az öröme szállt meg; Herceg János gyűjteménye pedig már az izmosodást és erősödést jelenti. Vannak írónk, és vannak mondanivalók, amelyeket csak vajdasági magyar író mondhat ki és írhat le. Nem tévedünk ha elsősorban ebből a szemszögből vizsgáljuk az előttünk fekvő könyvet, hiszen nem jelent ez mást, mint kegyetlenül magas művészi hitelt, igaz és erőteljes mondanivalót, igazi realitást és a magyarsághoz való feltétlen odaadást, problémáinak és specifikus helyzetéből adódó szerepének az őszinte és hazugságmentes vállalását.” Szerintem Bori sem beszélt itt arról, hogy a vajdasági irodalom kiállja a versenyt bármelyik magyar nyelvterület irodalmával. Csak szeretné, ha irodalmunk átvehetné „Erdély szerepét”. Akármilyen legyen is az. Méghozzá túlaradó nemzeti önérzettel. Hol van ez attól, hogy át is veheti? És mit kezdett volna vele? – kértem ma elmélázva.

Térjünk tehát vissza Herceg gondolatmenetéhez. „Ma megvannak a politikai, erkölcsi és anyagi feltételek ahhoz, hogy ezen a területen [nevezetesen Vajdaságban – M. N.] önálló magyar irodalmat teremtsünk” – közölte velünk Herceg. Szerinte ugyanis ez az irodalom még mindig csak „mozgalmi fázisában” volt, mint Szenteleky Kornél idején, akinek „néhány társával, az ígéretes fiatalokkal” nem sikerült ezt befejezett, érett irodalommal alakítani. Mindvégig rá volt utalva azokra a „jószándékú műkedvelőkre, akik valamelyest bánni tudtak a tollal”. Ma is ez a helyzet. Eszébe nem jutott volna Hercegnek, hogy azoknak a művét is, akik nem tartoztak Szenteleky és az ő „ígéretes fiataljai” közé, ide kellene számítani. „Nálunk ma még kevés az olyan tehetség – írta Herceg –, aki valóban irodalmi attitűddel szólhatna népünkről, környezetünkről, a korról, a politikai és társadalmi helyzetről, amelyben élünk; kevés az olyan tehetség, aki művészi igénnyel léphetne fel, szóval kevés az író.” Másfelől – szerinte – még ma is szükség van a műkedvelőkre. „Soha annyi dilettáns nem jutott szóhoz a vajdasági irodalom mozgalmában, mint napjainkban – írta Herceg. – Visszaszorítani vagy egyszerűen kiparancsolni őket körünkből – egyszerűen lehetetlenség.” Mégis úgy látta, elérkezett az idő arra, hogy különbséget tegyünk igazi és vélt tehetség között. A megkülönböztetést úgy képzelte el, hogy az utóbbiakat „állítsuk olyan helyre, ahol hasznos munkát végezhetnek, adjunk nekik íráskészségüknek, műveltségüknek és rátermettségüknek megfelelő felada-

tokat és ne engedjük őket rossz költői pózban tetszelegni. Küzdenünk kell irodalmi mozgalmunk művészi igényéért”.

Mégis, midőn Herceg feltette magának a kérdést, hogy ki fogjon hozzá az írók és a dilettánsok megkülönböztetéséhez, kire hallgatnának a dilettánsok, ki rakhatná a helyükre őket, kiderült, hogy tenni tulajdonképpen csak az „irodalmi mozgalmunkhoz közelálló, sokszor irányító szerepet játszó emberek” tehetnek, ide értve a szerkesztőket is. Herceg nekik osztogatta a feladatokat, abban a stílusban, hogy fogjuk meg, és vigyétek! „Kritikai érzékkel és irodalmi műveltséggel senkit sem lehet megajándékozni – írta –, de ha már valakinek olyan feladatot kell vállalnia, amihez nem ért, akkor legalább legyen benne annyi kötelező szerénység, hogy fogyatékoságait belássa és ne akarjon a maga feje után irányítani. Az ilyen magatartás, a felelőtlen irányítás éppen elégszer nyilvánult meg nálunk az elmúlt évek alatt.”

Herceg ne tudta volna, hogy az általa aposztrofált irányítók eddig sem csupán a saját fejük szerint irányítottak? Az irányítóknak is volt irányítójuk, és semmi remény nem volt arra, hogy a jövőben majd Herceg utasításait követik. Mindenesetre Herceg az ő avatatlan irányításuknak tudta be, hogy köreinkben az alábbi balhék is megtörténhettek: „Voltak például értekezletek és nyilvános viták, amelyeken a botcsinálta kritikusok irodalmi viviszekciókat rendeztek, de nem a bíráló érzékeny műszereivel dolgoztak, hanem csorba miskarolókéssel. Az is megtörtént, hogy ugyanazok, akik még két évvel ezelőtt forradalmi tudatból fakadó irányzatosságot követeltek az irodalomban, pár héttel ezelőtt már jámbor tudatlansággal falaztak az önmagáért való irodalom felelőtlen sürgetőinek. Tagadhatatlanul úgy tűnt, mintha a dilettantizmus indított volna szervezett hadjáratot – akkor is, most is, – pozícióinak megtartásáért. E lap hasábjain nemrég lezajlott vitában is inkább az utitársak lárámája volt hallható s mikor végre illetékes ember szól hozzá, be is fejeződött.”

Herceg tehát felrótta az irányítóknak, hogy mindazt megengedték, amit az áprilisi *Híd* fiataljai az utóbbi esztendőben műveltek. Minősítése értelmében a „botcsinálta kritikusok”, akik miskarolókést használtak, az „önmagáért való irodalom felelőtlen sürgetői” természetesen ők voltak. Ők indították a dilettánsok „szervezett hadjáratát” – miért is? – „pozícióik megtartásáért”. Itt Bálint korábbi szavai visszhangoztak Hercegben. Az áprilisi hidások is ott voltak azok között, akiknek „utitársi lárámája” elült, midőn B. Szabó, az „illetékes ember”, Herceghez intézett nyilvános leveleiben az elhangzottakhoz „hozzászólt”. Bori egy évvel korábban még – az áprilisi *Híd*dal kapcsolatban – Sinkó mellett Herceg véleményére és tanácsára is kíváncsi volt. Akkor nem, most azonban megkapta Herceg vélemé-

nyét. Mégsem vádolhatta meg senki Herceget azzal, hogy programjából kiiktatta a fiatalokat. Egy hasábbal odébb ezt írta: „Ugyanakkor azonban küzdenünk kell a fiatal tehetségekért. A dadogásból is ki kell éreznünk az eredeti hangot, a formátlan anyagban is meglátni az »isteni szikrát«. Támogatni kell a fiatalokat, állandó kapcsolatban állni velük, segítenünk kell őket a kibontakozásban, figyelmeztetni őket a gyors »elismerés« veszélyeire, felébreszteni bennük a tiszteletet, az alázatot a művészi alkotás iránt.” Ezek valaki más, nem hús-vér, inkább képzeletbeli fiatalok lehettek.

Azokban a fenti lehangoló jelenségek sem kezdhették ki Herceg küldetésstudatát. „Mégis küzdenünk kell a zavartalanabb fejlődés lehetőségéért – írta –, egy olyan irodalomért, amely csakugyan vajdasági lesz, amely a magyar irodalom legszebb hagyományait tartva szem előtt, a hazai tájban gyökerezve, az itt élő nép sorsát akarja kifejezni, mert csak így lehet önálló, erős és eredeti, csak így tarthat igényt érdeklődésre olvasó közönségünknel.”

Azt javallotta, hogy a *Híd* kövessen „a mostaniaknál föltétlenül magasabb szempontokat”, legyen a legmagasabb fórum a vajdasági magyar szellemi életben, „mert ma csak formájában az, tartalmában alig különbözik akármelyik más magyar lap irodalmi rovatának színvonalától”. Ezt félreérthetetlenül Majtényi Mihálynak, a *Híd* felelős szerkesztőjének címezte. A helyzet áldatlanságát pedig ezzel illusztrálta: „A Híd legutóbbi pályázata ugyan azt bizonyítja, hogy nincsenek rejtett tehetségek, akik a közlési lehetőségek hiányában az asztalfióknak írnak, viszont az a kritikátlanság, amely nálunk egy-egy írás megítélésében annyira elhatalmasodott, olyanokat vitt az asztalfiókhoz, akiket különben már nem kellene felfedezni. Beszéljek világosabban? Nem tehetem. Szavaim nem a közönséghez, nem az olvasóhoz szólnak csupán, hanem elsősorban az írókhoz, az érdekeltekhez, s azok megértenek engem.”

Akkor sem értettem, ma sem értem, kire s mire célzott Herceg. És akkor sem értettem, ma sem értem, hogyan gondolt a jövőben a vajdasági magyar irodalom nagykorúsítása érdekében a nyilvánosság előtt súlyos dolgokat elhivatottan feltárni, ha közönséges asztalfiókügyben – szabadságot nem érezvén – magára nézve nyilvánosan beismerte a titkolózás, az elhallgatás kényszerét. Vitacikkét azzal zárta, hogy a *Híd* legmagasabb fórummá alakításához „kérünk” támogatást mindazoktól, akik látják, hogy „jelenlegi viszonyaink között, a hozzá-nem-értők irányítása mellett a vajdasági magyar irodalmi mozgalom nemcsak, hogy nem fejlődik, hanem egyre mélyebbre süllyed a dilettantizmus mocsarában”.

Magától értetődött, hogy ebben a mocsárban az „önmagáért való irodalom felelőtlen sürgetői” és azok a „tegnap még forradalmi irányzatossá-

got követelők” lubickoltak, akik most jámborul falaztak az előbbieknél. A majdani felelősségteljes irányítóknak – jól jegyezzük meg – ezeket a mocsárlakókat kellett volna ráncba szedniük. Azért, hogy a helyes utat kijelölő Herceghez csatlakozók végre zavartalanul kivajúdhassák a vajdasági magyar irodalmat.

Lőrinc Péter *Emlékezzünk régiekről...* című, a *Magyar Szóban* 1951. július 1-jén megjelent cikkében Herceg fenti írását aposztrofálta. Azon akadt fenn, hogy Herceg elkeseregte: Szenteleky megpróbált itt irodalmat teremteni, de neki sem sikerült. Munkája bevégezetlen. Lőrinc ráhagyta, hogy ez persze igaz, de tapintatosan szóvá tette, hogy mostanság sokan „saját szemszögükből nézve” úgy emlékeznek Szentelekyre – akinek a nevéhez Lőrinc a *Vajdasági Írást* és a *Kalangyát* kötötte –, „hogy ő volt itt az első és az egyedüli és nélküle és rajta kívül nem volt itt semmi és senki”. Értsd: Herceg csak saját ifjúkorának Szentelekyjét látja, hozzá köti – és vele igazolja – saját szerepét? Lőrinc azt bizonygatta, Szenteleky előtt is, mellett is több csoport működött, amelyek művészi teljesítményben nem maradtak le a Szenteleky-csoport mögött. „De hiszen három irányból indult ki irodalmunk a régi Jugoszláviában – írta Lőrinc. – Akármennyire megvetnök is a »Napló« irányát, be kell vallanunk, hogy sokkal előbb gondolt irodalomra az a csoport, amely körülötte rakott kévét, sőt azt is, hogy maga Szenteleky is tagja volt ennek a körnek. Nem lehet azt sem mondani, hogy ennek a csoportnak nem lett volna néhány tehetséges tagja, úgy a Dettre idején. Talán később is.” (Hadd jegyezzem meg: a kalangya kévét jelent. Lőrinc szójátéka: volt egy csoport, amely a »Napló« köré rakott kévét=kalangyát.) Lőrinc Milkó Izidort, Debreczeni Józsefet, Munk Artúrt, Majtényi Mihályt sorolta ebbe a körbe. Megemlítette azt is, hogy Dettre már 1923-ban kiadott egy irodalmi almanachot, amelyben felölelte az akkori jugoszláviai magyar irodalom minden csoportját.

Lőrinc azt állította, hogy „a vajdasági irodalom bölcsőjénél” a Pécssett 1920-ban, 1921-ben megjelent *Krónika* című folyóirat is bábáskodott, hiszen „gárdája Pécs kiűritésekor jórészt Jugoszláviába emigrált”. Közéjük tartozott Csuka Zoltán, a *Krónika* társszerkesztője, Tamás István, Haraszti Sándor, Mikes Flóris Bajáról és a szerző, Lőrinc Péter is. Lőrinc szerint a Pécsről, Bajáról jött „fiatal aktivista írók teremtették itt meg az első komolyabb irodalmat”. Különös jelentőséget tulajdonított az *Út* című, 1922-ben Újvidéken indított aktivista folyóiratnak, amelyet Csuka Zoltán és Ember Zoltán szerkesztett, s amelyben Lőrinc is közreműködött. „Az *Út* gárdája persze nem volt egységes – írta Lőrinc –, amint hogy az aktivizmus is inkább gyűjtőneve volt mindazoknak az irányoknak, amelyek az a k k o r i romantikát (saját elgondolásuk szerint) elvet-

ve, a szimbolizmus passzivizmusa és egyes szociáldemokrata plakátírók szentimentalizmusa helyébe a maguk lendületes aktivitását akarták tenni és úgy hitték, hogy a művészet már maga hites akció az új emberért, a jobb jövőért. Bátran helyet foglalhattak közöttük mind a futuristák, expresszionisták, kubisták, sőt egy későbbi fokon mind a dadaisták mind a konstruktivisták és a képarhitektúra hívei vagy a mercisták is. Viszont ezeken az irányokon túl nem jutott a vajdasági aktivizmus, sohasem jutott be a szürrealizmusba.” Lőrinc kiemelte, hogy az *Út*-ban az írások tartalmában és eszmeiségben „mint olaj a víztől”, elváltak egymástól. „Ez különösen a dadaizmus idején vált érezhetővé, amikor végleg különváltak a polgári írók a proletáriróktól.”

Lőrinc nem maradt adósunk a fejlemények szokványos politikai értékelésével sem. „Bizonyos ugyanis, hogy az aktivista irány a »haldokló burzsoázia hattyúdala« volt, a széthullás, a bomlás tünete. És a művészeti bomlás, részekre bontás feltétlenül az életben végbemenő »dekompozíció«, bomlás, haldoklás tükröződése volt csupán. Mégis, nagyon leegyszerűsítően a dolgokat, ha ennyivel megelégednénk. Számos jó proletár harcos akadt az aktivisták soraiban, akik nagyon komolyan vették az »öröm társadalmának« és az »öröm emberének« megteremtését. Politikai téren részt is vettek az osztályharcban. Ezeknél az íróknál a dadaizmus, amely náluk mindig is fintort jelentett a burzsoá-társadalom felé, komoly tagadása volt a tőkésrendszernek és grimaszt jelentett egyúttal az aktivista értelmetlenség felé is, az »Út« meg a dadaizmus és a képarhitektúra felé is. Ezek az írók így azután hamar odajutottak, hogy azt mondták: elérkezett újra az értelmes és komoly, harcos szavak ideje, eszmei síkon is az új emberért és új társadalomért. Ez a kikristályosodási folyamat nálunk, Vajdaságban az »Út«-ban folyt le 1922 és 1924 között. Ennek a belső harcnak volt a következménye, hogy az »Út« 1924-ben feloszlott, megszűnt.”

És mi lett a „kikristályosodási folyamat” hozadéka? Lőrinc szerint az, hogy a „polgári írók” csoportja, amelybe Csuka Zoltánt, Csuka Jánost és Arató Endrét sorolta, „Szenteleky vagy a Napló mellé kerülve egyre inkább sodródtak azután jobbra”. A „másik oldalon” Haraszti Sándor, Mikés Flóris és szerzőnk ideiglenesen „laptalanná” vált. Lőrinc egy kis időre elhallgatott. 1925-ben az illegális Jugoszláv Kommunista Párt a Független Szakszervezetek révén Szabadkán kiadta a *Szervezett Munkást*, akkor már ismét volt hova írniuk. Természetesen korábban is akadt kommunista befolyás alatt álló lap, csak akkor az még rövid életű volt: 1920-ban a becskereki *Közakarat* csupán kilenc számot ért meg. A *Szervezett Munkás* azonban egészen „1929 januárjáig jelent meg – emelte ki Lőrinc –, mindaddig míg a január 6-iki nyílt, véres monarhofasiszta diktatúra be nem

tiltotta végleg. Szóval az sem volt rövidlélegzetű lap mint a Vajdasági Írás és nem a részvétlenség volt a sírásója, hanem a politikai helyzet”.

Természetesen Lőrinc azt írta, hogy az osztályharcos írók tették a dolgukat, s szépírói alkotásaik nemhogy lemaradtak volna a polgári folyóiratok szépirodalmának színvonala mögött, hanem felülmúlták azt. Szerintem erre – vélem ezt napjainkban – elnéző mosollyal kell válaszolni. Eszmei irányultságukról viszont Lőrinc igen fontos megállapítást tett: „Mai szemmel nézve, persze, újból tévedésben voltunk és helytelen úton jártunk és csak a 30-as években tudtunk azután a szocialista realizmus talajába bele-nőni, hogy onnan csírázzunk ki újólag.” Felhívom a figyelmet arra, hogy – miként korábban már utaltam rá – a szocialista realizmus Jugoszláviában – lám, a vajdasági magyar irodalomban is – már az 1930-as években irodalmi irányzatként jelentkezett.

A *Hídat* – miként Lőrinc közölte – 1934-ben egy haladó szellemű fiatal polgári írócsoport indította, két évre rá, 1936-ban azonban a Jugoszláv Kommunista Párt befolyása alá került. Meg is maradt ezen az irányvonalon 1941-ig, „amikor újból nem a részvétlenség miatt szűnt meg az éppen megjelenő haladószellemű lap, hanem ugyanazért, amiért 1929-ben a »Szervezett Munkás«. Megölte a reakció, ezúttal a magyar fasizmus.” Lőrinc Péter nem említette meg, a mai olvasó pedig már nem tudja: a betiltással párhuzamosan Horthyék rögtönítélő bírósága halálra ítélte s kivégeztette a *Híd* két egymást követő főszerkesztőjét, Simokovich Ró-kust és Mayer Ottmárt. Ma felötlik bennem: tiltakozhatott akkor valaki ez ellen? Utóvégre csupán nézeteik miatt végezték ki őket. Nem kisebb dolgot kockáztatott volna meg, aki tiltakozik, mint azt, hogy követi őket a sorsukban.

Lőrinc azzal zárta cikkét, mindezt nemcsak azért kellett elmondania, hogy arra emlékeztessen, volt itt irodalom a Szenteleky-csoport előtt és mellett is, hanem azért is, mert a *Híd* megjelenésének épp tizenötödik évfordulóját ünnepeljük. „Tizenöt (17) éve, hogy megindult a »Híd«, de ha ez is igen nagy idő egy folyóirat életében, hozzátehetjük mégis azt is, hogy a »Híd«-hagyományok sokkal nagyobb távlatot nyerne, ha tudjuk, hogy már a »Közakarat«-tól (1920) kezdve fejlődött az az irány, amely a »Híd«-ban azután megszilárdult. És ez a hagyomány kötelez. És nem csak arra, hogy emlékezzünk – régiokról...”

Pátosz volt ez a javából. És – miként látni fogjuk – mítoszteremtés.

Bori Imre jól fel lehetett paprikázva, amikor megírta *Tizenöt éves a „Híd”* című, *Vita Lőrinc Péterrel* alcímmel ellátott cikkét, amelyet az *Ifjúság* 1951. augusztus 15-én, a zombori irodalmi találkozó előestéjén közölt. Akkor még senki sem tudta, hogy a kéziratot előzőleg a *Híd* szerkesztőbi-

zottsága *egyöntetűen* elutasította; erről az *egyöntetűségről* B. Szabó György a folyóirat októberi–novemberi kettős számában, a zombori írótanácskozás eredményeit összefoglaló cikkében örvendetes tényként emlékezett meg. Bori azzal kezdte cikkét, lehet, hogy kegyeletsértésnek tetszik, amit mond, de: „Jó alkalom lesz ez a tizenötösztetendős évforduló, hogy lefűjjük a port a Híd-körül problémákról és megállapítsuk helyét irodalmi életünkben a múltban és szerepét a mai időben.” Bejelentette, hogy egy mítosszal és egy árnnyal kíván „harag és elfogódottság nélkül” leszámolni. Szóvá tette, hogy Lőrinc Herceggel vitázva azt állította, „a Híd a háború előtt vezető folyóirata volt a vajdasági magyarságnak és kvalitásban is meghaladja a polgári írók »maradinak és reakciónak« bélyegzett folyóiratát”. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „A felszabadulás óta az írók, akik munkatársai voltak a régi Hídnek, nem tesznek mást, mint állandóan védik az újjászületett folyóirat »nemes és forradalmi« hagyományait és állandóan hangsúlyozzák a lap elévülhetetlen irodalmi érdemeit a múltban és természetesen a felszabadulás utáni időben is. Ennek a mítosz-teremtésnek utolsó láncszeme volt az említett Lőrinc-féle írás.” Mármost az a kérdés, mi az oka, egyszersmind rendeltetése ennek a mítoszteremtésnek? Bori szerint ez: „...szükséges volt a Mának az igazolására a múltba menni vissza, mai hibák védelmére a múlt érdemeit sorakoztatni fel”.

Bori valóban tiszta vizet öntött a pohárba. „Azonban ha tárgyilagosak akarunk maradni – írta –, meg kell állapítanunk, hogy a régi Hídnek irodalmi érdemei szinte nincsenek is, ellenben annál nagyobb szerepet játszott a társadalmi és politikai életben, mint haladószellemű elméleti folyóirat.” Lucidul rámutatott: „A régi Híd társadalmi és politikai szemle volt, amely szépirodalmat is közölt, írókat is foglalkoztatott. Feladatának megfelelően az irodalmi rész is az agitációt szolgálta, és így alakult ki a napi követelmények és a régi, proletkultúra hatása alatt az agitációs és propaganda irodalom, amely a pártosságot és az eszmeiséget legkönnyebb formájában és a legérthetőbb nyelven, a szólamirodalomban adta.” Bori egyáltalán nem volt szűkkeblű. Így folytatta: „Eredeti formájában ez is haladó és a mai szempontunkból is elfogadható lenne, azonban már a régi Jugoszlávia utolsó éveiben ez a közlési mód megcsontosodott, már akkor is gátlóan hatott munkatársainak fejlődésére.” Bizonyítékként Laták István akkori verskötetére hivatkozott. „Így megcsontosodva és szellemileg kiépülve találta a lapot a 41-es év – írta Bori. – A megszállással megjelenése is lehetetlenné vált, csak a felszabadulás után jelent meg újra, tegyük hozzá rögtön, semmit sem változott. Mintha csak átaludta volna azt a négy évet, mintha az alatt az idő alatt semmi sem történt volna.” A *Híd*nek nemcsak a köntöse, hanem a szellemisége is változatlan maradt. „Éppen azzal, hogy

a felszabadulással maga a folyóirat nem kezdett új életet, hanem csak a régit igyekezett folytatni, már eleve anakronizmusra és az irodalmi fejlődés kerékkötőjévé vált. Agitált most is, ugyanazokkal az irodalmon kívüli eszközökkel, mint azelőtt, természetesen az új politikai helyzetnek megfelelően. Azonban az, ami a féllegálisban jogos és egyedül lehetséges, célravezető forma volt, a felszabadulás után szinte semmi hatást nem ért el.” Itt Bori igen fontos körülményre mutatott rá: „A lap a régi páncélt, a megcsontosodott szerkesztési elvet is változatlanul vette át és most már nem a reakció, hanem az újítás ellen használva, minden egészséges kezdeményezés halálát okozta.”

Bori abban látta Lőrinc cikkének a szerepét, hogy most, midőn országos viszonylatban megindult az eddigi irodalompolitika revíziója, sőt felszámolása, ismét a *Híd* régi haladó szelleme nevében a továbbiakra nézve is igazolja a folyóirat most már maradi és konzervatív jellegét. Bori szerint „...a Híd annak a néhány »hidasnak« a folyóiratává vált, akik már a megszállás előtt affirmálódtak és csak nagyon kevés azoknak az íróknak a száma, akik a felszabadulás után jelentkeztek és magukénak érzik a Hidat. Miért? Mert a Híd ruhája nem nekik készült, nem órájuk szabták és a mai irodalmi állapotoknak nem megfelelő”. Bori szerint az a folyton ismétlődő kérdés is, hogy van-e egyáltalán vajdasági magyar irodalom, a *Híd* megcsontosodott irodalompolitikájának következtében hangzik el. „Határozottan felelhetünk rá: van, csak hogy legtöbbször a Híd alatt él és az elv, hogy magunkban nem bízunk, a magunk helyén mást nem akarunk látni, döntően világítja meg a kérdés lényegét. Ugyenebből magyarázhatjuk, hogy ami érték született nálunk, az a »hivatalos« »Híd-irodalompolitika« ellenére született, hogy írók és költők, ha jelentkeztek, a Híd-alatti irodalomból merültek fel, és kész fegyverzetük dühös támadásra ingerelte az írók jó részét.” Példaképpen az áprilisi *Híd* fogadtatását említette.

Jól kiemelem: Bori szerint **van** vajdasági magyar irodalom. Nem ezután kell életre kelteni, miként Herceg vélte. A *Híddal* kapcsolatban annyit Bori is belátott, hogy az utóbbi időben némi „eltolódás” észlelhető lapjain. „A Híd szerkesztése már rugalmasabb – írta –, ugyanakkor éppen olyan kritikátlanul vesz át »befutott« íróktól műveket, mint azelőtt, csupán csak azért, mert azok befutottak és nem a minőséget, hanem a napi aktualitást tartva szem előtt, határozottan értéketlen és művészethez közel sem álló alkotásokat jelentetnek meg.” Példaképpen Lőrinc Péter *Beszélgetés egy árnyképpel* című esszéjét hozta fel, a *Híd* 1951. júliusi számából. „Említettem már, hogy a belső átalakulás folyamatban van – emelte ki még egyszer Bori –, azonban nem tudom, meddig tud ez a »vedlés« a régi kereten belül végbemenni. Hiszen a Híd-körüli írók tudják talán a legjobban,

hogy mennyire az irodalmi élet halálát jelentené a folyóirat fejlődésre való képtelensége.”

Ma már úgy látom, ez némi túlzás volt. Hiszen Bori szerint az irodalom eddig is „a *Híd* alatt” pezsdült. Pezsdült volna továbbra is. Túllépve a *Hídon*. Dehogyan jelentette volna ez a vajdasági irodalom halálát. Mindenesetre igen helyesen mondta: „...csak állandó belső átalakulással és megfitalodással lehet a *Híd* életét és színvonalát fenntartani”.

Bori azt remélve, hogy írásával sikerült lerombolnia „a *Híd* felszabadulás utáni »maradi irodalomszemléletét«, feltette a kérdést, lesz-e ereje a folyóiratnak sutba vágni régi tradícióját, levetkezni régi páncélját? „Szorongva lessük – írta –, vajon továbbra (is) abban a régi, egyoldalú és merev szellemi életben tengődünk-e és lesz-e a *Hídnak* bátorsága, hogy a maga anódja mellé a kezdők és a »rebellisek« katódját engedje dugni, hogy így ne csak az írók váljanak természet és lelkialkat dolgában csoportra, hanem hogy megindulhasson a gondolat- és véleménycsere is.”

Cikke végén Bori ezt kínálta konklúzióként: „A *Híd* és a vajdasági irodalom egyelőre elválaszthatatlanok egymástól, hiszen a folyóirat az irodalom gyűjtőmedencéje, benne készül, az olvasó szemeláttára és bábáskodása mellett, az irodalom. Irodalmunk eddig a *Híd* irodalma volt, mi azt szeretnénk, hogy vajdasági magyar irodalom lenne a szó legszorosabb értelmében. A mai *Híd* egyelőre még nem tud ennek a követelménynek eleget tenni.” Tehát van vajdasági magyar irodalom, miközben az csupán *Híd*-irodalom, de azt szeretnénk, ha vajdasági magyar irodalom lenne, holott a vajdasági magyar irodalom valójában a *Híd* alatt pezseg. Nehezen követhető okfejtés.

1951-ben felfigyeltem arra, hogy Bori a zombori tanácskozás előestéjén már nem ifjúsági irodalmi folyóiratot követelt az áprilisi hidasok részére, hanem partnerként kínálkozott fel nevükben a menthetetlenül átszervezendő *Híd*hoz. Sohasem váltottam vele erről szót, de kezdeményezését amolyan alternatívának tekintettem. Mai szemmel cikkével kapcsolatban két észrevételem volna. Az egyik az, vajon a vajdasági magyar irodalom létének fel-felbukkanó tagadása miatt valóban a *Híd* ósdi politikáját okolhatjuk-e? Kétlem. Tapasztalatom szerint ez a tagadás sohasem a törzsökös hidasok részéről, hanem Herceg és a hozzá közelálló részéről hangzott el, márpedig ők sohasem azért küzdöttek, hogy saját hagyományukat másokéval párhuzamosan követhessék, hanem éppúgy annak egyeduralmát szorgalmazták, mint a megátalkodott régi hidasok a sajátjukét. A másik észrevételem Lőrinc *Beszélgetések egy árnyképpel* című esszéjével kapcsolatos, amelyet Bori művészetlennek mondott. Újraolvastam az esszét, s időálló írásnak tartom. Lőrinc arról írt benne tömören, fordulatosan, sze-

rintem élvezetesen, hogy a jugoszláv hadifogoly tisztek németországi táborában, ahol a háború négy esztendejét töltötte, változatos eszközökkel mindvégig folyt a küzdelem azok között, akik a Jugoszlávia területén egymás ellen fegyverrel harcolók más-más áramlatait pártfogolták. A német táborparancsnokság egy időben egy deklaráció aláírása fejében mindazokat a tiszteket, illetve tartalékos tiszteket, akik kötelezték magukat, hogy odahaza belépnek valamely, a Népfelszabadító Hadsereg ellen fegyverrel harcoló alakulatba, kész volt azonnal a feldarabolt Jugoszláviába hazaszállítani. Lőrinc kivette a részét a táborban kialakult küzdelemből, de elmondása szerint számtalanszor levert és elkeseredett volt, olykor fogytán volt a hite is, és akkor azok a versek tartották benne a lelket, amelyeket saját magának, s nem közlés szándékával írt. Ezek közül néhányat most részben vagy egészben beépített esszéjébe, de miként kiemelte, csupán dokumentációképpen, azt szemléltetendő, hogy az ember mi mindennel tarthatja magában a lelket. A versek valóban nagyon rosszak voltak, de a szövegkörnyezet sehol sem kívánta meg, hogy művészi produktumok legyenek.

Minderre most azért térek ki, mert Bori kritikájának megjelenése körüli időpontban különös dolog történt. Lőrinc Péter kilépett a *Híd* szerkesztőbizottságából. A júliusi számban még szerepelt a neve, az augusztusitól kezdve már nem. Sőt, a szeptember első napjaiban lebonyolított zombori irodalmi tanácskozáson sem jelent meg, holott elképzelhetetlen, hogy ne kapott volna meghívót. Ettől kezdve – 1951-ben ezt még senki sem sejtette – csaknem észrevétlenül elhallgatott, s kevéssel később már – noha 1952-ben beválasztották a Magyar Irodalmi Társaságba – nem vett részt a vajdasági magyar irodalmi életben. Senki sem tudja, miért cselekedett így. Nem valószínű, hogy bármikor megtudhatjuk. Megérthetjük, nem babrament a játék. Miként látni fogjuk, egy kritikusunk három hónap múltán kifejezésre juttatja majd aggályait Lőrinc Péter visszavonulása miatt.

Mindaz, amiről eddig beszámoltam, a zombori irodalmi találkozó előtt történt. Tehát a tanácskozáson csak az eddig leírtaknak lehetett – vagy lehetett volna – visszhangja. Most az összefüggések miatt Bálint István *A múlt kötelez* című, *Vissza a Kalangyához vagy előre a régi Hídből kinövő új Hídboz?* alcímmel ellátott, az *Ifjúság*ban később, a tanácskozás után, 1951. november 3-án megjelent cikkéről számolok be. A zombori tanácskozásról majd a következő fejezetek egyikében írok. Amikor Bálint cikke megjelent, az áprilisi hidasok már tényleges katonai szolgálatukat teljesítették. Messze voltak Újvidéktől, s nem vettek részt az irodalmi életben. Bálint viszont a megüresedett *Ifjúság*ban hozzáfogott saját, fiatalokból álló csoportjának megszervezéséhez.

Bálint kijelentette, azért kapcsolódik be a *Híd* tizenötödik évfordulója alkalmából kialakult vitába, mert a folyóirat körüli fejlemények aggodal-

lomra adnak okot. Az aggodalmat Herceg két kezdeményezése váltotta ki benne. Az egyik az, ami mellett Herceg Somerset Maugham naplóját méltatva – a *Magyar Szóban*, 1951. augusztus 2-án – kardoskodott: „Nem ilyen, vagy olyan irodalmat, hanem – irodalmat!” Bálint szerint Herceg úgy tett, mintha ez a felismerés most született volna benne, a művészi színvonalért, illetve a „dilettánsok” elleni küzdelem során. Bálint aggodalmának másik oka épp a „dilettánsok” elleni küzdelem, illetve a vele való visszaélés volt. Szerinte ez a két „jelszó” a *Hídnál* most „hallgatólagosan elfogadott irányelvvé vált”, s ezzel Majtényi Mihályt, a főszerkesztőt is tetemre hívta. Bálint szerint a Herceg szorgalmazta két jelszó közül az első elleni küzdelem nemcsak a világirodalomban, hanem nálunk is lezajlott már, méghozzá a *Világkép* 1941. januári számában (a *Híd* 1941-es évfolyamának három száma a körülmények közrejátszása következtében *Világkép* fejléccel jelent meg). Abban épp Lőrinc Péter cáfolta azt a tételt, amelyet a *Kalangya* 1940. októberi számában Kisbéri János, Reményi József és Herceg János szorgalmazott. Tételüket akkor ilyképpen fogalmazták meg: „Nincs kommunista művészet, aminthogy nincs burzsoá művészet sem. Csak művészet van.”

Bálint nem tagadta, hogy az író felül is emelkedhet az osztálykorlátozon, de ez a felülemelkedés „mindig a haladáshoz való csatlakozásként jelentkezik”, s csak az igen nagy írók sajátja. De még ők is „könnyebben elérték volna céljukat, ha nem kellett volna fogyatékoságaikkal küzdeniük”. Tehát a „felülemelkedés” csak kivétel. Alkalmatlan arra, hogy fiataljaink számára követendő jelszó legyen. Bálintnak más baja is volt a Herceg-féle tétellel. „Sokan abból indulnak ki – írta –, hogy minden irodalom, ha igazán irodalom, adja a valóságot, a mát... Így aztán ezt a jelszót is elfogadhatjuk. Véleményem szerint ennek a jelszónak az elfogadása még így is fogalomzavarra adna okot. Különben is nekünk nem elég a valóság egyszerű bemutatása. A valóság bemutatása a szólamirodalom is, a valóság – a polgárság valóságának – bemutatása a polgári irodalom is, sőt még a valóságtól való menekülés is a valóság egyes jellegzetességeire világít rá. Nekünk ezzel szemben harcos irodalomra, szocialista irodalomra van szükségünk, irodalomra, amely aktív tényezővé vál(t)ható valóságunk átalakításáért folyó harcban.”

Bálint szerint az általa vitatott tétel az elefántcsonttoronyba való visszavonulás elméletével is kapcsolatban van. „Azzal az elmélettel, amely az író mindentől független voltát hangoztatja.” A társadalomtól is. Bizonyosságul idézett még egy kitétel Hercegtől, ugyancsak a Somerset Maugham naplóját méltató szövegből: „...nincsenek általános axiómák, s az írás kánonjait minden író csak magának hozza meg”. Ezúttal ne firtassuk, igaza volt-e

Bálintnak, amikor ezt a tételt épp az elefántcsonttoronyba vonulás kifejezésként értelmezte. Bálint ugyanis feltette a kérdést, mit akar Herceg saját műveinek viszonylatában igazolni a fenti tézissel. „Talán a »Tenger és szerelem«, az »Árnyas ligetben« című és hozzájuk hasonló elbeszélések elméleti indoklását szolgálja?” A szövegkörnyezetből ítélve Bálint lesajnálta a két elbeszélést, sőt a „hozzájuk hasonló” elbeszéléseket is. Újraolvastam a *Tenger és szerelem* címűt, s most, 2011-ben sem találtam benne semmi kivetnivalót. Bálint azzal folytatta, hogy ma már senki sem akarja irodákból irányítani az irodalmat, illetve bármit ráerőszakolni az írókra, majd szokatlanul megértő, több vonatkozásban is figyelemre méltó kijelentést tett: „Talán azért sem, mert tudjuk, hogy Herceg mást nem adhat, mint [amit] ad, anélkül, hogy ne engedjen művészi színvonalából. Mi ezt megértjük és örömmel fogadjuk Hercegtől azt, amit adhat, anélkül, hogy igazolást várnánk tőle. De azt elvárjuk, hogy a maga egyéni igazolásából ne csináljon irányvonalat, jelszót és ne akarjon a Híd jelszavára tenni, az ellen már a régi Híd is harcolt.”

Noha az utolsó mondatot értelemzavaró sajtóhiba torzítja, világos, hogy Bálint mindvégig egy fensőbbség pozíciójából beszélt, akinek „elvárásai” lehetnek az egyes íróktól, s közölheti velük, hogy „mi” örülünk annak, amit ők adnak, tudván, hogy mást úgysem adhatnak. „Számunkra” is jobb, ha nem mímelik a forradalmárt. Amiben benne foglaltatott, hogy „mi” örülünk *másodrendűnek* tekintett irodalmuknak. Nem csupán eltűrjük azt, hanem örülünk neki. Valamiképpen elismerte művészetük létjogosultságát. A különféle irányzatok együttélésének indokoltságát a szocialista irodalom dominanciája alatt. Akkor ez komoly engedménynek számított. Ennek fejében azonban Bálint elvárta Hercegtől s mindenki mástól a szocialista irodalom dominanciájának elismerését. Herceg ne tartson igényt arra, hogy majd ő gyárt jelszavakat a *Híd* számára. Viszont az irodalmat – noha Bálint tagadta – még mindig irányították irodákból.

„Ennek a jelszónak [a Herceg szorgalmazta jelszónak – M. N.] hallgatólagos elfogadása már eddig is komoly következményekkel járt – állította Bálint. – Többek között Majtényi a Híd problémáiról írva már egyszerűen belenyugszik, hogy a Hídban közölt írások nem adják a mát és ahelyett, hogy harcra hívna fel ez ellen, kényszermegoldást, fél megoldást tanácsol: adjuk a mát nem irodalmi formában.” Bálint eltúlozta észrevételét. Majtényi *A Híd problémái* című, a *Magyar Szóban* 1951. szeptember 23-án közölt cikkében valóban bejelentette szándékát, hogy „mai témákat” feldolgozó igényes riportokat is közöl, illetve más műfajokat is meghonosít, de csak a folyóirat változatosságának érdekében. Sajnos mégsem, egyet sem közölt, mert senki sem írt igényes riportot. Bálint viszont így folytatta

fejtegetését: „Mi még nem felejtettük el, hogy a régi Híd felírása ez volt: »Híd, a harcos fiatalok lapja«. Nem kívánjuk, hogy a Híd ma is a fiatalok lapja legyen – hacsak a fiatalság alatt – átvitt értelemben – nem a forradalmi lendületet értjük. De a régi Híd hagyománya annyira még mindenestre kötelez, hogy elvárhatjuk, a Híd harcos lap legyen, olyan folyóirat, amely nem elégszik meg félmegoldásokkal.”

A továbbiakban Bálint elvetette azt a módot, ahogyan a *Híd*-ban a művészi színvonalért való küzdelmet a dilettantizmus elleni küzdelemmel összekötötték. Ugyanis az történt, hogy a munkatársakat hallgatólagosan írókra és dilettánsokra osztották, holott „minden tollforgatónak akár »író« vagy »dilettáns«, vannak jó, gyenge és rossz írásai”. Ebben Bálintnak – berkeinket illetően – igaza volt. Majd így folytatta: „Az ilyen merev íróra és dilettánsra osztás aztán oda vezet, hogy nem a mű minőségét nézik, hanem az aláírt nevét. Így aztán az ilyen helytelenül felfogott művészi színvonalért folyó harc azt eredményezi, hogy a »beérkezettek« minden rossz írását leközzlik. (Lásd Herceg Tenger és szerelem, Árnas ligetben, Majtényi: A határon, Szirmai: Verseny s lásd a Bori által felhozott példákat stb.)” Bálint szerint a *Híd* ahelyett, hogy mély társadalmi problémák művészi fokon történő megírását követelné, nyakra-főre közöl felszínes „tematikájú” elbeszéléseket. „Mi különbség van például két olyan felszínes elbeszélés, mint Herceg »Tenger és szerelem« és egy Égető elbeszélés között? Majdnem semmi” – írta Bálint. Égető Imre a Bálint által toborzott fiatalok csoportjába tartozott. „Herceg viszont az ilyen elbeszéléseket ép a művészi színvonal nevében írja” – toldotta meg vádját Bálint. Megismételte, az íróknak nem az a dolguk, hogy szökjenek a problémáktól, hanem az, hogy a valóságot művészi fokon ábrázolják. „Ha erre Herceg nem képes – folytatta kíméletlenül –, akkor ne kiáltsa ki dilettánsoknak azokat, akik esetleg ezt meg tudnák tenni, főleg a mi fiataljainkat, akik ha ingadozva, tévelyegve is, de nem tudnak mást adni, csak a mi valóságunkat.”

Itt Bálint meglepő lépésre szánta el magát. Mintha átcsoportosítással fel kívánta volna borítani az erőviszonyokat. „Nagyon igaza van Borinak – írta Bálint –, mikor azt mondja: »csak állandó belső átalakulással és megfiatalodással lehet a Híd életét és színvonalát fenntartani.« A Híd éppen azért képtelen valóságunk bemutatásának harcos sajtószervévé lenni, mert nincs elég bátorsága arra, hogy »a maga anódja mellé a kezdők és rebellesek katódját engedje dugni«. (Bori) Ahelyett, hogy bátran felkarolná, kedvet adna azoknak, akik ingadoznak, nem találták még meg, de legalább keresik az utat, amely kivezet a két véglet veszélyéből, a félmegoldások, kompromisszumok mocsarából, megelégszik a fél megoldásokkal és belenyugszik abba, hogy művészi színvonal örve alatt eltávolodjanak valóság-

gunk művészi bemutatásától. Ennek a félmegoldásos kompromisszumnak indoklásaként jelentkezik a dilettantizmus elleni harc is.”

Amit Bori a *Híd*-ban az utóbbi időben tapasztalható rugalmas irányultságként dicsért, azt Bálint megalkuvásként kárhoztatott. A jelenség tehát, amelyet másként-másként értékelték, valósnak tekinthető. Bálint felfigyelve arra, hogy Bori – Lőrincet bírálva s a régi *Híd* irányvonalát elvetve – az irányváltásban s az áprilisi *Híd* fiataljainak a szerkesztésbe való bevonásában látott kiutat, közös akciót ajánlott fel neki, még hozzá az ellenkező platformon: gyalázta a *Híd* mai megalkuvó irányvonalát – megkísérelte lejártni az irányvonal vélt megszemélyesítőjét, a kalangyás Herceget –, s a régi *Híd* forradalmi hagyományainak felújítására igyekezett megnyerni az áprilisi hidásokat. A máról és a problémákkal való szembenézés készségéről szólva nem tett különbséget az áprilisi hidások és az ő köré csoportosuló fiatalok között. Akárcsak Bori, ő is „a kezdők és rebellisek katódjáról” beszélt.

Írása végén Bálint megjegyezte, nem hiszi, hogy a *Híd* mai megalkuvó irányvonalát a szerkesztőbizottság minden tagja támogatja. B. Szabó Györgyöt és Olajos Mihályt név szerint mentesítette a vád alól. Majd így folytatta: „A Híd szerkesztőbizottságából kiesett Lőrinc. Nem állítom, hogy a régi Híd irányvonalának megőrzése egy ember személyéhez fűződhet [...]. Mindenesetre azonban ez a kiesés egész más színben tűnik fel ha tudjuk, hogy a cikkem elején többször idézett tanulmányt, amelyben a régi Híd felveszi a harcot Kisbéri, Herceg, Reményi »csak művészetet« jelszava ellen – Lőrinc Péter írta.”

Kertek, avagy a tovább- álmodott természet

II.

Az irodalomban jó néhány olyan igéző kert született, amelyekben a legközvetlenebbül ötvöződött a test bölcsessége a szellemiekkel, a radikális gondolat az érzéki feslettséggel.

Így aztán a *Juliette története* olvasása közben hamarosan a kicsapongás kertjeiben találjuk magunkat, valóságos és figurális virághegyek rengetegében. A metaforákból *metafforák* lesznek, és fordítva. A virág-architektúra itt a gyönyörök meg a gondolkodásmód mértéktelenségének a kifejeződései, mely mértéktelenség mindkét vonatkozásban meghaladja azt a határt, melyet a fennálló rend még elviselhet és megenged. „Leszállt a kellemes est; mindhárman a varázslatosan megvilágított lilium- és rózsakertben ültünk trónszékünkön, melyet bódító illatokat árasztó felhők támasztottak alá; középen hegynyi mennyiség volt felhalmozva a legritkább virágfajtákból, ezenkívül japán tálak és arany evőeszközök is, melyek majd rendelkezésünkre állnak.” A Juliette kertjében magasodó eme halom lábánál virággal felszórt út kanyarog. A virágkelyhekből, De Sade márki műve révén, a test és a nyelv beszéde szólal, az út pedig egy filozófia szuverén bölcsességéig és a legelvetemültebb feslettségbe vezet. De Sade-nál mindig a nemi perverzió, illetve a társadalmi inverzió a kertek rendeltetése. A pompájukban kíméletet nem ismerő kerteké.

„Ah, ha e kert minden rózsáültetvénye megsúgná... mely szubsztanciáknak köszönhetik szépségüket... Juliette... Juliette, hóhérból nem lenne elég számunkra!” Vajon csak a „nyelv démona” szól ki ebből a stílusfigurából?

Pauline Réage újabb kori erotikus író a *Történetek O-ról* szerzője, mely a maga idejében megbotránkoztatta Franciaországot, elmondta nekünk, hogy a szerelem olyan kert, amely megnyílik előttünk, és egy röpke időre

hagyja, hogy élvezzük. „Azután, akárcsak az arab mesékben, a kert eltűnik, és önök újfent a sivatagban találják magukat. No de ne siránkozzanak. Voltak a kertben, élhettek az alkalommal.”

Bizonys M. T. saját magát képzeli kertnek az önéletrajzában. Ő a kert-ember, aki kapcsolatot létesít a föld meg a kozmosz, a talaj meg a felhők között. Meteorológiai lény: mindig, amikor a kertet hozza szóba, kötelezően mellőzi a geometriát, melynek a felszín a hazája. Helyette mindannyiszor a harmadik dimenziót iktatja látómezejébe. Szántás közben is az eget nézi. Nem elég csak kijelölni és fogasolni. Okvetlenül belülről kell megismerni a nedves földet, ezenfelül ismerni illik a felhők járását. M. T. Robinson Crusoe és a hét utolsó előtti napjának leszármazottja...

Tágabb értelemben talán kertnek volna nevezhető minden erdő és minden virágos rét. Egy-egy ösvény természetszerűen jelzi a járhatóságot, megkönnyíti a sétálást. Sétálni pedig azt jelenti, mint arra menni, amerre már járt valaki, de egyúttal – anélkül, hogy akarnánk – arra is, ahol még senki sem fordult meg. Miközben egyedül a séta a fontos. Lám, a séta, az egyik olyan tevékenység, amire a kertnek lehetőséget kell nyújtania. Már mint a kertben, parkban való andalgáshoz. No de nem az abszolút járhatatlan vadonban is, melyet még csak ezután kell rendbe hozni. Erre azok a kertek a legalkalmasabbak, amelyekben vannak ugyan ember nem tapodta helyek, azonban érintetlenségükben is emberkéz alkotta művek.

Ámde miként értelmezni, például, azokat a csapásokat, amelyeken az erdő állatai járnak? Azokon kívül, melyek az itatókhoz vezetnek, ezek látthatatlanok...

A séta kertbéli tevékenység. Filozófusok gyakorolják előszeretettel, főként tanítványaik vagy külföldiek, ritkábban ellenségeik társaságában, olykor magányosan is. Ennek nem egy példáját ismerjük, részint az antik korból, de még a múlt századból is. Napjainkban pedig Martin Heideggert említhetnénk, csakhogy ő is „görög kertfilozófus”. (Vagy nem ilyen kertész volt Ludwig Wittgenstein is?) Heidegger bizonyos erdei ösvényeket – *Holzwege* – kedvelt különösképpen, méghozzá azokat, amelyek sehová sem vezetnek. A szélekről indulva egyre mélyebbre hatolnak, tisztások sorát hagyva maguk mögött behálózzák az egész erdőt, de vége-hossza nincs egyiknek sem, azaz fokozatosan elkeskenyedvén, valahol az erdő legelhagyatottabb zugában egyszerűen elenyésznek. Ugyanez a Heidegger éppen-séggel kertész-mód kedvelte a mezei, réti földutakat – *Feldwege!* – is.

Itt ötlenek eszembe Suzanne Prou művei is. Valamennyi, nem túlságosan ismert könyvében a helyszín: a kert. S mindenben eluralkodik az illatoktól meg a sokféle színtől, a hagyma és a bazsalikom, a menta és a paradicsom, a dália meg a rózsa illat- és színorgiáitól elkápráztatott író

elragadtatása, aki egy lilaakác alatt ismerkedik a szavakkal. Éjjelente felkel ágyából, és „kimegy, hogy titkon egy pillantást vessen a holdvilágos kertre, azonképpen, ahogyan a gondos anya hajol szendergő gyermeke fölé”. Odafigyel minden fűszálra, s mint író, mások kertjében böngészve, nem fáradt bele a sétába, melyet Jacques Delille apát a kertekről, avagy a környezetszépítés művészetéről (1782-ben) írott harmincezer alexandrinusa között tett. Ez teszi őt elbeszélővé és kertésszé.

Michel Foucault pedig a *park* meg a *tükör* szimbiózisát fedezi fel egy másik jelenkori francia író, Philippe Sollers regényében. A Sollers-féle park „igen szép, festőien lenyűgöző részekből áll”, ezek mindegyikét eleve a park egy-egy sajátos részletének szánták, mégpedig olyan elrendezés szerint, amelyben minden kilép „a már megkomponált egészből”. Akkor a park, állapítja meg Foucault, nem más, mint össze nem tartozó részletek tükörképe, a tükör pedig – finoman árnyalt park, melyben távoli fák fonódnak össze. „Ez alatt a két provizórikus idom alatt egy (könnyűsége ellenére) súlyos, valamint egy látszólag nem törvényszerű, mégis szabályos térség nyílik.” Így aztán a kommentátorban mulhatatlanul felmerül a kérdés: „Akkor hát mi ez, ha nem is egészen tükröződés, nem is álom, még csak utánzat vagy ábrándkép sem?” A park elfoglalta térség ez, amely a tükör képzetét kelti, mert a tükör „kölcsonzi a dolgoknak azt a transzplantált, s önmagukon kívül mutatkozó tér-képzetet, amely amellet, hogy megsokszorozza az identitásokat és olyan kitapinthatatlanná kuszálja a különbségeket, hogy azt utána senki sem képes kibogozni”.

*

Vannak szerzők, akik a gyermekmesét miniatűr eposziának tekintik. S ilyenképpen akkor miniatürizált óriáskerteket fedezünk fel bennük. A kert leírását *A Szépség és a Szörnyeteg* című meséből: ebben – paradigma-szerűen – mindennek az átváltozás jelképes értelmére kellene utalnia, mely varázslat a misztikus női szerető hatalmában van.

A művészetben az úgynevezett rokokó stílust olyan ízlés kifejezésé-ként lehetne jellemezni, amely „a kis méreteket” kedveli. Az infantilis tudat igényelte miniatűr formákat. Versailles kapcsán, amikor XIV. Lajost megkérdezték, milyen díszítőelemeket óhajt kertjeiben, kijelentette, hogy „mindenben a gyermekkorát akarja” látni.

Charles Perrault XVII. századi ismert francia mesegyűjtő és mesemondó (*Lúdanyó meséi*) sajtóságos labirintust tervezett a versailles-i park számára. A labirintus minden útkereszteződésén szökőkút volt, melynek falába Ezópus állatmeséiből vett jeleneteket véstek. Ez a „mesebeli” labirintus 1774-ben megsemmisült, azonban – szerencsére – fennmaradt az a

könyvecske, melyben Perrault leírta elképzelését. (Nemrégiben megjelent az 1676-os kiadás utánnyomása.) Ebben, a szökökutak metszeteivel együtt, megtalálhatók mindazok az állatmesék, melyeket Perrault felhasznált. Hogy valaki eligazodjon egy ilyen útvesztőben, ahhoz alaposan ismernie kellett e fabulákat, azok bonyodalmaikat meg a levonható tanulságokat. Hasonló labirintust „épített ki”, jöllehet egy könyvtárban és földrajzi megverses viszonylatban Umberto Eco *A rózsza neve* című regényében. Perrault labirintusában a legveszedelmesebb, egyúttal kiúttalan hely az volt, amikor a farkas ráveti magát a bárányra, és felfalja azért, mert fölkaavarta a folyó vizét, melyből ivott. Egy napon maga a labirintus is hasonló helyzetbe került az idők labirintusában. Márpedig az idők sodrában mindig a farkasnak van igazza a báránnyal szemben...

A csodás kert a mesék több mint kedvelt témája. Igen gyakori, és úgy szólván mitikus. Semmi szükség utánajárni a téma összes változatainak, onnan, hogy a történet a kertben játszódik, odáig, hogy a mesében a kerté az egyik szerep. Nyugati hagyományok szerint maga a mesélés is a kertben történik. Röviden szólva, a kert az a hely, ahol valóra válnak az álmok, s ez így van mind a keleties, mind a nyugati mesékben. Ez utóbbiak témáiban talán több a misztikum meg a jelképi erő, amit – például – az a tény is tanúsít, hogy az egyszarvúnak az állandó és egyetlen tartózkodási helye – a kert. Az *Ezeregyéjszaka meséinek* gyűjteményében pedig, amely a keleti szájhagyomány értékeiből nyújt némi ízelítőt, valóságos és elképzelt kertekkel egyaránt találkozhatunk. Ebben a szembeállításban, jellemzően, a politika egyik alapelve rejlik, melyet a szóbeli közlésmódok foglalnak magukba annak klasszikus mintájával együtt a Bibliából, ahol Jézus minden példázata egy-egy fügefafa. Az elbeszélés fügefafa-liget: mivelhogy „a fügefától tanuljátok el ezt a példázatot”...

*

Michel de Montaigne írásaiban fellelhetők a „manierizmus” stílusjegyei, az *Esszé*ben azonban ezeket nem csak divatból és azért ápolja a szerző, hogy a kor szavát követve értékesebbnek, mi több, tökéletesebbnek tessenék a mű. Amíg az *Esszé*ken dolgozott, kiváltképp a második kötet írása idején, Montaigne ráébredt, hogy azok hovatovább védőpajzsul szolgálhatnak számára. Mindannak ellenére, ami hiedelemként ehhez a századhoz fűződik, midőn tűzként terjed tova a szabadságvágy új szelleme, a századhoz, amely valóban a modern kor kezdete, Montaigne azért mégiscsak egy túlságosan is forrongó korban írt. S akkor nincs mit furcsállni, ha úgy érzi, hogy feltétlenül szüksége van bizonyos védelemre. Írónk éppen ezért folyamodik majd ahhoz – mint egyik újabb szövegmagyarázója, Michel

Butor írja róla *Esszék az Esszékről* című munkájában –, hogy groteszkjeit, melyek a szövegei „felszínén” jelennek meg, „mintegy térségi kiterjedéssé transzponálja”. Ennek a „transzponálásnak” a legkifejezettebb megjelenítése pedig a kert alakzata lesz.

Montaigne, mint ismeretes, lefordította franciára Raimond Sebond (Ramon de Sibiuda) katalán teológus *Theologia naturalis sive Liber creatorum* (‘Természetes teológia, avagy a teremtmények könyve’) című művét, amely már akkor, amikor ötven évvel szerzőjének halála után első ízben napvilágot látott, s apologetikus jellege ellenére, az inkvizíció Indexére került a tiltott és máglyára ítélt könyvek között. Sebond francia fordításban megjelent munkája, noha az első kiadás óta száz év telt el, ezúttal is elkerülhetetlenül heves támadások célpontja lett. S Montaigne gigászi választ ír mindezekre a támadásokra, akkorát, hogy meghaladja minden addigi és későbbi esszéjének terjedelmét: az *Esszék* II. kötet 12. fejezete gyanánt megírja a *Raimond Sebond mentsége* című erőteljes és szenvedélyes, kötetnyi terjedelmű *Apológiáját*. Ha ez a szkepticizmus-sal társult tarkaság, amely összességében új típusú írásmódot képviselt, eladdig szörnyszülöttekké minősítette az esszéket, amely nyugtalanítja a kortársakat, a veszély ezúttal csak nőtt: Montaigne válasza, tekintve, hogy egyetlen pontra fókuszál, lemond mindennemű tematikai meg egyéb változatosságról, és mivel hangnemet váltott, egyszeriben felvette a nyugtalanító és elviselhetetlen dolgok minden sajátosságát, s olyan félelmet keltett, amely leginkább agresszív formában nyilvánul meg. A fenyegető reakciókkal szembesülvén, s mert nem akarja, hogy hűtlen legyen önmagához, sem pedig harc nélkül feladni meggyőződéseit, Montaigne rákényszerül, hogy különféle mentségeket, csalafintaságokat eszeljen ki, hogy csűr-csavarjon és kerteljen, a maga védekező ösztöne-nek is eleget téve ily módon. Ezen a horizonton rajzolódik ki a lehetséges azon állítások interpretáció feletti megértésének, amelyekkel Montaigne az írásait magyarázza: hogy – állítólag – itt saját ábrándvilágáról van szó, vagy annak kísérletéről, hogy megrajzolja önnön portréját, és ehhez hasonlókról.

Az *Apologia* kapcsán szerzett tapasztalatoknak köszönhetően értjük meg, mért van az, hogy ugyanezt az írás-stratégiát fedezzük fel a többi, akkortájt keletkezett esszében is. S éppen ennek a stratégiának a részeként jelenik meg – mint még egy taktikai húzás – a kert képzete az összes lehetséges indítékokkal együtt, melyeknek magyarázata mind az író egyéni hajlamaiban, legrejtettebb emlékképeiben, mind pedig a kor írói toposzainak ornamentumaiban keresendők. Ugyanis a Montaigne kertalakzata a megszólalásig hasonlít ahhoz a kerttípushoz, amely annyira elterjedt

a XVI. század végén, amikor esszéistánk írt, s amely tehát lépten-nyomon mindenféle csodákkal kecsgetető labirintus, és egyrészt az emberek kedvtelésére szolgált, másrészt a veszélyes pontokon alaposan ráijesztett a gyanútlan látogatókra. Másfelől itt vannak mindazok a kertek, parkok, amelyekben egykor Montaigne sétált lelkesen, s amelyekről most festői képeket elevenítve fel mesél: a Tivoli-kert, az augsburgi park, a pápai villák parkja Castel Gandolfóban, a Pratolini-villa kertje. S hány van még! Ám ha jobban megnézzük, hogy szerkezetileg hol kaptak helyet Montaigne szövegeiben, szembetűnik, mi a szerepük. A kertek jól artikulált és átgondoltan beillesztett leírásának mindig a kamuflázs a rendeltetése. A buktatók a virágágyások alatt rejlenek. A kertek azért vannak itt, hogy a polémia éles tuskéit álcázzák. Montaigne írás-stratégiájában, ha eltekintünk az említett külső indítékoktól, a kertek beszédének mindig kettős értelme van: „tompítja” a konklúziót, és „erősíti” az argumentációt. Kivéd: álcázva és támadván közben.

Azt, hogy a kiélezett érvelés kelepceje működjék, a vakító kontrasztok, a vegetábilis formák segítik elő. A végkövetkeztetést elodázzák a kertírás örvényei.

Szem előtt tartva a kertek ilyenén szerepét Montaigne-nél, Butor Armida kertjének nevezi őket. Mert akit nem vezetnek holmi polemikus szándékok, mindinkább fokozódó lelkesültségében szabadon „bejárhatja” őket. S ki is sétálhat belőlük, akárcsak Montaigne esszéiből, noha anélkül, hogy megbizonyosodna felőle, teljességgel megismerte-e őket a maguk teljes varázslatosságában. Aki azonban legszívesebben hadat üzenne az esszéistának és esszéinek, hamarosan rájön, hogy éppen a kertek meg a szerepkörüket tekintve hozzájuk hasonló alakzatok verik béklyóba liánjaikkal, valamint arra is, hogy a csábos szobrok és virágpalánták ellenében ezután már képtelen kitérni a csapdák elől, amelyek a montaigne-i szöveg keresztútjain, kanyarulataiban és csalitosaiban leleselkednek rá.

*

A. Pieyre de Mandiargues szürrealista álmodozónak tartozunk Bomarzo monstruózus, groteszk lények szobraival benépesített kertjének jól sikerült monográfiájával. Hogy egyes kertekben mindenféle szörnyek jelennek meg, annak lehetséges poétikai magyarázata az ellenpontozás, melynek jelentése alkalmanként változik, variál (mint például a mesebeli félelmetes vadállat esetében, amely valójában elvarázsolt, szépséges emberalak). A kertek tehát nemcsak a szépség, hanem olykor-olykor a világ rémségeinek helyei is. A természet monstruoizálásai válaszként értendőek az emberi monstruoizásokra. A természet adta kertek e tanulságát, még

Bomarzo előtt, a telepített kertek is le tudták vonni mind a virágkorukat élő, mind pedig a távoli, „halott” civilizációkban.

Jean Chevalier és Alain Gheerbrandt *Szimbólumok szótára* Alfonso Reyes leírását idézi az aztékok kertjeiről:

„Az azték uralkodók kertjeiben, ahol nem természetnek haszonnövényeket, gyümölcs- és főzelékféléket, kilátótornyok vannak, s Moctezuma pihen itt asszonyai körében. És még sok egyéb is van: egész sor liget nyírott lombozattal és virágágyásokkal, ketrecek, halastavak, hegyhátak, dombok, melyek között szarvasok és őzek kóborolnak, tucatnyi nyugalmas és tiszta, vagy éppenséggel elszennyezett tavacska, merthogy sokféle szárazföldi és tengeri madár jár rájuk, miközben minden fajta más-mással táplálkozik, halakkal, férgekkel vagy legyekkel, némelyike morzsolt kukoricával, de bizony olyan is akad, amelyik a legválogatottabb magvakat csipegeti. Ennek háromszáz ember viseli gondját; mások a beteg madarokról gondoskodnak. Vannak, akik a tavakat takarítják, mások a fészkekbe lerakott tojásokra felügyelnek, ismét mások etetik, tisztogatják és tollásszák a madarakat tollpohly végett. Külön fenntartott hely jut a ragadozóknak, a sólymoknak, halászcserétektől kezdve a királyságig, egymástól ponyvával elrekesztve, és ki-ki a maga függőrúdján, amelyen ül. Aztán itt vannak az oroszlánok, tigrisek, sakálók, rókák, kígyófélék, vadmacskák – együttesen pokoli hangzavart csapnak, no és róluk is további háromszáz ember gondoskodik. S hogy semmi se hiányozzon ebből a természetrajzi múzeumból, a kertekben menedékházak is vannak, családjukkal együtt ezekben tengetik életüket az albinók, a szörnyszülöttek, a törpék, a púposok meg a többi elferdült korcs.”

Moctezuma kertjének tervezője jól feltalálta magát olyképpen, hogy a mesebeli, fantasztikus szörnycsereket az élővilág torzszülötteivel cserélte fel. Egyik is, másik is alkalmas arra, hogy félelmet keltsen, s kíméletet nem ismerő kíváncsiságot ébresszen. A vérbeli kertész kedveli a gyűjteményeket, ezért – gyakran – nem riad vissza semmitől. Jó szolgálatot tehet bármi; a világ a királyi díszkertet akarja látni, melyet részint egzotikus teremtmények rezervátumának, részint pedig a normális emberi külsőtől eltérő egyedek állatkertjének tekint.

*

Lukretius szemében Epikurosz volt a legbölcsebb ember a világon. Tizenöt évszázaddal később, a római költőtől eltérően a keresztény Dante szerint a nagy antik filozófusok közül alighanem Epikurosz az egyetlen, aki rászolgált a pokolra, és *A pokol* X. énekében valóban oda is helyezi „szektájának” többi tagjával együtt. Dante ezzel tulajdonképpen az isten-

tagadás vádjára utal, melyet már az antik világban felrótak Epikurosznak, mert azt állította, hogy az ember halandó lény, s hogy a test halálával a lelke is meghal. Ez az epikurosz Kert filozófiáját elmarasztaló vád volt, amivel – mai ismereteink szerint – elsőnek a sztoikusok hozakodtak elő. Azt mondták, Epikurosz mindenféle gyalóságra tanít, és átkokat szórtak „az Epikurosz aklából való disznókra”. Azaz a görög gondolkodó nagyszámú tanítványára, akikkel megosztotta napjait, ezekkel beszélgetett, és ily módon tanított egy athéni kertben.

Hogy Epikurosz kertje pontosan milyen volt, nem tudjuk. Feltételezhető, hogy afféle mediterrán ligeterdőre emlékeztetett: sötétzöld babérbokrok, platánok, egy-egy ciprusfa, fehér és rózsaszín leanderek ékesítették, de minden bizonytalán kőből mintázott nimfák és márvány istenszobrok is sorakoztak bennük. Démokritosz követőjeként Epikurosz atomista volt. Úgy képzelte, hogy a természet, térben és időben értendő, határtalan kiterjedésű üres térből áll, ezen belül mozognak a legkisebb, tovább már nem osztható részecskék, az atomok. E parányi testecskék találkozása és szétszóródása vezet a világok keletkezéséhez és eltűnéséhez. Mivel a folyamat örökké tart, Epikurosz határozottan kimondja, hogy a Mindenség „öröktől fogva van” és „örökké tart”. Materialista, „atomista” elmélete mellett Epikurosz kidolgozta etikai vonatkozású elméletét is, melyben megalapozta az ember gyakorlati döntéseinek szabadságáról, valamint az emberi lét végességéről szóló tanítását. Emiatt aztán rengeteg bírálat érte, melyek szerint az epikurosz etikai elmélet szöges ellentétben áll a fizikaival: az ember ugyanis nem lehet szabad a világ materialista berendezkedése esetében, s ha abban a determinizmus érvényesül. No de pontosan ebben az állítólagos ellentmondásban rejlik – amit a kritikusok nem szívesen ismertek el –, „az epikurosz bölcsélet talán legfenségesebb gondolata”, írja erről Eugen Fink. A Kert filozófiája ugyanis éppen mindannak szintéziséből áll össze, ami – látszatra – ellentmond egymásnak. Epikurosz szerint, ha az atomok a valóság végállomása, az nem jelenti azt, hogy a világ merő egyhangúsággá válik, nem, mert marad az illúzió, megmarad az érzékelhető világ sokszínűsége attól függetlenül, hogy az atomok tömörülése és elporladása szigorú szükségszerűségének eredménye. Epikurosz elég bátor volt ahhoz, hogy az emberi szellemnek a világ iránti nyitottságáról vallott meggyőződését ne enyhítse a világ anyagáról szóló látomással. Ezért tanácsolta, hogy boldogan éljünk, amíg élünk, hogy szép, zöld környezetben, nyugalmas, örömteli helyen, valamely szerény kertben lakjunk, s onnan szemléljük a világ dolgait. Epikurosz kertje olyan hely, ahol a vadon még nincs kiirtva, hanem az emberrel korrespondál, vágyakat és szenvedélyeket ébreszt benne, ámde – akárcsak az ókori Görögországban – sohasem a

mértéktelenségig. *A hatalom akarása* című gyűjteményének egyik töredékében Nietzsche mindennek alapján juthatott arra a következtetésre, hogy „*a Paradicsom, görög módra, csakis Epikurosz kertje lehetett*”. Miközben a kertben tanított a világ Kertjéről, anélkül, hogy szenvedett volna az emberélet végessége miatt, miközben olyan helyen és olyan helyről szolt, amely buzogott a növényzetéhez hasonló, rejtett erőktől, Epikurosz számára a filozófia kizárólag mint kerti és mulandó bölcselkedés volt lehetséges. A Kertben látta saját filozófiáját, hinni szeretném: mint olyan bölcséletet, amely a *clinamenen* alapul, nem egyszerűen az elhajlás, a különbözőség elvén, amely már a mozgás előtt kezdetét vette.

*

A kertek létrejötte, a kerteké, amelyeket utóbb a *filozófiai* jelzővel illetnek, mivel annyira áthathatja őket az emberi nem mulandósága fölött érzett borongás, alighanem valamely melankolikus lélek képzeletének köszönhető. A XVI. és XVII. századi barokk és manierizmus korában járunk, az európai kertészet esztelenséggel határos felvirágzásának idejében, miután lecsengett a középkori „áhitózás a mennyország után”. Ez a műkertészet – legalábbis szakmai értelemben – némileg a római kori *topiariusok* mestersége nyomán éledt fel újra, ugyanis, mint Cicero írja, a régi római kertrajongók hozzájuk fordultak, amikor fantasztikus formájú sövénykerítésre vagy egyéb növény-építészeti szolgáltatásra tartottak igényt. (Ehhez a művelethez Plinius Secundus *A természet története* című művében kiváltképp a bukszust, a tiszafát és a tuját ajánlotta.) A reneszánsz melankóliája a barokk kertekben igencsak másféle, és – mondhatnám – imaginációban gazdagabb annál, amiről a romantikus díszkertek kapcsán Dmitrij Lihacsov beszél hozzáértően megalapozott és rendszerezett művében, melynek már a címe is – *A kertek poézise* – arra utal, mennyire *poétikus* az a varázs, melyet a kertek ébresztenek az emberben.

Az itáliai félszigeten széltében-hosszában sűrűn megtalálható filozófiai kertek melankóliája tisztán intellektuális jellegű, és az új-platonizmus fogalmai hatják át. Azt azonban, hogy ez az új-platonizmus, melyet a reneszánsz elfogadott és újjáélesztett, a maga megtestesüléseiben mennyire mond ellent Platón eredeti tanításainak, a kor kétségtelenül leghíresebb és legkivívóbb kertje tanúsítja talán legfenségesebben: ez pedig a szörnyek parkja Bomarzóban, ez a „szent liget”, mely egészen a közelmúltig teljesen feledésbe ment, és romokban hevert. S beszédes másolatok helyett csupa *simulacrumák*, *one phantasma* heverték ebben a kertben, amelyeket Platón kíméletlenül üldözött. Kőbe merevedett szörnyetegekkel körülvéve haladunk végig azon az intellektuális gyalogúton, melynek elsődleges ismérve

a titokzatosság, a borzalom, a veszély, a tévelygés, majd a sajátos pokolra szállás az új-platonizmus legfőbb eszménye, a megtisztulás végett, amely éppen ezért mindmáig a fogalmi világ körébe tartozik. Ez az útpálya, mint Paolo Santarcangeli állítja a *Labirintusok könyvében*, a labirintus rajzolatának bejárata csak. Földi világunk kelepcéi rémületes látomások alakjában testesülnek meg tudatunkban, s a kertben átengedjük magunkat nekik abban a reményben, hogy ha – megtisztulván – túljutunk a labirintuson, elérkezünk ahhoz a végponthoz, ahonnan már látszanak a másvilág szelíd lankái. Santarcangeli illetén megállapításával Gustav René Hocke meglátása volna szembeállítható *A világ mint labirintusból*. Bomarzo szerinte is „Európa manierista koncentrátuma”, melynek világa azonban nem fölötte áll megélt világunknak, hanem egyszerűen *különbözik* tőle. A szörnyalakok – az valami *más*. Ezek, Hocke szerint, mágiával, szekularizált misztikával elegyített, ráadásul „spleennel”, „dendiséggel”, majdhogynem „introvertált erotikával” át- meg átszótt skizofrén fantazmák. A környékbeli parasztok évtizedeken, évszázadokon át ezért tekintették diabolikus környezetnek, erotikus orgiák ördögi szálláshelyének ezt a szörnyekkel benépesített parkot. A *különbség* már abban az egyértelmű kísérletben is megnyilvánul, hogy egy parkban, az ott elhelyezett szoborszörnyek „látható példányai- ban” öltön alakot az, ami különben érthetetlen. Miközben a világ értelmetlenségei pokoli *inferno declinationénak*, elfajzásnak minősülnek.

*

Martin Heidegger *Lét és idő* című kötetében joggal vitatja a görög *temenosz*, másfelől a latin *templum* szóval jelzett két fogalom ekvivalenciáját, amivel egyébként egészen tekintélyes szerzőknél is találkozhatunk. Habár igaz, hogy mindkét szó a kereszténység vonatkozásában is használatossá vált, s ezen belül fejlődtek rokon, de nem azonos értelmű fogalmakká, a kettő jelentéstani alapja eltérő. A *templum* a térnek azt a részét jelentette, amelyet pálcájával a római *augur*, pogány pap ír le a levegőben, miközben a madár röptéből olvassa ki a sors szavát. Az *augur* csupán a kijelölt légtérben figyeli a madarak röptét. A kifejezés majd csak a későbbiekben veszi fel annak a fogalomnak a jelentését, amely megszentelt térnek, szentélynek értendő.

A *temenosz* is elkülönített teret, térséget jelent, tulajdonképpen egy szellet talpalatnyi földet, leginkább lugast, mindenesetre valamiképpen védett, istennek szentelt helyet, de nem kötelező, hogy szó szerinti értelemben szentély, menedék legyen, ahol istenhez fohászkodunk. A *temenosz* felajánlkozik Istennek, a *templum* viszont azért van, hogy társalogjunk Vele. Amennyire a fogalmak közötti különbség, ugyanannyira kettejük hason-

lósága is szemmel látható, innen ered, hogy könnyűszerrel rokoníthatók. Minden bekerített, tiltott térség *temenosz* lehet. Ilyen például valamely falakkal körülvett, jelképes értelemmel felruházott város, melyet a maga idejében mindig a Föld középpontjaként emlegettek. Kafka *Kastélyát* is *temenosz*nak lehetne felfogni, s ezzel még egy felfedezést tenni a nehezen hozzáférhető mű onirikusan és realizztikusan egyaránt bonyolult értelmezésének gubancában. Carl Gustav Jung számára a zárt tér megjelenése ál-munkban közvetlenül a *temenosz* archetípusi képéhez fűződik. S ilyenkor, véli Jung, kompenzáló szerepe van, valamiféle jutalommal, anyaöllé válik az álmodó minden addigi megpróbáltatásának kárpótlásául. Az ember szellemi tévelygéseinek történetében a *temenosz* eszméjének nemcsak az utópikus városok, a különös gonddal rendezett és megerősített települések felelnek meg, hanem ugyanilyen mértékben, sőt néha jobban is, akár egy utópikus világ is, a kerteké, melyeket ebből a távlatból szemlélve azután jelképi erővel ruháznak fel, ahol nincs helye bűnnek, bánatnak, betegségnek, az egészség és az örök ifjúság ligetei azok számára, akik annak forrásvizében és szökőkútjai alatt fürdőzve lakoznak ott. Jung együtt említi a *temenoszt* és a *mandalát*, ámbár az előbbit a régi ikonikus ábrázolások néha négyzet alakúnak mutatják, míg ellenben a *mandala* mindig kör alakú. No de hát a „mélylélektan” meg a „lélekelemezés” tudománya szerint mindkét esetben a védelmező anyaölről és az incestus képzetét felidéző eltévelyedésről van szó, melyet a *temenosz* „női természete” is bizonyít. A *Rosa mystica*, melynek úgyszintén helye van a *temenosz*ban, a felmagasztaló litániákban a szűz attribútuma. Másfelől a *mandala* maga a mitikus rózsza, Dante is ezt idézi fel mint a női érzékiség „transzcendens tajtékát” a „gonoszság kertje” ellenében. Bizonyos hermetikus tanok szerint azonban a *temenosz* elvén alapuló szimbolikus kertek jobbára téglalap alakúak, ezen belül berajzolt körrel. Lévéen szakrális létesítmények, minden bennük végzett tevékenység kultikus jelentőségű, mint például mindenekelőtt a különféle iniciált utazások, ezek közt is első helyen azok, amelyek *ad infernos* (Hermész Triszmegisztosz görög kifejezésével élve: *nekuia*), vagy pedig *ad paradiso*, azaz a pokolba vagy a mennyországba irányulnak. Mindenesetre, a *temenosz* és a *mandala* kertek bonyolult, szövevényes szimbolikája a középkorban beszédesen tanúsítja azok gyakoriságát és közkedveltségét, mint olyan jelképrendszereket, melyekben számtalan, különféle eredetű jelentésárnyalat társult.

Az alkimiában az említett kertek a „filozófusok rózsakertje” (*rosarium philosophorum*) néven honosodtak meg, s igen gyakran gyönyörű rézkarcon ábrázolták őket alkimista traktátusokban. Kör vagy négyzet alakú kertek voltak, középen szökőkúttal s az „élet fáival” (főleg ciprusfával és

pálmákkal) körülvéve. A szökőkút, az „élet vizének” a Bibliából, csak úgy, mint a Koránból ismert forrása, mindig kör alakú. Ennek kapcsán írja Jung a *Lélektan és alkímia* című könyvében: „A temenosz képe a forráskúttal, ó-keresztény hagyományok nyomán, az iszlám építészetben is meghonosodott részint úgy, hogy a dzsámi udvari részében látható, részint pedig rituális fürdőház alakjában (mint például Ahmed Ibn Tulun fürdője, Kairóban). Valami hasonlót figyelhetünk meg a nyugatias *Kreuzgangban* is a kerti szökőkúttal. Itt találkozhatunk a »filozófusok rózsakertjével« is, melyet az alkimista vitairatokból ismerünk [...]” Jung idézett művének az álom szimbolikájáról szóló fejezetében említés történik egy álomról, amelyben az álmodó – egyebek között – bátran beleveti magát a sötétbe, hogy azután valahol a sötétség legmélyén, váratlanul, „egy gyönyörű, tetszetősen rendezett kertet fedezzen fel, szökőkúttal a közepén”. A szerző a szökőkutas kertnek ezt az álomszerű képét az álmodó Énjének sajátosságául tudja be, amely egyedül az álom révén nyilvánul meg. Ami az említett filozófusi rózsakertet illeti, róla elmondható még, hogy valóban olyasminek érzékelhető, mint ami legrejtettebb és legigazabb az emberben. Amiképpen Irinej Filalet alkimistának a (*Musaeum hermeticum* címmel, 1678-ban, Frankfurtban napvilágot látott híres szöveggyűjteményben olvasható) *Metallorum metamorphosis* című értekezésében áll. Ő a mondott „rózsakertet” a *vas* szócskával (németül *Gefäss*) azonosítja: *vas nostrum, verum, occultum, hortus item Philosophicus, in quo Sol noster orient et surgit* („ami igaz, rejtett bennünk, az is filozófusi kert, melyben lenyugszik és felkél a Napunk”). Ez a *vas* afféle alkimista szubsztanciának felel meg, ez a Merkúr, vagy hát az élő, örökkévaló víz (*aqua permanens*), maga a lélek.

Végezetül hadd mondjuk el azt is, hogy a *templum* sem nélkülözi a kertre visszavezethető családfát. Hogy szentély legyen szentként tisztelt erdőként, és fordítva. James Joyce szolgál a szó etimológiai jelentésével összefüggő példával. Stephen Dedalus *Az ifjúkori önarcképben* a madarak röptét szemlélve azonosul egyenesen az augurral: a tér, mely körülveszi, s amelyet szemlél, „légi szentélyé” válik, majd valamiféle hieroglifákkal tarkított kertté növi ki magát, amikor ez a felület a kézirat némely lapjára emlékeztet majd. A cikázó madarak rejtélyes írásjeleket rajzolnak ki rajta, mindezt Joyce egyik istensége, *Thot*, az írás egyiptomi istene tiszteletére. A papírlapon kirajzolódó ilyenfajta kert vajon nem a lótoszevőkről szóló fejezete az Ulyssesnek? A regénynek e lapjai mindenféle virágokkal vannak telezsúfolva, de nemcsak ezzel, hanem pompás szóvirágokkal is: az ír literátor úgy ügyeskedett, hogy minden mondat önálló stílusfigura legyen, s ekképpen a lehetséges és képtelen alakzatok hihetetlenül gazdag tárházát

gyűjtötte össze. Hogy a kéziratlap kertre emlékeztet, arra Louis Marin is rámutatott Jean-Jacques Rousseau esetében...

*

William Chambers, a keleties kertekkel foglalkozó értekezésében (1772) kifejti a kertművészetről vallott nézeteit: „A kertrendezés művésze a változatos látképek, eltérő növénytűsűségek, árnyaltságok, magános zugok és pihenőhelyek ügyes összehangolásán alapul, amely az érzékszerveknek a rusztikus természetben való gyönyörködés illúzióját kölcsönzi. [...] A szabadban szerteszték fák nőnek, a patakok pedig, semmiben sem akadályoztatva, ha letérnek az egyenes vonalról, szeszélyesen kanyarognak a völgyben; az ápolt virág tőszomszédságában vadvirág burjánzik, s a maga tarka színeivel ékesíti a rétség zöldjét.” Angliában fog elterjedni ez a kertszemlélet, azzal, hogy a természettel való kapcsolattartás művésze liberális hangsúlyt kap, törekvéssé válik, hogy a szépség, tervezettség nélkül, pusztán a természet ajándéka legyen, úgy, ahogyan a régi kínaiak, az első keleti kertművészek ajánlották. Húsz-egynéhány esztendővel Chambers után, *Elszört megjegyzések különböző esztétikai tárgyakkban* (1793) című munkájában Friedrich Schiller fejtegeti majd, mi a különbség a francia meg az angol kertek között, s hangoztatja, ami ma is elfogadott meghatározás: a franciákra a szigorú mértani alakzat a jellemző, míg ellenben az angolok mindig is elleneztek a mértani rajzot a maga élesen meghúzott vonalai és a precíz alakzatokkal járó behatároltsága miatt. Senki sem állíthatja azonban, hogy ez a megoszlás kivétel nélkül érvényes bármelyik félre nézve. A XVIII. században maradvá, az akkor megfogalmazott különbségnek ellentmond az az elképzelés, melynek legelkötelezettebb képviselője Jean-Jacques Rousseau volt. Levélregényében, az *Új Héloïse*-ban (1761) fedezzük fel egy kert leírását, mely arra csábít, hogy valamivel többet mondjunk róla.

A kertről Rousseau könyvének IV. részében, Saint-Preux 11. (egyéb-ként Mylord Eduardnak címzett) levelében esik szó részletesen. A dús lombú fásor mögött megbúvó kertet, noha közel van a lakóházhoz, egyik irányból sem lehet észrevenni. Még a kapuja sem látszik, egészen közelről sem, az égerfák és mogyoróbokrok árnyékában. Odabent sűrű árnyék honol, életteli zöld burjánzik, körös-körül virágok nyílnak. Víz csörgedez, madárdal hallik. Saint-Preux azonban, akit Rousseau Júliája és Wolmar vezettek be a parkba, megállapítja, hogy „ez a legelvadultabb, legmagányosabb pontja a természetnek”, s a levegőben érződik, hogy „ő az egyetlen halandó, aki valaha is behatolt ebbe a vadonba”. Olyan érzése van, mintha a világ valamely elhagyatott, buján tenyésző és érintetlen vidékén járna.

Júlia emlékezteti, hogy ez ugyanaz a kert, melyet satnya füvecskéjéről, cse-nevész fáiról és cserjéiről, víztelenségéről ő is ismert valamikor. Honnan ez a változás? Miután idevezették a vizet, „a többi a természet dolga volt”, vélekedik Saint-Preux, és Júlia asszony „Élysium”-nak elnevezett kertjében magától sarjadt művet lát, amely éppenséggel annak köszönheti szépségét, hogy ennyire elvadult és elhanyagolt. Saint-Preux nem látja benne az „emberkéz munkájának” nyomát. Júlia azonban az ellenkezőjéről próbálja meggyőzni. Hogy mindez mégis az ember műve, mesterségesen jött létre, de szándékosan azt a látszatot keltve, mintha minden beavatkozás nélkül a vad természet munkája volna az egész. Az „Élysium”-ban nincs semmi olyasmi, amit nem ő rendezett volna el. Igaz, mindent a természet csinált, ám Júlia felügyelete alatt. Ez az a paradoxon, melyhez Rousseau ragaszkodik. Júlia „Élysium”-a híján van a „rendnek és szabályosságnak”, de nem azért, mert a természet ebben az alakjában bontakozott ki, hanem mert – mint növénykultúrát – ő maga álmodta ilyennek. Júlia és Wolmar elmagyarázzák, mi hogyan történt. Amikor az emberkéz munkája befejeződött, azon kezdtek szorgoskodni, hogy valahogy eltüntessék annak nyomait. Rousseau nézeteinek tömör foglalata szellemében, amely nemcsak a kertművészet vonatkozásában érvényes. Az emberi munkának olyan tökéletesnek kell lennie, hogy amikor befejezik, azt a látszatot keltse, mintha nem is lett volna. Az „Élysium”-ban azért nincs emberi lábnyom, mert pótlólagos munkával nemcsak hogy elkendőzték, hanem teljesen el is tüntették. (Az ösvényeken fűmagot szórtak el, néhol pedig mohát tenyésztettek...) De hát minek ez a rengeteg munka, és csak azért, hogy nyoma vesszen a már befektetett munkának? Hogy oda kerüljenek vissza, ahonnan elindult az emberiség, vissza az ősi természethez? A kultúrának valóban egy teljes kört kellett leírnia, s visszatérnie a természet ölére, melyből olyképpen vétetett, hogy szembeszállt a természettel? Akárcsak Saint-Preux-ben, bennünk is ezek a kérdések merültek fel.

Az „Élysium” a megtestesülése annak, amit – oly mindegy, utópikusan-e vagy politikai célzattal – Rousseau hirdetett úgyszólván mindenik művében. Ez pedig a pusztá érzékletes egzisztenciának az etikai légit terjedő ívét végigjáró, kiművelt fők rekonstruálta, újra felfedezett természet. Júlia ezért veti szemére Saint-Preux-nek, hogy a munkát csak annyiban becsüli, ha látszata van, s ezért téved. A természet igencsak rejtegeti az emberek előtt bájait, ezeket, ami őket illeti, nem is észlelik eléggé, és elcsúfítják, amikor csak tehetik. Azok, akik szeretik a természetet, miközben olyan körülmények között élnek, amikor az már-már kipusztult, rákényszerülnek, hogy valamiképpen, akár erővel is, visszaparancsolják maguk közé, ott éljen velük, s hogy újra azon a nyelven szóljon hozzájuk,

amelyet az erdő mélyén, a lakatlan szigeteken és távoli bérceken, a világ érintetlen vidékein használ. A természet ezen útját illetően, amely a kultúrán át vezet, és a kultúrát a természetnek rendeli alá, az úton, melyet jelképesen, a mennyei boldogság másik nevééről, „élysiuminek” neveznek (s amelynek idillikus toposza az irodalomban már Homérosz *Odisszeá*-jában megjelenik [IV. ének], majd Vergilius *Aeneis*-ében [VI. ének], valamint egész sor ismert középkori szerzőnél, amiről kapitális művében Ernst Robert Curtius tájékoztat bennünket részletesen), nos, tehát a természet ilyen útjának vonatkozásában Rousseau-nak sikerült szóra bírnia Kantot, aki megállapítja, hogy „a kibontakoztatott művészet, ügyesség (*Kunst*) újra természetté válik”. Erre emlékeztet majd Jean Starobinski is, akinek Rousseau-értelmezése mindmáig megkerülhetetlen: „Nincs semmi *közvetettebb* annál a természetnél, amely emberi ügyesség szülötte. A munka egyedül a *kibontakoztatott* művészet által törlődik, s a kapott tárgy az új természet. A mű közvetett úton jött létre, a közvetettség azonban eltűnik, és a műélvezet újra közvetlen lesz (vagy legalábbis *annak látszik*). Itt találkozunk a Pügmalión-esztétika fogalmával is: arra van szükség, hogy a legszebb alakzat, melyet a művész valaha alkotott, ne maradjon »műalkotás«, hanem nyerve vissza természetes létét úgy, mintha szobrász keze soha nem is érintette volna.”

Az „Élysium” Júlia, az „Új Héloïse” kertje. Ő rendezte be, s az ő irányításával művelte a kertész. Rendelgetése, hogy ott pihenjen meg a Clarenceban rá váró egyéb munkák után. Azt már említettük, hogy a kertbe nem lehet belátni a sűrű lombok miatt. Ámde bemenni sem könnyű. A kapu örökké zárva van, és csak a legközelebb állóknak van hozzá kulcsuk. Ez egy *női hely*. A felüdülés helye. Nyitva áll a sétálók előtt, és itt zárkózik el az, aki a magányt élvezné. A kert jólesik a lelkieknek, aminthogy Rousseau azt is szerette volna, ha a Clarenceban lakozó kis közösség az ember társadalmi életének is jólesne. Rousseau számára a kert olyan álmokép, amely az embert mint társadalmi lényt szolgálja. No de ha igaz, hogy a mértani-
lag szabályos francia kertek az ösztönök bizonyos mértékű megzabolázását példázzák, akkor az is igaz, hogy a franciaországi kerteknek erotikus jelentőség is tulajdonítható. (Németországban akkor az erkölcsi jelentőségük volt hangsúlyosabb.) Ez, melleleg, Júlia „Élysium”-ának Rousseau-tól származó projektuma esetében is felfedezhető. Hangsúlyoztuk már, hogy eminensen női helyről van szó (s nem véletlen, hogy Saint-Preux egyik Júliának címzett levelében a *Rózsa-regényt* említi). Kész Rózsatópia. (Az az erotika, melynek Jean de Meung a szószólója a *Rózsa-regény*ben, jelentősen erotikusabb annál, mint amiről Héloïse ábrándozik.) Az „Élysium” erotikus színezetű női hely, amely meghatározza Rousseau „Új Héloïse-a”

erotikájának helyrajzát. Vénusz erdőcskéje, amiben – mint Júlia mondja – Wolmar úr, a férje, nagy néha méltóztatott kertészkedni. *Hortus clausus* és *conclusus*, azaz kulcs alatt levő, és sokak számára zárt kert. A szavatolt szűziség kertje, de egyúttal fallikus gyümölcsös, liget is, amely Júlia női helyét övezi. Mindebben rengeteg a kétértelműség, ami persze sokkal kifejezettebb a kert Rousseau tollából eredő francia leírásának hangzásanyagában, például a *vierge*, *verger*, *verge* említése esetében, amely az „Élysium”-ot, bizonyos libidális ökonómia, a nőnek mint egy személyben anyának és örömlánynak az ökonómiája révén, már-már kiegyenlíti azokkal a bőven csobogó forrásokkal, melyek Júlia legtitkosabb vágyait táplálják. Mert – ne felejtjük el – a kertben a férj, a feleség, s ez utóbbinak a volt tanítómestere és szeretője sétálgatnak... S ne feledjük azt sem, hogy az „Élysium” csupán Rousseau nyelvi teremtménye.

*

A Paradicsomkert – hogy róla se feledkezzünk meg – az a hely, ahol a tudásról szóló szerelmi történet kezdődik. A férfi meg a nő kiűzettek belőle, hogy *tovább haladhassanak* a megismerés és az önmegismerés útján. A kert közepén álló paradicsomi fa alatt megélt szerelemmel már nem érték be. Örömforrást kerestek, ami nincs vétkezés nélkül. S midőn az érosz meg a tudás együttes birtoklásában megtalálták, a paradicsomi kert örökre elveszett, a földi pedig – ahol az érosznak meg a tudásnak azonosulnia kellett volna – elérhetetlen maradt. Két Kert mezsgyéjén, a senki földjén élnek az emberek. A kertek, melyekkel találkozunk, melyeket telepítünk, melyekben sétálunk, fikciók csupán, az ember ott cseni, szemelgeti a tudást, feszegeti a pusztaság szexualitás határait. Ezt aztán sárkánykígyók és az arkangyalok viaskodásának nevezzük, lángpallossal, az Édenkert kapujában. S embereket látunk, ahogy hosszú sorban menetelnek, mint a fák.

A talán tapasztalata

Bányai János: *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)*. Könyv és kritika IV.
Forum, Újvidék, 2010

Bányai János új, összegyűjtött kritikáit tartalmazó kötete szándéka szerint az évtized magyar lírájának panorámája. Az irodalomtörténész, kritikus értelmezői karakterében szikár, objektivitásra törekvő, a szövegekre fókuszáló és műközpontú felfogást ismerhetünk fel. Ezt az olvasási módot ugyan a kötethez írt utószavában maga részben kényszerűségből fakadó körülményként határozza meg, írásainak újabb gyűjteménye meggyőzően tanúskodik arról, hogy ez a helyzet az elemző látásmód szolgálatába állítható. Bányai saját értelmezői pozíciójának határozott vonásait az irodalmi élettől való távolsággal, az irodalmi élet szereplőivel ápolt személyes kapcsolatok bőségének hiányával magyarázza. Úgy tűnik azonban, hogy ebből a tudatosan vállalt, vagy kényszerből fakadó távolságtartásból a líra szenvedélyes szeretete által vezetett értelmezés lehetősége nyílik meg számára. Bányai kötetének utószavában a róla köztudott, kimunkált és rendkívül alapos verstani képzettség hangsúlyozásától való tartózkodást írja elő saját maga számára. Önfegyelemre valló vállalásának célja, hogy személyes érdeklődése ne uralja indokolatlanul elemzéseit. Az önmérséklet tiszteletre méltó törekvése annyiban nem valósul meg, hogy Bányai formai kérdések iránti fogékonyságát mégsem tudja elrejteni, a versformákat, alakzatokat kitüntetett figyelemmel követő magatartása határozott hangként szólal meg és vonul végig a kötet írásain. Ez a szándéka ellenére markáns hang azonban éppen a már említett körütekintő elemzői attitűdöt erősítő pillér, sajnálatos lett volna, ha háttérbe szorul. Hiszen a verselméleti, ritmikai kérdésekkel foglalkozó magatartásmód régóta mostoha helyzetben van, sokszor másodlagos szerepet kap a kortárs magyar lírát követni vágyó recenziókban. Bányai János könyvének másik vállalása, hogy a versről mint témáról és szövegről önmagában szólni képes beszédmodot alakítson ki maga számára, erős, és sikeresen megvalósított stratégia. Egyet lehet ér-

teni a szerző tudós olvasói módszerével, mely szerint a lírai produktumok irányzatokhoz sorolása csapdahelyzetek sorát rejtheti. Az elemző-kritikus kötetbe került írásait sok esetben a kánonokhoz tapasztott címkék és kategóriák árnyalása, újraértelmezése jellemzi, hogy ez a módszer a legtöbb esetben sikeresen működhet, annak éppen a már említett sokrétű verstörténeti és teoretikus felkészültség a forrása. A másik ok pedig valószínűleg az a művészeti ágakat együtt látó, irodalomtörténeti korszakokat szintetizáló vizsgálódás, amely a már említett kanonikus pozícióktól elemelve hasznos észrevételekkel tölti fel a választott költők olvasását.

Bányai János frissen megjelent kötete már a negyedik a kortárs irodalom jelenségeinek követésére vállalkozó gyűjteményei sorában, bár jellegében és megoldásaiban bizonyos szempontból mást képvisel, mint az előző három. A *Könyv és kritika* első kötete, a Forum gondozásában kiadott 1973-ban megjelenő gyűjtemény a jugoszláviai magyar és szerb, a romániai és magyarországi magyar nyelvű költészet áttekintése volt. Az 1977-es második rész kizárólag a vajdasági magyar irodalmat szondázta, a sorozat harmadik darabjának szánt *Talán így* (1995) című válogatás pedig fontos, inkább a kritika és a tanulmány határterületén elhelyezkedő írásokat közölt, többek között Nadas Péter drámáiról, Kertész Imre, Szilágyi István, Mándy Iván, Márai Sándor prózájáról vagy éppen Balassa Péter *Halálnaplójáról*. Bányai az első három kötet pontos, érzékeny bírálataiban sokszor talált alkalmat rá, hogy a kritika természetéről is szóljon, így elemzései nem nélkülözték az önmeghatározó jelleget. A számára kedves kritikusi előképek (Babits, Ignó, Halász Gábor) között különleges helyet foglal el Rónay György. Az őt jellemző értelmezői magatartásmódot pozicionálja a *Talán így* egyik írásában (*A kritika [vessző]futása*). A Rónay tudatos olvasói módszeréről írt sorokon az a rokonszenv sugárzik át, amellyel csak a számára is védhető és elfogadható álláspontokról írhat a hivatásos olvasó. Bányai sorai a szikár, távolságtartó, a kizárólag állításokra épülő bírálói magatartást kerülni igyekvő olvasói tapasztalatról szólnak: „A *talán* Rónay György kritikusi tapasztalatának eredménye, nem a kritikus bizonytalanságának jele, nem az ítélet viszonylagossá tétele, s végképp nem egerút a megítélés felelőssége elől, hanem annak a kritikusi tapasztalatnak az összefoglaló neve, hogy az irodalmi kritika, bármilyen magas szinten művelik is, bármilyen alapossággal és körültekintéssel, mindig csak a feltételezésig juthat.” Ebben a kérdésekre, és nem a kijelentésekre támaszkodó hozzáállásban mégis vannak kapaszkodók. A biztos ízlés, a válogatás sokoldalúsága mégiscsak határozott jelleget adhatnak az olyan műbírálóknak is, amelyik szándéka szerint távolságot tart a szélsőséges következtetésektől. A türelmesen ítélő Bányai ezt az ízlésvilágot sokoldalú tájékozódással, a líra műfajai iránti

elkötelezettséggel alakítja ki. Ha az ő elemzői arcképét akarjuk megrajzolni, ugyancsak egy Rónayról szóló rövid írását hívhatjuk segítségül. A *Könyv és kritika* első kötetében az *Olvadás közben* című könyvről szólva Bányai alkalmat talál arra, hogy saját irodalmi ízlését, válogatási elveit is rögzítse. Amikor Rónay írásainak gyűjteményéről, saját gyakran forgatott olvasmányáról ír, fontosnak érzi kiemelni: „Ezek azok az alapelvek: a művészet ismerete, a lelkiismeretes olvasás, az adott műhöz, nem pedig az előre gyártott elvhez való ragaszkodás, a kritikusi alázat, a tévedés vállalása, a világos beszéd, ami Rónay György kritikai munkásságát egyrészt meghatározza, másrészt minősíti.”

A fent vázolt koncepciót az új, bár a korábbiaknál némiképpen lazább szerkezetű, az olvasónapló és a kritika elegeére inkább emlékeztető írássokat tartalmazó Bányai-kötet is megtartotta. A válogatott írásokat olvasva határozott érzés lehet, hogy Bányai számára a *talán* az értelmezést vezérlő elv, olyan esztétikaivá és etikaivá emelt kategória, amely következetesen vonul végig könyve gondolatmenetén. Felbukkan és hangsúlyos lesz például a Nádasdy Ádám verseskönyvét (*Soválynak kéne lenni*) értelmező ismertetőben (*Olajozottan, mondhatóan*), bár erre jó alkalmat szolgáltat, hogy az idézett költő maga is gyakran használja, cikluscímmé teszi, saját költői önmeghatározó gesztusaként használja a szót.

Bányai János kritikai írásainak másik, kitüntetett figyelemmel kísért motívuma a kánonok határvidékein születő költészet rögzítése. Hiszen

Aczél Géza avantgárdon túllépő poétikai megoldásai, vagy a saját magukat és lírájuk irányait az *utániség*ben megragadó Telep-csoport alkotóinak munkái a kritikus olyan gyakorlóterepei, amelyekben a határterületekre pozicionált szerzők befogadásának nehézségeit is megmutathatja. A Marno János kötetét (*Nárcisz készül*) ismertető, vagy az Aczél Géza költészetével foglalkozó írások értelmező magatartásában a poétikai irányok szintézisét szem előtt tartó bíráló karaktere rajzolódik ki.

Az irodalomtörténész, kritikus szövegei a már említett verstani iskolázottság széles ösvényén haladnak, miközben a formai kérdéseket, műfaji travesztiákat hangsúlyos helyen szerepeltetik. Bányainak, ezt nem is titkolja, különösen kedves megoldás a szonett, nem véletlen, hogy az ezt a formát előnyben részesítő és magas szinten újraíró lírikusok munkái nagy szerepet kapnak könyvében. A Balla D. Károly, Báthori Csaba, Varró Dániel szonettjeiről szóló írások a forma hagyományának újjáéledéséről és produktív átalakításáról beszélnek. A szerző érdeklődésének középpontjában sok esetben olyan költők állnak, akik ezt a hagyományt eredeti módon szemlélik, stílusgyakorlataik terepén vonultatják fel. Talán ezért kaphatnak kitüntetett helyet a haikut lírájukba transzformáló szerzők. A haiku hatásai Bertók László, Beney Zsuzsa, Kovács András Ferenc, Zalán Tibor, Papp Tibor életművében magas polcon vannak, ezt a formát Bányai elemzése különösen izgalmas lehetőségként tárják elénk. A formagazdagsággal átitatott életműveknél a Bányai kritikáinak jellegét adó verstani előtanulmányok felemlegetése különösen indokoltnak tűnik. Tolnai Ottó lírájának darabjait (*Balkáni babér, Ómama egy rotterdami gengszterfilmben*) ismertette a katalexis definíciójáról, a verses regény történeti áttekintéséről mindenképpen szót kell ejteni. Bányai kötete néhány pontján nemcsak felmutatja ezeket a sajátosságokat, észrevételei a kritika kereteit olykor szétfeszítő módon érvényesítik ezt a szerkezeti kérdéseket nyomon követő látásmódot. Új gyűjteményének egyik erénye a lírát korszakaiban látó magatartás, választása emiatt tudatosan és átgondoltan esik a műfajokkal és alakzatokkal kísérletező szerzőkre (Papp Tibor, Tolnai Ottó, Térey János, Fenyvesi Ottó), vagy a klasszikus műveltségű, gondolkodás- és irodalomtörténeti érdeklődésű, a művelődés dimenzióit előszeretettel szintetizáló életművekre (Géher István, Lator László, Schein Gábor, Vörös István, Várady Szabolcs).

Bányai kritikusi profiljában a versről való gondolkodás legfontosabb helyén a szöveg áll. Kötetének utószavában szigorú alaposággal jelöli ki saját értelmezési tartományát: „versolvasás közben is inkább figyelek a nyelv létesítő, alapító, akár alkotó működésére, mint az olvasást irányítani szándékozó szerzői életrajzra, nyilatkozatra, akár önkomentárra”.

Kiegyensúlyozó, objektivitásra törekvő elemzéseinek jellemzője, hogy a megosztó, ellentétes ítéleteket kiváltó produktumokban is a rendszer és a forma, az ideológia és a szerzői alkat karakterjegyeit látja meg és láttatja szívesen olvasóival. E felfogás markáns példája az az írás (*Siker és mélypont*), amelyben Szabó T. Anna *Elbágy* című kötetéhez közelít. Az egymásnak feszülő kritikákat, Margócsy István és Bedecs László írásait elővezetve Bányai saját higgadt és szikár olvasási módjáról is beszél. Létrejön-e vagy nem Szabó T. Anna verseiben „nyelvi történet”, milyen kritikusi alkatok találkoznak és vitatkoznak a kötet ürügyén, ezek a problémák az elemzőt inkább izgalomban tartják, mint a Szabó T. költészetének esztétikai megoldásait bíráló megközelítés. Az ilyen és ehhez hasonló észrevételek miatt tűnik úgy a könyvet forgatva, hogy az írások többsége inkább rövid tanulmány. Az elemzések a költői életművek gyengébb pillanataival szemben is megértést tanúsítanak, észrevételeikben a szerzők és a kritikusok is találhatnak megfontolásra érdemes körülményeket.

Bányait Jánost mint kritikust, az Új Symposion folyóiratban már kimunkált és begyakorolt, művészeti ágakat együtt látó és láttató komplex tájékozódás jellemzi. Ez az irányvonal minden bírálatát átszövi, érvényesül például a Papp Tibor vagy Maurits Ferenc lírai teljesítményét vizsgáló írásaiban. Kettejük verseinek vizuális és experimentális jegyei olyan témák, amelyek olvasásához az elemző interdiszciplináris jártassága biztos, szükséges alapot nyújthat. Maurits a képzőművész, Papp a képvers mestere, vagy a hozzájuk hasonlóan képzőművészeti elkötelezettségű Tolnai Ottó és Tandori Dezső szövegeinek értő olvasásához határozottabban lehet hozzáfogni, ha ez a gazdag nyelvi és fogalmi rendszer a rendelkezésünkre áll. Bányai birtokában van az említett tudásnak, ezt bizonyítja, hogy olvasói élményei ismertetése során a jellegzetes szerzői alkatok felskiccelésére is mindig sort kerít. Tandori Szép Ernőről szóló „monográfiáját” (*Szép Ernő – A titkos világtipp*) ismertetve például a két szerző mentális egyezéseinek összevetését is elvégzi, és nem riad meg bizonyos szociokulturális vonások szemrevételezésétől sem.

E rendszeres és szisztematikus elemzői attitűd sajátossága, hogy ugyanúgy fontos teret kapnak benne a könyvespolc „rejtélyes helyei”, az alsó polcokon, az észrevétlen zugokban elfekvő verseskötetek, ahogy a líra új, vagy újnak tetsző jelenségei. A fiatal költők produktumait követni vágyó, élénken figyelő tekintetről tanúskodik az induló erdélyi költők és írók teljesítményét bemutató *Használati utasítás* kötetéről írt elemzés, valamint a vajdasági magyar irodalom fiatal szerzőit (Szögi Csaba, Tóbiás Krisztián) szondázó írás (*Két itthoni kötet*). Ahogy ezt az újdonságokat módszeresen kutató tudós olvasót láthatjuk a Szakács Eszter kötetét (*Vízre írt*) elemző szöveg (*Tükör és*

tenger) vagy a Telep-csoport lírai teljesítményét bemutató cikk (*Két antológia: az „utániség” rezignált poétikája*) szerzőjeként. Szépen kidolgozott elemzések szólnak Parti Nagy Lajos, Tóth Krisztina, Menyhért Anna, Karafiáth Orsolya, Gerevich András és Krusovszky Dénes lírájáról.

Bányai sokszor veszi lajstromba a költői karakter forrásait, motivációit, miközben a szerkezet és a forma kérdéseit egy fokkal az esztétikum fölé helyezi. Kritikagyűjteménye úgy ölti magára az olvasónapló jegyeit, úgy ad teret a spontaneitásnak, amelynek játékterében súlyos, kihagyhatatlan életművek és véletlenül meglelt szövegek együtt szerepelhetnek, hogy ismertetői bevezető soraiban mindig korrekt olvasmánylistát, felkészülési bázist nevez meg. A témájához nagy elkötelezettséggel közeledő szerző, bár a kortárs líra rendszeres és rendszerező olvasója, a végtelen szöveghalmazban való tájékozódás korlátaival is tisztában van. Ha lenne könyvének didaktikus végkövetkeztetése, valószínűleg a versek olvasóit és a líra értelmező közegeit is erre az óvatos figyelemre intené benne. Ha könyvét alcíméhez híven valóban kritikakötetnek szánta, ez a célkitűzés kevésbé sikerült, mint sorozata első három darabjánál. Bár a szürke sáv ebben a különböző sajtóműfaji modellek besorolásai szerint különböző alrendszerekbe helyezett műfajban egyébként is széles, írásai mégis inkább körültekintő elemzések, improzans szakirodalmi alapról elrugaszkodó mikrotanulmányok, semmint markáns kijelentéseket tartalmazó bírálatok. Ezt az alapos és gondos kritikai közeledést kívánhatjuk minden fiatal szerzőnek, minden első kötetnek. Bányai újabb, válogatott írásokat közreadó munkája a kortárs magyar nyelvű lírában tájékozódni vágyó olvasó fontos kalauza.

A teljesség fragmentumai

Danyi Zoltán: *Hullámok után a tó sima tükre*. Timp Kiadó, Budapest, 2010

Tolnai Ottó prózai *opusa* mellett immár méltán említhetjük Danyi Zoltán *Hullámok után a tó sima tükre* című új könyvét, melyben a rövidtörténet mesterévé fejleszti magát a fiatal szerző. De míg Tolnai Beckett felé orientálódik, addig Danyi Akutagava hagyományához közelít, aki a modern japán rövidtörténet megalapozója. A két vajdasági író a német nyelvű irodalomhoz való viszonyuk is rokonítja. Tolnai kapcsolata a német irodalommal éppúgy meghatározó pályája alakulásában, mint Danyi Zoltán esetében, aki a kortárs osztrák kispróza fordítója. Kötetbe fel is vesz fordításokat, melyek mintegy keretet képeznek szövegeinek.

Danyi Zoltán új könyve tizenhét fejezetre tagolódik. Fontos kiemelni, hogy a szerző az alcímben maga is fejezeteknek nevezi ezt a tizenhét szöveget, utalva egyben egy magasabb kontextusra, amelyből vétettek. A fejezetek további bekezdésekre bomlanak, amit az interpunkcióval old meg az író: a mondatok kis betűvel kezdődnek, és pontosvesszővel záródnak. Ennél redukáltabb kifejezés már el sem képzelhető. Danyi világgépére a keleti filozófiák hatnak, amelyek a tökéletes kisforma keresésére sarkallják. Stílusa egy végsőig letisztult prózaszemléletről tanúskodik.

Danyi Zoltán új könyvének középpontjában a tó áll. Ezt szemléli, ezt futja körül, ebbe mártózik az elbeszélő. A tó motívuma egyik rövidtörténetből a másikba hajlik át, miközben kiépül a teremtett világ. A magas fokú koherencia egy minőségibb létről ad híreket: Danyi Zoltán rövidtörténeteivel a tökéletest ostromolja. Filozófiája azonban nem az „abszolútum”-ot célozza meg, hanem megmarad a hétköznapoknál, a mindennapi semmisségeknél a zen tanítása szerint. A hullámok után című nyitótörténet egy japán teaszertartás leírásával zárul: „...az egész mintha semmi sem lenne, miközben ezeket a semmi kis virágokat és ezeket a semmi kis gallyakat

úgy állították bele ebbe a halványsárga vázába, hogy az csupán egy érintésre van a tökéletestől...” A teaszertartást követő megvilágosodás két, húsos lepényt zabáló férfi képében ébreszt sivár valóságunkra.

A tó mellett a könyv visszatérő motívuma még az írói önreflexió: a szerző drámát akar írni, de csak a kortárs osztrák kispróza fordításáig jut el, és néha megír egy-egy szöveget is az osztrákok mintájára. Ki kell hangsúlyozni, hogy Danyi nem túloz, amikor a három osztrák író magához hasonlítja. Íródó szövegeit egy szélesebb, mondhatni európaibb kontextusba állítja ezáltal Erika Moser, Fabian Bernstoff és Louise Kerstin-Thell kisprózái mellé, miközben nem történik semmi stílusterés. Antologikus darab minden egyes szöveg, amely a kötetbe kerül, melynek írója, fordítója és szerkesztője maga a szerző. Másrészt az írás aktusára vonatkozó önreflexió az irodalmat teremtő erőre hívja fel a figyelmet, modern irodalom mementójaként. Danyi Zoltán karcsú kötete, rövid lélegzetű írásai eme teremtő erő sokat ígérő megnyilvánulásai.

Az ismétlődő motívumok sorából nem hagyhatjuk ki az elbeszélő ócska Floridáját sem. Az autó különböző kalandok során bukkan föl mintegy jelezve, hogy itt bizony újabb történetre számíthatunk. Eme történet-füzérből emelkedik ki a *Dorina* című, amely hangulatával már-már igazi Bodor Ádám-i elbeszélés. A város mozijában a hős lábát levizeli egy nyest, így ismerkedik meg az állatka gazdájával, Dorinával. A találkozás végzetes szerelem lehetne, ha a történet folytatásában ki nem dobja a bizarr foglalkozást űző nő: Dorina madárpók-kereskedést tart feketén, ebből tartja el magát a lepusztult világban. A nem mindennapi szépségű nő és a lepusztult világ kontrasztja jelzi azt a kettősséget, amely az egész kötetet áthatja: találni valami tökéletest a sivár hétköznapi világában: „emiatt fordultam egy ideje oly elszántan a széphez, gondoltam, emiatt vettem magam szinte farkaséhséggel mindenre, ami szép, értettem meg ebben a pillanatban, mert hiszen a szépségben reméltem az utolsó kivezető utat, az egyetlen menekülési irányt;” (53).

Leegyszerűsítés lenne Danyi Zoltán új könyvét a zen eszmeiségére visszavezetni. A transzcendens bölcsességre való ráébredés (*Hullámok után*); a hajnali tóparti futás motívuma, mint a magasabb mentális gyakorlatok metaforája; a gyakorlás közben fellépő nyugalom és félelemnélküliség (*Eggyé válni a hideggel*); a megszokott, hétköznapi gondolkodás áttörésén keresztül elért megvilágosodás (*Egy halványkék derengés*); mint a zen buddhizmus kivonatatos tételei kétségtelenül jelen vannak a műben, de csak eszközként szolgálnak egy jó prózai szöveg megírásában. A XVI. századi japán buddhista szerzetesek egyszersmind a kulturális élet őrzői voltak, az ő hatásukra fejlődtek a művészetek és az irodalom. Az ezredvég balká-

ni zűrzavaraiban szükség mutatkozott olyan poétikákra, amelyek nemes egyszerűségükkel állnak szemben a pusztulással. Erre adnak fogódzókat Akutagava rövidtörténetei, és így válik az irodalom a jó és a rossz örökös harcában a győzelem egyedüli evidenciájává.

Danyi Zoltán rövidtörténeteinek formaalakításában a fragmentum kap központi szerepet. A bekezdésekre redukált fragmentum nála azonban nem a „redukált létélmény”¹ formája, mint Tolnainál, hanem egyfajta átszellemülés kifejező eszköze a világ teljességének megtapasztalásában. A rész és egész, a jó és a rossz viszonya Danyinál nem billen ki az egyensúlyból, a fragmentum a megvilágosodott pillanat formája ezekben a történetekben. Itt található a zen tanítása a rövidtörténet műfaji sajátosságaival, egyszersmind átírva azokat: „A rövidtörténet tehát annak a belátásnak a formája, hogy az ember számára csak a hétköznapi jelentéktelenségek világa áttekinthető, csak a következmények, de az okok nem, s ennek megfelelően kérdései és válaszai is csak ezt az életszférát illethetik.”² Danyi Zoltán „megvilágosodásai” is ezt a hétköznapi szférát illetik, de gondolati úton áttörve ennek kereteit az ok-okozati összefüggések egyféle bölcs nyugalommá csendesülnek: „és ahogy a hullámokon megsokszorozódó felhőket néztem, lassan megfeledkeztem a kutyákról és a szétdobált óvszerekről és a kiürült vodkásüvegekről, végül kihullott emlékezetemből a fák alatti jelenet, és jó volt így, minden nagyon jó; a lehető legtökéletesebb” (19).

Nem szoltunk még a címadásról, ami a szerkesztést is érinti. A könyv címe a nyitótörténet és a kötetet záró történet összevonásával jött létre. A beszélő cím utal arra, hogyan is olvassuk a tizenhét szöveget, melynek sorrendje nem esetleges. Egy jól megszerkesztett könyvről van szó, amelynek fejezeteit elejétől végig kell olvasni, hogy érvényesüljön Danyi poétikája. A tó sima tükreben egy festőről van szó, aki nap mint nap a tó árnyalatait viszi vásznára: „elképzeltető azonban, mondta, hogy ha elég képet fest, legalább százat, vagy annál is többet, és ha ezeket kirakja egymás mellé valahova, és ha ez a száz tónus együtt lesz látható, akkor talán megmutatik valami, mondta, és ha többet nem is tudunk meg erről az egészeztől, de legalább *egyszerre* láthatjuk majd az örökös áttűnés egy szeleesebb szeletét, és talán sikerül megérinteni mindenek mélyén a hatalmas egyensúlyt, megérinteni legalább egy kilobbanó pillanatra – ahogy a hópolyhek érintik meg a tó felszínét, és utána máris elolvadnak;”. Megismételhetjük: a magas fokú koherencia Danyi Zoltán rövidtörténeteiben egyféle képzettársítási folyamat eredménye, melyben a sivár valóságra való ráébredést (*A hullámok*

¹ Thomka Beáta: *A pillanat formái*. Forum, Újvidék, 1986

² Uo.

után) rendre egy rezignált nyugalom követi (*A tó sima tükre*). Az idézetben a szerző reflektál módszerére, melynek középpontjában a tó-motívum kibontása áll, s amelyben nem nehéz az író *ars poeticájára* ismerni.

Danyi az alcím kérdését is hasonló leleményességgel oldja meg. A „fejezetek” a *Sinistra körzethez* hasonlatosan utalnak egy magasabb kontextusra. De míg Bodor Ádám „egy regény fejezeteit” állítja össze, addig Danyi Zoltán szövegeinek nincsen ilyen műfaji fogódzója. Felmerül a kérdés: nem egy évszázadok óta hömpölygő prózafolyamból szakadtak-e ki Danyi történetei, amelyek fragmentumait írja. Egyszóval, a szerző nem mond le a teljességről, melynek állandó megélése világtapasztalatának egyetlen, ismétlődő metaforája.

Danyi Zoltán új könyvének világa nem „irodalmi” világ, könyvének igenis vannak a valóságra vonatkozó referenciái. Danyi a rövidtörténet formáját alkalmassá tette valóságunk kritikai megvilágítására. Egy magasabb szinten megélt létezés tapasztalatával az író hétköznapijaink sivárságára hívja fel a figyelmet, melyet nemritkán gonosz erők tesznek elviselhetetlenné (*Ahogy a felhők tükörképe*). A megvilágosodott pillanatokban a létezés abszurditása tárul elének. Danyi Zoltán létélménye a végsőkig lecsupaszított világ, amely az elbeszélhetőség határát súrolja. Ezért szól oly gyakran a csendről, ami a létezés legvégső stádiuma. Csak el ne hallgasson Danyi Zoltán, jut eszünkbe tökéletes kisformáit olvasva.

Ég felé nyúló gyökerek

Virág Zoltán: *Szülőföldek, határok, dialógusok*. Beszélgetések magyar, horvát, szerb és szlovén írókkal. Művészetek Háza, Veszprém, 2009

A vajdasági magyarság kompozit identitása, az összetett, sokrétű és szerteágazó kulturális tér „belakása” olyan kisebbségi önismeretet feltételez, amely „a kultúrák egymásba játszásának területein építkezik, az eltérések és megegyezések felismerésével, a szellemi és kritikai autonómiák ápolásával, megóvásával”.¹ A határon túli magyaroknak a transzilvanizmus mintájára létrehozott, minoritárius szenvedéstörténet-fókuszú, Trianon-traumán túllépni nehezen tudó irodalmában vakmerő vállalkozás volt egy, a mimézis és az alanyiség elvét nyíltan megtagadó folyóirat létrehozása. A *Symposion* számos, a rendszer ellen lázadó fiatal értelmiségi nemzedék számára jelentette a szabad megmutatkozás lehetőségét, maga pedig az egykor Danilo Kiš szerkesztette belgrádi *Vidici* nyomdokaiba kívánt lépni. Mivel a délszláv hagyományokból építkezett, nem csupán remek kapcsolatokat ápolt a környező nemzetek folyóirataival: olyan rokon törekvések voltak, amelyek a bosnyák, a horvát, a macedón, a szerb és a szlovén kiadványok hálózatában is nagy jelentőségűnek mutatják a symposionisták tevékenységét. Az indulás és az átmeneti időszakok tekintetében jó néhány hasonlóságra lehet felfigyelni ezen lapok között, a baráti szálak erősítésével, az egymás szövegeinek átültetésével és színvonalas megvitatásával megpecsételt munkakapcsolat pedig az ideológiai nyomásgyakorlás, majd a kilencvenes évek – Thomka Beáta kifejezésével élve – ex-yu exodusa ellenére is szorosabbá vált. Virág Zoltán *Szülőföldek, határok, dialógusok* című kötetében ennek a mixtura culturalis és mixtura lingualis tapasztalatából eredeztethető kompozitásnak a legfontosabb szegmenseit igyekszik feltárni vajdasági, magyarországi, horvát, szerb és szlovén írók, költők maszkja alá bepillantva. Egy heterogenitásban is összefüggő, különbségei ellené-

¹ Bányai János: Fordítás, összevetés – Adat a kisebbségi kultúra létmódjának leírásához. In uő: *Kisebbségi magyaróra*. Forum, Újvidék, 1996. 48.

re is rendszerbe foglalható kulturális identitást igyekszik körvonalazni, és kapcsolódási pontjait feltérképezve egy új szisztémában láttatni. A könyv megjelenése a vajdasági magyar irodalomtörténet egyik jelentős pillanata: a Bori Imre-féle értelmezői tradíció újraolvasása, poszt-posztmodern kánonba való átültetése a közzevető személyes belátásaival megtűzdelve.

Mindehhez Virág Zoltán egy alapvetően a publicisztikában használatos műfajt választott, az interjút, amelyben egy-egy szerző arcéle a lehető legélesebben képes kirajzolódni. Ehhez azonban nemcsak a téma és a személy kiváló ismeretéről, hanem rendkívüli szakmai nyitottságról is tanúbizonyságot kell tennie a készítőnek. Különösen fontos ez a kitétel, ha figyelembe vesszük, hogy Virág Zoltán maga is kutató, és nemrég jelent meg *A szomszédtság kapui* című tanulmánykötete, amelyben a vajdasági magyar és a magyarországi horvát irodalommal kapcsolatos értekezéseit tette közzé. Interpretációs szempontból érdemes összeolvasni ezt a két könyvet: míg az egyik tudományos értékű összefoglalását adja kortárs irodalmunknak, addig a másik az alkotói individuumok igazi arcát tárja elénk. Olyan ez, mint maga a befogadás folyamata: az értelmező és az értelmezett randevúja az értelmezőt értelmezők színe előtt.

A *Szülőföldek, határok, dialógusok* olyan interjúkat tartalmaz, amelyeket Virág Zoltán az elmúlt tíz-tizenegy évben rögzített, főként különböző szegedi irodalmi esteken, s amelyek nagy része – kivéve a Lovas Ildikóval és az Andrej E. Skubiccal készítéseket – napvilágot látott már valamely folyóirat (*Tiszatáj, Fosszília, Forrás, Quorum, Híd*) hasábjain is. Ahogy az alcímbe is benne foglaltatik, ezek inkább beszélgetések: az egymást kedves ismerősként köszöntő irodalomtudós és a szerzők találkozásai egy pohár bor mellett. Erre nemcsak a tegeződő viszony utal, hanem a legtöbbször kötetlen beszédmód, a nyílt kitárulkozás is.

A vajdasági olvasó számára a legérdekesebbek talán a nem magyar anyanyelvű írókkal, költőkkel készített beszélgetések tűnhetnek. Branko Ćepec és Miroslav Mićanović, a zágrábi *Quorum* két emblematisz figurája megszólalásaiból a hiper-balcanicus egy különös jegyére ismerhetünk rá: „megkísérlem összebékíteni a dolgokat, történéseket, szellemi kapcsolatformákat, melyeket valójában nem lehet összebékíteni, egybeszervezni” (37). Az 1994 óta Kanadában élő, ám hazájában, Szerbiában azóta is töretlen népszerűségnek örvendő David Albahari sajátos írásdefiníciója a vele készült interjú központi motívuma: „Számomra az írás a megértés és a félreértés finom egyensúlyának folyamatos kutatását jelenti. Önmagát megérteni próbáló tevékenység, valakinek a világban való helyét jelölő aktus, valamint a mások előtti megmutatkozás kedvező lehetőségének alapvető jelentésvesztés nélküli útkeresése [...]. A száműzöttségről, a hontalan-

ságról, az otthontalanságról, az idegenségről való gondolkodás csak még inkább tudatosítja annak a tényét, hogy olyan apró-cseprő műtadarabkák, emlékszilánkok között éldegélünk, melyek egykoron gyönyörű és kiteljesedett világot alkottak, hogy immár ama nyelv foszlányait birtokoljuk, amely valaha önmagában egyszer volt, hol nem volt világgként létezett” (111). Az útkeresés nehézségeiről szól a Goran Rimmel készített interjú is, hiszen a szlavóniai költő a Dráva megéneklőjeként intim földrajzába speciális ritmikai kulisszákat csempész: a hetvenes-nyolcvanas évek zenei szubkultúrájának ikonikus jelenségeit a borgesi esztétika díszletei közé rejtí. A posztmodern neotradíció stratégiája, a verbo-voko-vizuális alakzatok és az intermediális költészet jelenlegi regionális hagyományban való funkcionálása nem csupán a Rimmel, hanem az Andrej E. Skubic szlovén prózaíróval és a Jovan Zivlak újvidéki szerb költővel folytatott beszélgetésben is fontos helyet foglal el. Az utóbbival készült interjúból mintha a *Szülőföldek, határok, dialógusok* szinopszisa is megfogalmazódna: „Olyan korban élünk, amelyben hipergyorsulásokat, pragmatikus effektivitást, a reális élet nem-szentimentális nivellációját, különbségeinek és feszültségeinek eltüntetését látjuk. E kor tagadja a végső kérdéseket, a spekulativitást, a levezethetetlen nyelviséget, ezzel pedig minden olyan művészetet, amely nem a látvány és a haszon ökonómiájának horizontjában mozog. A költészet szerepe megváltozott, de megmaradt a beszélgetésre való kíváncsi, a gesztus, amely igaz, változtatja formáját, de paradoxális módon megerősíti önmagát, mint a költészet létezésének indokát, és nem más, mint a fennmaradás dimenzióinak reménytelen feljegyzése” (218).

A fennmaradás dimenzióinak fejtegetése során Virág Zoltán elsősorban az úgynevezett háromszög-módszerrel dolgozik, azaz egy-egy témakör köré csoportosítja kérdéseit. Természetesen egyéni dolgokról is faggatja interjúalanyait: ezek főleg az írás terminus technicusaira vonatkoznak, mint Kukorelly Endrénél az én-mint-technológia, Zalán Tibornál a radikális eklektika, Tolnai Ottónál pedig a rezgő nyakú galamb-mivolt.

Az interjúk nagy részében kitér „a többlényegű egyenjogúságért folyó szellemi csetepaté”² körülményeire. A vajdasági magyar irodalomtörténet fontos dokumentumainak tekinthetőek a Fenyvesi Ottóval, Tolnai Ottóval, Végel Lászlóval, Balázs Attilával és Hász Róberttel folytatott beszélgetései, amelyekből a legfiatalabb bölcsészek számára is érthetővé válik a hatvanas-nyolcvanas évek diktatórikus szocialista hatalmi struktúrájának az *Új Symposion* generációi vagy a horvát *Quorum* képviselői elleni elszánt harca. E rendszer a maga tükrözés-elvű „kényszerkánonjának” horizont-

² Virág Zoltán: *A szomszédság kapui*. zEtna-Basiliscus, Zenta, 2010. 45.

jából bírósági eljárások lefolytatásával, munkahelyek megszüntetésével igyekezett mesterségesen jobb belátásra bírni azokat, akik az irodalmi és kulturális konvenciókból való kilépést, az avantgárd szellemiség követését és ezen metódusok által a kisebbségi viktimológia radikális revízióját hirdették. Az egzisztenciális ellehetetlenítés fokozatai leginkább a Fenyvesi Ottóval és Balázs Attilával készített interjúkban mutatkoznak meg: az előbbi az Újvidéki Rádió rockműsor-szerkesztőjeként került az utcára, az utóbbi pedig – mivel néhány párthuszár eltökélte, hogy ezt a „dilettáns, beképzelt kis szart, ezt a »bitlisz« selyemfiút” (134) majd jól megtanítja az életre – egy időben „nagyon kemény” tojásr riportokat volt kénytelen készíteni a Halpiacon. Érdekes volt újraolvasni Végel László kilencvenes évekbeli „gyöngéd naplójegyzeteiről”, a Soros Alapítvány munkatársaként eltöltött esztendeiről és a több esszéjében megidézett sétálóutcai ablakról, ahol szaftos balkáni káromkodásokkal fűszerezve lehetett szidni a Milošević-érát.

A másik, az előbb említetttel szorosan összefüggő kérdéscsoport, ami minden interjúban nagy szerepet kap, a multikulturális kiinduló környezet, amely nyilvánvalóan döntő hatással van egy-egy írói egyéniség kialakulására. Különösen izgalmas Végel Lászlónak az – a régebbi szövegeiből is felfejthető – felismerése a kisebbségi létmód kapcsán, hogy „individua- lizmusra vagyok ítélve. Mert tulajdonképpen hol is ereszhetnék gyökereit? Szerintem a gyökereim az ég felé nyúlnak, mert nincs olyan talaj, melyet hitelesnek vélek, nincs, amibe kapaszkodhatnának” (92). Nem azt mondja tehát, hogy gyökértelen, identitásától megfosztott, istentől és embertől elhagyatott, hanem hogy gyökerei az égi szférákig érnek, hiszen azáltal, hogy a teljesítménykényszer³ egész életében hajtotta, magasabbra jutott el, mintha egy egykultúrájú közegben nőtt volna fel. A kisebbségiség így válik többléte, túlélési mechanizmust és szimpla életöszönt überelő ars poeticává: ami hátrányos megkülönböztetéssel jár a politikum világában, alkotókedv tekintetében behozhatatlan előnyt jelent. Ha azt mondok, kisebbségi vagyok, magával vonja, hogy egyszerre két kultúrában tartanak. Idegennek, érthetetlen Másiknak, én ennek ellenére mégis két kultúrában érzem otthonosan magam, tehát rendelkezem egy olyan plusszal, ami ezeknek a monokulturális térben élőknél nem adatott meg. Azt hiszem, ezt kellene tudatosítani a vajdasági magyar emberekben: többkultúrájú közegbe születni nem szégyellnivaló bűn, hanem irigylésre méltó tudás.

³ „Magyarnak lenni abban a világban, amelyikben születtem, azt jelenti, hogy többet kell teljesíteni, többet kell kockáztatni, dacolni, mint a nemzetállam gyerekeinek.”
In: uo. 80.

Képzelt világ

Jódal Kálmán prózájában

Jódal Kálmán: *Agressiva*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010

Jódal Kálmánnak *Agressiva* című prózakötetéért ítélte oda a bizottság a Szirmai Károly Irodalmi Díjat. A legjobbnak ítélt novellakötetért járó díjat egyik évben magyar, másik évben szerb vajdasági vagy a Vajdaságból származó író kaphatja meg. Így állítanak emléket a vajdasági magyar irodalom talán legjobb novellistájának, Szirmai Károlynak.

Jódal Kálmán a fiatalabb vajdasági magyar írók sorába tartozik, jelent már meg korábban egy novelláskötete, *Bakancs és fal* a címe, gyakran szerepel a *Híd*-ban, írásait több antológiába is felvették. Az *Agressiva* jól felépített, viszonylag terjedelmes kötet, rövidebb és hosszabb, a műfaji határokat rendre átlépő, kiszélesítő és átértékelő prózákat tartalmaz. Azért ez a majdnem elmosódó, óvatos besorolása Jódal Kálmán munkáinak, mert látszólag kevesebb figyelmet fordít szövegeinek műfaji meghatározására, holott nagyon is odafigyel a szövegek megformálására, s ebben az irodalmi minták, mondjuk a novella vagy a rövidtörténet mintái mellett kivételes figyelmet fordít a szövegköziségre, az elsődlegesen nem irodalmi kifejezésformákra, a film és a videó, a rockzene és a pop-art sokféle, nagyobbára a posztmodernnel egy időben, vagy azt követően kialakult beszédmódokra. Szövegei jól látható megformáltságuk folytán nem hullanak darabokra, ellenkezőleg, sokfelé ágazó, egymástól igencsak távolra eső történéseket és textusokat meg citátumokat egymáshoz közelítő és kapcsoló, a szabad asszociációk képsorait is alkalmazó szövegei stabilak, formájukban állhatatosak, tartalmukban többszintűek. S ez egyformán vonatkozik mind rövidprózai, mind pedig nagyobb lélegzetű munkáira.

Az új és az újabb mintákat követő prózái Jódal Kálmánnak azonban nem állapodnak meg a választott forma külsődleges követésénél, ami

szövegei artisztikumát erősítené, hanem gazdag, a közvetlenül élményitől és életrajzítól sem idegenkedő nyelvi anyaggal töltődnek fel. A film és a számítógép, a kamera és a falfirka, a hallucinációk és a testbeszéd szótárából származnak Jódal Kálmán szavai, ezenfelül egy sor idegen, de személyes töltettel átítatott idézetből, vagyis első szinten mindenképpen művi világból, és ezekből a szavakból a viszonylag szigorú magyar mondat szerkesztés szabályait következetesen betartó mondatokat formál. Azt jelenti ez, hogy a formálást elsődlegesen fontosnak tartó elbeszélő éppen írásainak formáját erősíti sajátosra alakított nyelvi illetékességével. Jódal Kálmán szövegeiben meggyőző összhang alakul ki forma és beszédmód között, minthogy a forma a beszédmód, a beszédmód pedig a forma függvénye. Éppen ennek a harmonikus egyeztetésnek következtében válnak káprázatosná, és engedélyezik az író számára akár az álomképek, akár a művi látványok, akár a fájdalmas felismerések, akár a téboly határait súroló történések elbeszélését. Többször olvasható Franz Kafka nevezetes hősnének, az átváltozás hősnének neve Jódal Kálmán írásaiban, de ő maga mintha nem követné Kafka elbeszélői gyakorlatát, miszerint a legelborzasztóbb történéseket hétköznapi nyelven lehet, nem engedve a történés vonzásának, se hatásának a nyelvre, igazán meggyőzően elmondani. Bár Kafka abszurdja ott lebeg Jódal Kálmán munkái felett, elbeszéléseivel ő az írásnak és beszédnek egy másik változatát követi, azt, amelyik a nyelvi megformálás során enged a történés vonzásának, tehát beszédmódjával, szövegeinek nyelvi felépítésével rájátszik a hallucinatív, az álomszerű, a látványt kiemelő, sőt magának a látványosságnak az elbeszélés nyelvére tett hatására. Ezért mondható, hogy Jódal Kálmán a nyelv sokszor rejtélyes, még többször a tudat mélyeibe száműzött rétegeinek felszabadításával jutott el a megformálás kitüntetett szerepéhez. Szövegeinek formája éppen az így kidolgozott nyelvi kompetenciában létesül; a forma szabad, olvasható ki Jódal Kálmán szövegeiből, azaz mentesült a műfaji határok nyomása alól, ám ugyanakkor egészében a nyelvnek, a beszéd- és írásmódnak a kiszolgáltatottja. Jódal Kálmán úgy beszél az elkábított test, az átalakított személyiség, a szerekl, droggal és az aszpirin dobozának keresztjével befolyásolt tudat, a pillanatonkénti öröm és a nagyon huzamosan tartó szenvedés meg fájdalom állapotairól, hogy mondatai egyszerre, egy időben teremtenek formát és hoznak létre egy sajátos, egészében a megtámadott és nemegyszer felrobbantott személyiség tudatvilágát felépítő nyelvezetet. *A szfinx pupillája: Was ist Kunst, Lilly Marleen?* című rövidtörténet a városi buszra való várakozás pillanatát örökíti meg esős időben: „Esernyőt nyitok, ázott újságpapír tapad a fényes-vizes betonútra. Körülöttem autóbuszok suhannak el, gyomrukban sárkányokkal.” Ezekkel a mondatokkal indul a

történet, majd hirtelen váltással a környező lakótömbök képe jelenik meg, ahol „számtalan angyali véglény szunnyad, az álom és a mindennapi szorongások feszítáján ide-oda lebegve”. Majd ismét az elbeszélő énré vált át a kép: „Tudom, hogy valaki kísér. Tibeti szerzetes, autómosó fiúnak álcázva. A hasonmásom.” Kulcsfontosságú szó ez, Jódal Kálmánnak nemcsak ebben az éles vágásokkal megformált szövegében. A „hasonmás” nem azonos az énnel, de nem azonos a másikkal, az idegennel sem. Az autómosó fiúnak álcázott tibeti szerzetes valójában Jódal Kálmán szövegeinek elbeszélője. A kép úgy is érthető, hogy az írónak álcázott aszkéta önként vállalt magányában, távol a valóságtól és a mindennapi szorongásoktól, csupán álmaival, látomásaival, nyelvből készített angyalokkal meg sárkányokkal társalog. Ezek az aszkéta magányában megjelenő lények öltenek alakot Jódal Kálmán prózáiban, velük találkozik a buszmegállóban, a kávézóban, az utcán, az erdőben, a bárpultnál vagy a kórház betegszobáiban. Nevük van ezeknek a lényeknek, mozognak és beszélnek, örülnek és szenvednek, támadnak és védekeznek, mintha olyanok lennének, mint mindenki más, holott mindenkitől különböznek, mert rendre másként élik meg ugyanazt. Hasonmások, mindenkinek a hasonmásai, egyúttal azonban angyalok vagy farkasemberek, Minótaurosok, Szent Sebestyének meg mások, akik számára mindenki más legfeljebb „közömbös ismeretlen”.

De vissza kell térni még az idézett rövidtörténethez, a végéhez. Idézem a rövidtörténet befejező mondatait: „A szemközti buszállomáson, ahol az ellenkező irányba tartók várakoznak, két virtuális szfinx határolta térben farkasember sétál a valóság és a fájdalom közt. Aztán leül a lyukacsos fémpadra, és ő is a most már sárgászöld, éles fénypázmákban szita-kötőszerűen rezgő légteret szemléli. Hajnalodik.” A tér- és időmozzanat ér itt egybe a hajnali látomással; ez lehet a művészet, azaz így hangzik Jódal Kálmán válasza a rövidtörténet címében feltett német nyelvű kérdésre, szoros összefüggésben a címben szereplő híres énekesnő nevével, ami egyenes vonalban vezet át a szövegnek egy másik távlatába, ami – távolról ugyan, de Jódal Kálmán kötete más szövegeinek kontextusában – az éppen időszerű háborút vezeti be a művészetre vonatkozó kérdés jelentéskörébe. S ezzel már láthatóvá válik, hogy az *Agressiva* kötet egészétől egyáltalán nem idegen az időszerű, az itt és most, hiszen katonák jönnek elő a kötet szövegeiből, fegyverek és fegyverforgatók, másfelől pedig Újvidék város kegyetlenül megváltoztatott városképe, csillogó épületekkel, kivilágított sugárutakkal és ismeretlen járókelőkkel, akik mind sorban „közömbös ismeretlenek”. A valóságnak erről a háborúval és a városképpel övezett szintjéről Jódal Kálmán novellahősei rendre átlépnek egy másik szintre, amiről a *Fúga-fluxus-fényzajkéj* című szöveg záróbekezdése beszél: „Ha átjutunk a

következő szintre, körülöttünk megváltozik az egész mindenség, ha pedig megunják vagy belefáradnak, kikapcsolják a játékprogramot és szörfölni kezdenek, e-mailezni vagy valami hasonlót művelni a szoba ijesztően otthonos, ám kontrollálható homályában. A kulcs: a kettes számrendszer és a tapintható, unalmas céltalanság izzón villogó, áramkörbe kapcsolt homokszemcse-halmazon és minden fölösleges közeledésen túl, jobb kézzel az egéren, arccal a világító szent képernyő mélyrétegeibe veszve.” Egy másik, virtuális világba lépnek be ezáltal, megszűnik körülöttük a körülhatárolt szoba homálya, és megnyílik előttük a másik szint, ahol más törvények uralkodnak, és mások a viselkedés szabályai. Jódal Kálmán szövegeiben ezt a másik szintet írta meg, azt a szintet, ahová filmek és festmények, zenészművek és falfrókák, ezzel együtt a kábítás szerepei vezetnek el. Az a világ ez a másik szint, ahol az angyalok uralkodnak, és a tündérek lakoznak.

Van az *Agressívában* néhány, a hagyományos novella vagy rövidtörténet poétikáját követő szöveg is. Ezek közül külön figyelmet érdemel a *Tündér, mese* című írás. Gyerekkori emlék és felnőttkori tapasztalat ütköztetése a novella, irodalmunk legjobb szövegei sorába tartozik. Ebben olvasható ez az ars poeticának vehető hosszú mondat: „A víz, noha sejtette, hogy milyenek a hegyi források, olyan meleg volt, mintha az Égei-tenger zúdult volna rá, és furcsa gondolatcsomagokat közvetített...” Ezekben a gondolatcsomagokban egyformán helye van a minószi bikakultusznak, a mumifikált macskatetemeknek, Goethének és Shakespeare-nek, Leonardónak, a Tollaskigyó-istenségnek, Zimbabwe távoli múltjának és világának, a halottaskönyveknek és az egész huszadik századnak, mert „minden mindennel összefügg”, hangzik Jódal Kálmán valósággra épülő virtuális világának alaptörvénye.

Szirmai és én, a Kölyök, avagy *Az éjszakák motorosai: First blood*

Engedjék meg, hogy a Szirmai Irodalmi Díj kapcsán szóljak a szerzővel, illetve művével való első találkozásomról s még egy s másról.

Azt hiszem, már betöltöttem a tizenhatodik évemet, amikor – mivel úgy is fogalmazhatok, könyvek között nőttem fel – a sok könyv között kezembe akadt az egységes középiskolák első osztálya számára a Tankönyvkiadó Intézet által kiadott, de az iskolai programból mégis kimaradt házi olvasmány, Szirmai Károly *Az éjszakák motorosai* című novelláskötete.

Noha a házi olvasmányok ritkán szerettetik meg magukat valakivel – Tolsztojt, Balzacot is kemény tizenöt évre megutáltam, kizárólag azért, mert muszájból olvastuk – az ajánlott irodalom azonban egész más „tészta”, hisz nem volt kötelező, önként jelentkezhetett az osztály számára róluk írandó beszámolóra, analízisre bárki, ezek érdekeltek, a hangsúly a *nem muszájon* volt... Szirmai könyve azonban még az ajánlottak közül is valahogy kimaradt. Így a házi olvasmány kiszerelésű, rózsaszín borítású kötetet duplán gyanakodva/érdeklődve fürkésztem: Ugyan miért nem dolgoztuk fel, ha már éppen a mi számunkra jelentették meg? És aki még emlékszik, hogyan gondolkodott tizenhat évesen, amikor az ember számára már egy harmincéves férfi is aggastyánnak tűnik, és mivel Szirmairól tudtam, hogy még 1972-ben, nyolcvankét éves korában hunyt el, tehát a szememben valósággal ösöregnek számított, szóval egy, esténként bandába verődve kisebb-nagyobb zűrökben tevékenyen részt vevő kamasz érdeklődésével ütöttem fel és olvastam el, először a címadó novellát, majd a többit, már eleve összehúzott szemmel, fenntartásokkal telve: mit tudhat egy ennyire öreg, valahonnan a régmúltból felbukkanó ember az éjszakáról, a motorosokról és ezeknek összes velejárójáról?

A hatás, amennyire nem várt, annyira elképesztő volt: előtte is, utána is volt benne részem – azt hiszem, beteges érzékenységgel kell megáldva vagy megverve lennie valakinek, és legalább annyira elképesztően nyitottnak – szóval ilyesmire nincs kifejezés, a katarzis fogalma hiányzik a szótáramból, hisz az élmény mindig más és más, a leggyakrabban

egészen váratlanul jelentkeznek, s még csak nem is szükségszerűen olvasás, színelőadás, film, vagy zene hatására; néha elég akár annyi is, hogy egy épületre rápillantsak, egy illat, egy a buszból megpillantott tovalibbenő fénypászma, a szellő érintése a nyitott vonatablakból kihajolva, vagy akár a járda többféle elemből komponált díszköveinek harmóniája, egy soha el nem készülő, halva született vasbeton konstrukció, a betonfúró fülszaggató zörömbölése, sikolya, esetleg egy egyedi formatervezésű cigarettásdoboz... Egy egykor hozzám közel álló személy, aki jól ismert, így nyilatkozott erről: „*Az a bizonyos valami, ami a részed*”... Szóval... visszatérve Szirmai novellájára: elolvassa *azt a bizonyos valamit* éreztem akkor, amiről tudtam, hogy az enyém (is), a maga látszólagos megoszthatatlanságával és átadhatatlanságával együtt... Utána szinte rettegve csuktam be a könyvet. Attól féltem, elrontom, ellopom magamtól az élményt... Azt az élményt, ami akármennyire magányos kategória, mert túllép a verbalitás szintjén, ha halálra elemezzük, akkor is, de ami nélkül biztos, hogy szegényebbek, szürkébbek maradnánk.

A címadó novellára többször is makacsul vissza-visszatértem.

Mai szemmel újra- és újraolvasva tudom; mind a vegytiszta félelmet okozó, hideg szívű csontváz-motorosok, mind a lehúzott redőnyök résein a kihalt utcákon felmorranó motorzúgást rettegve fürkészők: én magam vagyok egyszerre.

Végezetül annyit mondanék: ha valaha, valahol, egyetlenegy zűrös lelkületű, koravén, túlérzékeny kölyöknek véletlenül a kezébe kerül a könyvem, és összehúzott szemmel méregetve, hogy „ugyan mit tudhat ez a vén pasas erről?” de egyetlen prózámot mégis elolvassa, és valami hasonlót él át, mint egykor, Szirmai *Az éjszakák motorosainak* olvasásakor jómagam, s legalább egy villanásnyira úgy érzi, hogy valaki, valahol egy kicsit olyan volt, mint most ő... akkor a könyvem beteljesítette a küldetését és – noha biztos, hogy nem fogok róla tudni – azt hiszem, nagyobb elismerést keresve sem kívánhatok az élettől, több nem is kellhet.

